

ČESKÝ JAZYK

pro základní školy

metodická příručka

EVA HOŠNOVÁ
IVANA BOZDĚCHOVÁ
PETR MAREŠ
IVANA SVOBODOVÁ

SPN – pedagogické nakladatelství,
akciová společnost,
Praha 2010

Napsali: doc. PhDr. Eva Hošnová, CSc., doc. PhDr. Ivana Bozděchová, CSc.,
prof. PhDr. Petr Mareš, CSc., PhDr. Ivana Svobodová

Znáte časopis Český jazyk a literatura?

Každé číslo přináší

- články našich významných odborníků z oblasti jazyka i literatury
- příspěvky do diskuse o novém způsobu vyučování českému jazyku a literatuře
- rubriku Z praxe našich škol, kde naleznete náměty ke zpestření vyučování
- pravidelnou rubriku Z jazykové poradny Ústavu pro jazyk český, v níž její pracovnice PhDr. Ivana Svobodová odpovídá na nejčastější dotazy
- pravidelnou rubriku Z nové české literatury, v níž se čtenáři dočtou o knižních novinkách pro dospělé i pro děti
- informace o nových odborných publikacích

Časopis Český jazyk a literatura je nepostradatelným pomocníkem učitelů českého jazyka, kteří chtějí držet krok s vývojem svého oboru a dále se vzdělávat.

Vychází pětkrát ročně, cena jednoho čísla 29 Kč.

Objednávky předplatného přijímá

**SPN – pedagogické nakladatelství, akciová společnost,
Ostrovní 30**

110 00 Praha I

tel.: 224 931 448

e-mail: spn@spn.cz

Obsah

Předmluva	6
-----------------	---

JAZYK

Tvarosloví

Podstatná jména	9
Procvičování probraného učiva	9
Skloňování vlastních jmen; názvy osob, názvy zeměpisné	12
Osobní vlastní jména	12
Zeměpisná jména	14
Tvary některých podstatných jmen označujících části těla	15
Psaní víceslovných vlastních názvů	16
Přídavná jména	20
Procvičování probraného učiva	20
Jmenné tvary přídavných jmen	22
Zájmena	26
Procvičování probraného učiva	26
Skloňování a užívání vztažných zájmen	30
Číslovky	35
Procvičování probraného učiva	35
Slovesa	38
Procvičování probraného učiva	38
Některé obtížnější slovesné tvary	39
Přítomné tvary sloves typu <i>krýt, kupovat, psát, dokázat, plakat</i>	39
Přítomné tvary 3. osoby množného čísla a tvary rozkazovacího způsobu sloves typu <i>prosit, trpět, sázet</i>	39
Příčestí činné sloves typu <i>tisknout, minout, začít</i>	40
Infinitiv sloves typu <i>péci, moci</i>	40
Slovesný rod činný a trpný	41
Příslovce	43
Tvoření příslovčí	44
Stupňování příslovčí	45

Pravopis

Psaní <i>i/y, í/ý</i>	48
Předpony <i>s-, z-</i>	49
Psaní souhláskových skupin	50
Souhrnná cvičení	50

Nauka o slově

Význam slov	55
Slovo, věcný význam slov, sousloví a rčení	55
Slova jednoznačná a mnohoznačná	58
Synonyma	61
Antonyma	64
Homonyma	65
Odborné názvy	67
Slovní zásoba a tvoření slov	72
Slovní zásoba a způsoby jejího obohacování	73
Odvozování	75
Odvozování příponami	75
Odvozování podstatných jmen	75
Odvozování přídavných jmen	79
Odvozování sloves	81
Odvozování předponami	81
Skládání slov	82
Zkracování; zkratky a zkratková slova	84

Skladba

Stavba větná

Věty s podmětem a věty bez podmětu	90
Větné ekvivalenty	92
Druhy vět a větných ekvivalentů podle funkce	93
Přísudek	96
Přísudek slovesný, přísudek jmenný se sponou, beze spony	96
Přísudek slovesný složený	96
Vedlejší věta přísudková	97
Podmět	98
Podmět vyjádřený a nevyjádřený	98
Podmět všeobecný	99
Vedlejší věta podmětová	99
Shoda přísudku s podmětem	100
Předmět	102
Vedlejší věta předmětová	103
Příslovečné určení	105
Příslovečné určení místa a času	106
Vedlejší věty příslovečné místní a časové	107
Příslovečné určení způsobu a míry	107
Vedlejší věty příslovečné způsobové a měrové	108
Příslovečné určení prostředku a původce děje	108
Příslovečné určení zřetele	109

Vedlejší věta příslovečná zřetelová	109
Příslovečné určení příčiny, účelu, podmínky a přípustky	109
Vedlejší věty příčinné, účelové, podmínkové a přípustkové	110
Přívlastek	115
Přívlastek shodný a neshodný	115
Přívlastek postupně rozvíjející a několikanásobný	117
Vedlejší věta přívlastková	117
Přívlastek těsný a volný	118
Doplněk	121
Vedlejší věta doplňková	122
Větné členy několikanásobné	123
Opakování o stavbě větné	125
Tvoření vět	128
Stavba textová	131

SLOH A KOMUNIKACE

Vypravování	137
Popis	140
Návody a popisy pracovního postupu	140
Umělecký popis (líčení)	142
Popis osoby a charakteristika	144
Životopis	147
Práce s informacemi	148

Předmluva

Milí uživatelé,

tato metodická příručka se vztahuje k učebnici a pracovnímu sešitu Český jazyk pro 7. ročník, které byly zpracovány na podkladě Rámcového vzdělávacího programu a důsledně se opírají o slovníček lingvistických termínů, jenž vznikl pod vedením Jazykovědného sdružení AV ČR a je uveřejněn na webových stránkách MŠMT.

Při zpracovávání této učebnice jsme se opírali o obdobné principy jako v učebnici pro 6. ročník; tzn. že postupujeme od výkladu a popisu jazykových jevů a důsledně přihlížíme k jejich funkci v reálně existujících verbálních komunikátech různého funkčněstylového zaměření. Také cvičení vycházejí většinou z excerpce současných textů a z příkladů uvedených v Českém národním korpusu. Usilujeme o vyvážený přístup, kdy se zaměřujeme jak na výklad mluvnických jevů, tak na pěstování komunikačních dovedností. V centru pozornosti je současná (psaná i mluvená) spisovná čeština s důrazem na její hovorovou vrstvu.

Učivo je v učebnici uspořádáno do jednotlivých oddílů s přihlédnutím k jazykovým rovinám, zvláště je vyčleněno učivo o slohu a komunikaci (to je však rovněž částečně integrováno i do kapitol věnovaných mluvnici; na mnoha místech dáváme další podněty ke komunikační výchově, popř. ke zpracování rozsáhlejších projektů). Důraz na sloh a komunikaci klade i pracovní sešit, kde je však slohové učivo přímo integrováno do mluvnického.

Cvičení jsou rozmanitá a různě náročná na vypracování, některá (Pro bystré hlavy) nejsou ke klasifikaci určena; učitelé tak mají možnost volit různé typy úkolů podle schopností žáků. Domníváme se, že tímto způsobem dáváme vyučujícím možnost, aby si sami stanovili linearitu výuky a vypracovali učební plán.

Učebnice a pracovní sešit se navzájem doplňují, avšak mohou být užívány i samostatně.

Obě příručky jsou zpracovány obdobně jako učebnice a pracovní sešit pro 6. ročník. Pokud jde o učebnici, jsou jednotlivé oddíly vyznačeny různými barvami. Na počátku každé kapitoly je uveden seznam základních termínů a pojmů, kterým se věnuje pozornost ve výkladu. (Mluvnické výklady jsou barevně podloženy, nejsou však určeny k memorování.) Neuvádíme proto ty termíny a pojmy, které jsou žákům již známé a které se ve výkladu neobjasňují. Avšak i charakteristiky těchto termínů a pojmů je možno zopakovat na základě výchozích úkolů, které jsou zařazeny do pracovního sešitu. Tuto možnost volíme proto, že pracovní sešit zůstává v trvalém držení žáků, a ti se tak mohou k jednotlivým vysvětlením vracet i později, ve vyšších ročnících.

Na závěr každého oddílu je v učebnici připojen soubor otázek přispívajících k autoevaluaci. Těmito otázkami někdy sledujeme i konfrontaci češtiny s jinými jazyky.

Schopnost kritického pohledu na sebe sama pěstuje však především pracovní sešit. Téměř všechna cvičení jsou v něm bodově hodnocena, za každým oddílem je připojen přehled o tom, kolik bodů mohli žáci maximálně dosáhnout. V samém závěru pracovního sešitu je připojena tabulka, která uvádí bodové rozpětí dávající žákům možnost, aby kriticky ohodnotili své výkony, popř. se zaměřili na odstranění nedostatků.

Metodická příručka přináší téměř komplexní řešení všech cvičení, a navíc dává podněty pro zpracování dalších úkolů (zaměřují se především na všestranný jazykový rozbor). Řešení některých cvičení jsou uváděna v úplnosti proto, aby bylo možno pořídit jejich kopie, podle kterých by žáci mohli samostatně kontrolovat své výsledky. Na úvod každé kapitoly uvádíme stručné obecné poznámky, které se týkají metodického postupu při výkladu jednotlivých jevů nebo podávají některá dílčí vysvětlení (např. které cíle si autoři kladou, proč přistoupili na určité terminologické změny, o kterou koncepci se při výkladu opírají apod.).

Doufáme, že se vám bude s učebními texty a metodickou příručkou dobře pracovat.

Za autorský kolektiv

Eva Hošnová

Tvarosloví

V oddíle věnovaném tvarosloví se převážně zabýváme opakováním probraného učiva. Nově se zaměřujeme na prohloubení znalostí týkajících se deklinace některých vlastních jmen, upozorníme na funkci a pravopis jmenových tvarů přídavných jmen, v kapitole o slovesech vyložíme a procvičíme tvary činného a trpného rodu. Z neohebných slovních druhů se budeme podrobněji věnovat příslovcím.

Podstatná jména

■ PROCVIČOVÁNÍ PROBRANÉHO UČIVA

V úvodní kapitole o podstatných jménech se zabýváme jak jejich stránkou funkční, tak jejich stránkou formální.

Cvičení zaměřená na formálněmorfologické jevy obsahují velmi často výrazy, které již byly včleněny do cvičení v předchozí učebnici. Důvodem je to, že ve volbě správných tvarů žáci opakovaně chybují. Totéž platí i o psaní *-i/-y* v koncovkách. Na základě zkušeností nedoporučujeme do hodnocených cvičení a diktátů dávat věty typu *Želvy jsou plaz-*. Zde totiž vedle znalosti toho, ke kterému vzoru výraz *plaz* patří, jde o určení, ve kterém pádu je užit, a předem bychom také museli žáky poučit o funkci užití 1. a 7. pádu podstatných jmen po sponě. Protože přísudek vyjadřuje začlenění do nadřazené skupiny jevů, základní, neutrální řešení je, že výraz *plaz* je užit v 1. pádě (*Želva je plaz*), a tudíž *Želvy jsou plazi*. (Obsáhlé poučení o shodě přísudku s podmětem nalezneme např. v mluvnici Čestina – řeč a jazyk.)

Souhrnnému opakování o podstatných jménech se věnuje **cvičení 1**.

a) Podstatná jména skloňující se podle vzoru *pán: pes, člověk*

podle vzoru *předseda: louda*

podle vzoru *růže: situace, prevence, porce, kleště*

b) *dítě* – v jednotném čísle rod střední, v množném rod ženský (vzor *kost*); *člověk* – v čísle jednotném vzor *pán*, v čísle množném vzor *kost*

c) *kleští* – 2. p., číslo množné, rod ženský

d) (při) *dolizávání* – 6. p., j. č., *plýtvání* – 1. p., j. č., *dávkováním* – 7. p., j. č., (na) *dávkování* – 4. p., j. č., (změnit) *dávkování* – 4. p., j. č.

e) Přídavných jmen, která se dají stupňovat, není mnoho, např. *dobrá, chutná, sladká, rozteklá*... Daleko víc je těch, která se stupňovat nedají. Ta

především vyjadřují příchut': *vanilková, čokoládová, kávová, smetanová, jahodová, pistáciová, citronová, banánová...*

f) *regál* – větší police nebo stojan s přihrádkami; jeho jednotlivá přihrádka; *prevence* – předcházení, ochrana; *extrém* – krajnost, výstřednost

g) určeno pro vozičkáře; zákaz vstupu s jídlem a pitím; nástup pro kočárky; zákaz kouření; určeno pro nevidomé

Ve **cvičení 2** určují žáci mluvnické kategorie a zařazují podstatná jména ke vzoru.

a) *peří* – 4. p., j. č., r. stř., vzor *stavení*; *vajec* – 2. p., mn. č., r. stř., vzor *moře*; *kávy* – 4. p., mn. č., r. ž., vzor *žena*; *narozeniny* – 4. p., mn. č., vzor *žena*; *uhlí* – 2. p., j. č., r. stř., vzor *stavení*; *nábytek* – 4. p., j. č., r. m. neživ., vzor *hrad*; *cesta* – 1. p., j. č., r. ž., vzor *žena*; *domu* – 3. p., j. č., r. m. neživ., vzor *hrad*; *sněhem* – 7. p., j. č., r. m. neživ., vzor *hrad*; *polí* – 2. p., mn. č., r. stř., vzor *moře*; *obilí* – 1. p., j. č., r. stř., vzor *stavení*; *obecenstvo* – 1. p., j. č., r. stř., vzor *město*; *výkon* – 4. p., j. č., r. m. neživ., vzor *hrad*; *křoví* – 6. p., j. č., r. stř., vzor *stavení*; *vrata* – 4. p., mn. č., r. stř., vzor *město*; *kakao* – 1. p., j. č., r. stř., vzor *město*; *cukr* – 4. p., j. č., r. m. neživ., vzor *hrad*; *obyvatelstva* – 2. p., j. č., r. stř., vzor *město*; *vody* – 2. p., j. č., r. ž., vzor *žena*; *hory* – 4. p., mn. č., r. ž., vzor *žena*; *lyže* – 4. p., mn. č., r. ž., vzor *růže*; *sáňky* – 4. p., mn. č., r. ž., vzor *žena*; *hřiště* – 4. p., j. č., r. stř., vzor *moře*; *dav* – 1. p., j. č., r. m. neživ., vzor *hrad*; *stavba* – 1. p., j. č., r. ž., vzor *žena*; *koupaliště* – 2. p., j. č., r. stř., vzor *moře*

b) Podstatná jména hromadná – *peří, uhlí, nábytek, obilí, obecenstvo, křoví, obyvatelstvo*; látková – *kakao, voda*; pomnožná – *narozeniny, vrata, hory, sáňky*

c) Výraz *káva* zde označuje dva šálky tohoto nápoje, výraz *cukr* dvě kostky nebo dva sáčky; jako příklad lze uvést věty *Káva se pěstuje například v Brazílii. Došel nám cukr.*

d) V uvedené větě je slovo *cesta* konkrétní, je to část země, po které se chodí (jako abstraktní je např. ve větě: *Cesta domů nám trvala hodinu*); slovo *stavba* je abstraktní, a to ve významu výstavba, vytváření (jako konkrétní je např. ve větě: *Tato stavba je velmi krásná*).

Cvičení 3: Spisovné tvary jsou *přátele, pracích, potocích, věcmi, botách, zeli, utkáních, fotbalisté* (hovorově *fotbalisti*), *poupátkách, mšic, starostovi, kalhotám, povinností, nádobí, sídlišti, dveřmi, kolečkách, hranolky, střediskách i střediscích*.

Cvičení 4: Na řádce c) jsou uvedeny výhradně spisovné tvary (tvary *poslanci, správci, soudci, správce a soudce* jako spisovné kodifikovány nejsou).

Na závěr opakování připojujeme řadu doplňovacích cvičení zaměřených na pravopis podstatných jmen. Tato cvičení jsou určena k průběžnému opakování během celého školního roku a mohou sloužit i jako podklad pro diktát.

Cvičení 5. a): *procházka se psy, na březích rybníka, s nebezpečnými plazy, vysoké topoly, pozorovat holuby, obrázek s motýly, vrchoły hor, čápi od-*

letěli, sloní kly, s oběma vítězi, zrezivělé řetězy, mezi spisovateli, nebezpečné živly, slyšet šakaly, se vzácnými drahokamy, auto s naloženými pytlí, vysoké jeřáby, krmit lvy, s těmito cíli, zahlédnout sysly, knižní tituly, lovit soby, mluvit s Francouzi, kuchyňské dřezy, ještěrábi lovili, v okolních lesích, s pantofli, ztrouchnivěle trámy, rozloučit se s přáteli, chytat červy, povahové rysy, mezi dvěma obratli

b) před dávnými dobami, v plných konvích, uschlé vrby, v asijských stepích, koruna lípy, v pohodlné obuvi, mořské řasy, v naší zemi, kůra z břízy, špetka soli, nové vily, výrobek z oceli, krotké kobyly, na hrázi, chodit o holi, rozbité kotvy, na vysoké větvi, na naší návsi, mísy s ovocem, košík broskví, po ranní koupeli, obě lamy, vonné směsi, nános rzi, v evropských metropolích, na vrcholu skály, s obřími želvami, v našich myslích

c) v podloubí domu, s těžkými zavazadly, v nedalekém údolí, koupat se v Labi, nedostatek uhlí, pod oběma koly, zajíc vyběhl z mlázi, na blízkých polích, mezi oběma skly, na zdraví, plaval rychlými tempy, dřevěné zábradlí, vánoční cukrovi, místnost s několika zrcadly, na temném nebi, šetřit pohonnými palivy, smaltované nádoby, nové pekařství, pták s rozepjatými křídly, tkát hedvábí, prodírat se křovím

d) jeřáb – zařízení k zvedání břemen; strom (r. m. neživ.), pták (r. m. živ.)
rys – výrazná čára, rýha; charakteristická vlastnost; technický výkres (r. m. neživ.); kočkovitá šelma (r. m. živ.)

Cvičení 6. a): Praveký člověk si pořizoval kopí, oštěpy, luky a šípy. Ve spodní části kůže jsou uloženy vlasy, chlupy a potní žlázy. Savci nejsou tak starými obyvateli na zeměkouli jako prvoci a ryby. Když se srdce zastaví na pět vteřin, dostaví se mdloby a bezvědomí. Modré velryby byly téměř vyhynuly. Před průčelím domu stojí lešení. Houby mají pod zemí schované podhoubí. Pstruzi se chytají na umělou mušku. Před jízdou je zapotřebí si zapnout bezpečnostní pásy. Motýli, mouchy i včely mají na obou stranách hlavy nápadné velké oči. Silniční značky vyjadřují příkazy a zákazy. Příští dva zápasy hrajeme s Rusy a se Španěly. V afrických stepích lze potkat antilopy, zebry, pštrosy, žirafy i lvy. Housenky se zakusují ostrými, silnými kusadly do lístků zelí. Kočka patří mezi šelmy. Na severních svazích se vytvářejí sněhové převisy. Naše firmy vyvážejí zboží do zemí evropského společenství. V jeteli jsme hledali čtyřlístky pro štěstí.

b) Slovu savec jsou významem podřazena slova velryby, antilopy, zebry, žirafy, lvi.

Cvičení 7. a): Jedna z mohutných větví se zlomila. Mezi jehličnatými a listnatými stromy se vinulo několik cestiček. Po silnicích sviští automobily. V Evropě se těží i hodně zinku, síry, draselných solí a ropy. Blumy a slívy patří ke stromům, které vytvářejí plody v podobě peckovice. Masožravé rostliny chytají k obživě hmyz a červy. Pod starými vykotlanými kořeny vrby sídlí raci. Chobotnice ovíjí mořské živočichy svými chapadly. Světové zásoby uhlí nejsou zatím ještě vyčerpány. Struska je odpad při výrobě oceli. Pokrmů z ovesných vloček jsou velmi vydatné. Na nebi se objevil úzký srpek měsíce.

Na stéblech trávy se třpytily dešťové kapky. V rozhlase a v televizi slyšíme každý den předpověď počasí. Nejvyšší hora Šumavy se nazývá Javor. Lín vydrží i ve vodě s menším množstvím kyslíku. Stěny byly pokryty kresbami, výstřižky z novin a všelijakými vzkazy. Na jižních svazích hor sníh rychle mizí. Dědeček si prohlížel staré mapy. Krabice byla převázána tak, že uzly nešlo rozvázat. Na jaře louky rozkvetly sytě žlutými pampeliškami. Léčivé byliny se přepravují v papírových pytlích.

b) Stejně tvary v uvedených pádech mají slova *silnice, peckovice, chobotnice, televize, počasí, množství, krabice*; je pravděpodobné, že žáci vyhledají i výrazy *uhlí a počasí*. Je třeba jim připomenout (popř. dovést k tomu), že jsou to podstatná jména, která se v množném čísle neužívají.

Pro bystré hlavy

Žáci by si měli uvědomit, že pokud váhají, v kterém pádě je daný výraz užít, mohou ho nahradit některým podstatným jménem rodu ženského, nejlépe tím, které se skloňuje podle vzoru žena: *v pondělí – v sobotu, celý den – celou sobotu* (v dané větě je možno zvolit i *celou noc*); jak slovo *pondělí*, tak slovo *den* jsou tedy ve tvaru 4. p.

■ SKLOŇOVÁNÍ VLASTNÍCH JMEN; NÁZVY OSOB, NÁZVY ZEMĚPISNÉ

Tato kapitola podává základní přehled skloňování počestných osobních i zeměpisných jmen, a to těch, která mohou žákům činit potíže.

OSOBNÍ VLASTNÍ JMÉNA

Uvedený přehled skloňování jednotlivých typů nemůže být pochopitelně úplný. Při skloňování osobních jmen může hrát roli i rodinná tradice (např. jména jako *Janů, Petrů*, jež bývají řazena k nesklonným, se mohou i skloňovat: 2. p. *Jana, Petra*). Nezařadili jsme sem např. jména zakončená na *-s* (většina se dnes skloňuje podle vzoru muž: *Rais, Kraus, Hynais*, podle vzoru *pán* se skloňuje např. *Hus, Mánes*; u jmen, která jsou původem obecná a skloňují se podle vzoru *pán*, např. *Pštros, Rys*, pronikají tvary podle vzoru muž, a to zejména v 5. p.). Jestliže jsou osobní vlastní jména zakončena na *-l*, skloňují se mnohá podle vzoru *pán*, např. *Marcel, Samuel*, ale v 5. p. mají tvary podle vzoru muž. Pozornost jsme nevěnovali ani vkladnému *-e-* (*Holubec – Holubce, Prošek – Proška, Vepřek – Vepřeka i Vepřka*), i když u jmen – zejména zakončených na *-el* a *-er* – je často možnost dvojího skloňování (*Richter – Richtra i Richtera*).

U jmen zakončených na *-e*, jako *Kubice, Syřiště*, uvádíme dubletní tvary, třebaže se ještě v některých mluvnicích (a možná i jiných učebnicích) neznamenávají. Tendence skloňovat tato jména zájmenně, tj. pomocí koncovek *-ho, -mu, -m*, je velmi silná a odmítat ji nepovažujeme za rozumné. Proniká i ke jménům jako *Neděle, Srdce* atp. Třebaže doporučujeme tato jména skloňovat podle vzoru *soudce*, nelze zájmenné skloňování hodnotit jako chybné.

U jmen *Dítě*, *Kníže* sice ve 2. a 4. p. převažuje skloňování podle vzoru *kuře*, ale ve 3. a 6. p. jsou běžnější tvary s koncovkou *-ovi* (*Dítětovi*, *Knížetovi*).

Žákům by mělo být zdůrazněno, že ve spisovných projevech je třeba volit tvary 5. p. U jmen na *-ec* připouštíme i tvary s koncovkou *-i*. Proniknutí koncovky *-i* je výsledkem tendence po neměnnosti kořenové souhlásky, tj. aby se při skloňování nestřídal *c–č*.

Ke **cvičení 1 a 2**: Vycházíme z toho, že ženská česká příjmení bývají přechylována a že nepřechýlená jsou výjimečná. Ta bývají často součástí zdvojeného příjmení (*Kateřina Konvalinka Průšová*). Je zřejmé, že na nepřechýlená ženská příjmení žáci při čtení novin a časopisů nebo na internetu narazí. Pokud má žena příjmení bez přípony *-ová*, nelze je skloňovat. Výjimkou jsou jména zakončená na *-a* (*Konvalinka Průšová* – 2. p. *Konvalinky Průšové*). Podle platného zákona se u zdvojených příjmení dnes už nepíše spojovník (*Jana Prokšová Nováková*), u starších se ovšem zachovává (*Anežka Hodiňová-Spurná*).

U jmen jako *Piša*, *Saša*, *Dáša*, *Váňa*, *Bača*, *Kolaja*, *Žaža*, *Baťa*, *Večeřa*, tj. u jmen, která mají před *-a* pravopisně měkkou souhlásku, je třeba žákům neustále připomínat, že se sice skloňují podle vzoru *předseda* (ženská podle *žena*), ale v 2. p. mají *-i*. Nezařadili jsme sem jména na *-ca*, pro ně však platí stejné pravidlo: *Nohavica*, *Hnilica*, *Marica* – 2. p. *Nohavici*, *Hnilici*, *Marici*, a to na rozdíl od několika obecných jmen rodu mužského neživotného zakončených na *-c*, jež jsou většinou na pokračí spisovnosti: *tácy*, *hospicy* (i *hospice*), *hecý*, *kecy*, *trucý*.

V **cvičení 1** by mohlo žákům činit potíže zařazení jména *Jiří* (vzor *jarní*; ve spojení s adjektivem *svatý* zůstává nesklonné: *Na svatého Jiří vylézají hadi a štíři*).

Ve **cvičení 2** jsou jména rodu mužského *Hořejš*, *Krejča*, rodu ženského *Petra*, *Dagmar*, ostatní mohou být jak rodu mužského, tak ženského. Od příjmení *Krejčí* a *Hořejší* mohou být i ženské přechýlené podoby *Krejčová*, *Hořejšová*.

Cvičení 3: Vzhledem k tomu, že základní školy dnes navštěvují i žáci jiné národnosti než české, mohou mít se skloňováním příjmení problémy. Potíže mohou pochopitelně činit i některá jména žáků české národnosti. Učitel by si měl proto předem probrat seznam svých žáků a u problematických jmen by si měl způsob skloňování ověřit (vodítkem může být <http://prirucka.ujc.cas.cz> nebo příručka M. Knappové *Naše a cizí příjmení v současné češtině*. 2. vydání. Liberec: AZ KORT, 2008).

Ke **cvičení 4 a 5**: Třebaže se doporučuje u rodných jmen zakončených na souhlásku připojovat kratší koncovku a koncovku *-ovi* až k příjmení (důvodem je libozvučnost), nelze užití koncovky *-ovi* i u rodného jména považovat za zásadní chybu. Chybné však naopak je, pokud se koncovka *-u* užije u rodných jmen skloňujících se podle vzoru *předseda*, správně tedy je pouze *Vlastovi Burianovi*, *Otovi Pavlovi* atd. Rodná jména zakončená na *o* je ve spojení s příjmením obvyklejší ponechat nesklonná (s *Ivo Hanákem*).

Cvičení 4. a): Karla Čapka – Karlu (Karlovi) Čapkovi, Vlasty Buriana – Vlastovi Burianovi, Karla Hynka Máchy – Karlu (Karlovi) Hynku (Hynkovi) Máchovi, Bohuslava Martinů – Bohuslavu (Bohuslavovi) Martinů, Egon Bondyho – Egonu (Egonovi) Bondymu, Oldřicha Nového – Oldřichu (Oldřichovi) Novému, Fráni Šrámka – Fráňovi Šrámkovi, Oty Pavla – Otovi Pavlovi, Josefa Mánesa – Josefu (Josefovi) Mánesovi, Jára Kohouta – Járovi Kohoutovi, Beno (Bena) Blachuta – Beno (Benovi) Blachutovi, Jana Evangelisty Purkyně (Purkyněho) – Janu (Janovi) Evangelistovi Purkyňovi (Purkyněmu), Václava Hraběte (Hrabě) – Václavu (Václavovi) Hraběti/Hrabětovi, Jana Zrzavého – Janu (Janovi) Zrzavému

b) Karel Čapek, Karel Hynek Mácha, Egon Bondy, Frána Šrámek, Ota Pavel, Václav Hrabě – spisovatelé, Vlasta Burian, Oldřich Nový, Jára Kohout – herci, Bohuslav Martinů – hudební skladatel, Josef Mánes, Jan Zrzavý – malíři, Beno Blachut – operní pěvec, Jan Evangelista Purkyně – vědec

K procvičování spisovných tvarů na základě předešlého poučení se vrací **cvičení 5:** Tomáši (Tomášovi) Dvořákovi, Ivo (Ivem) Hanákem, Janu (Janovi) Dítětovi (méně časté, ale možné je i Dítěti nebo Dít'ovi), Oty Rambouska, Františka Lexy, Helze Matoušové, Leo (Leovi) Prokopovi, Karla Průši, Jiřímu Novotnému, Leoše Večeře, Romana Šebrle/Šebrleho, Josefa Váni, Václava Chaloupky

ZEMĚPISNÁ JMÉNA

Stejně jako u osobních jmen ani u jmen zeměpisných nelze dát úplné poučení o jejich skloňování. Žáci (a nejen oni) mohou být např. na pochybách u tvarů 2. a 6. p. jmen skloňujících se podle vzoru *hrad*. Na rozdíl od jmen obecných mají mnohá vlastní jména v 2. p. dubletní tvary, přičemž jejich užití je mnohdy vázáno na místní úzus (*do Lanžhota* – místní úzus, možné však je i *do Lanžhotu*). V 2. p. si pevně drží koncovku *-a* jména zakončená na *-ov* (*Benešov*, *Varvažov*) a na *-ín* (*Kolín*, *Hodonín*). Ještě složitější je situace v 6. p. (zde ovlivňuje volbu koncovky i to, zda dané jméno je v postavení příslovečného určení (*Byli jsme v Náchodě*), nebo předmětu (*Mluvili jsme o Náchodě* i *o Náchodu*). V 2. p. mn. č. se i u mnohých jmen skloňujících se podle vzoru *hrad* drží původní tvar, tj. bez koncovky *-ů*. Jestliže se žák dopustí chyby při volbě rodu (zejména u jmen zakončených na pravopisně měkkou souhlásku, jako je *Dobříš*, *Kroměříž*, *Pankrác*...), čísla (*Votice*, *Líbeznice*) či náležité koncovky, nelze to hodnotit jako závažnou chybu. Je užitečné vést žáky, aby v případě pochybností o správném tvaru využívali jazykové příručky. Bohužel méně známá jména základní příručky neobsahují. Mnozí žáci však užívají internet a i tam lze, např. na oficiálních webových stránkách jednotlivých obcí a měst, informace o rodu, čísle, 2. p. atp. nalézt.

Cvičení 1. b): Až podle tvaru 2. pádu zařadíme ke vzoru zeměpisné názvy *Labe*, *Břeclav*, *Hradiště* a *Příbram*.

c) *Labe*, *Lužnice*, *Morava*, *Dyje*, *Mže*

Cvičení 2. a): *Olomouc* – r. ž., vzor *píseň*; *Dobříš* – r. ž., vzor *píseň*; *Třeboň* – r. ž., vzor *píseň*; *Ledeč* – r. m., vzor *stroj* i r. ž., vzor *píseň*; *Žatec* – r. m., vzor *stroj*; *Chotěboř* – r. ž., vzor *píseň*; *Zruč* – r. ž., vzor *píseň*; *Aš* – r. m., vzor *stroj* i r. ž., vzor *píseň*; *Kroměříž*, r. ž., vzor *píseň*; *Telč* – r. ž., vzor *píseň*; *Třebíč* – r. ž., vzor *píseň*; *Choceň* – r. ž., vzor *píseň*

b) *olomoucký* – *olomouctí*, *dobříšský* – *dobříšští*, *třeboňský* – *třeboňští*, *ledečský* – *ledečští*, *žatecký* – *žatectí*, *chotěbořský* – *chotěbořští*, *zručský* – *zručští*, *ašský* – *ašští*, *kroměřížský* – *kroměřížští*, *telčský* – *telčští*, *třebíčský* – *třebíčští*, *choceňský* – *choceňští*

Cvičení 3: *Šumava* – *Šumavy*, *Šumavou* (pohoří), *Paříž* – *Paříže*, *Paříží* (město), *Temže* – *Temže*, *Temží* (město), *Helsinki* – *Helsink* i *Helsinki*, *Hel-sinkami* (město), *Alpy* – *Alp*, *Alpami* (pohoří), *Moravy*, *Moravou* (řeka), *Budapešť* – *Budapešti*, *Budapešti* (město), *Himálaj* – *Himálaje*, *Himálajem* (pohoří), *Domažlice* – *Domažlic*, *Domažlicemi* (město), *Opava* – *Opavy*, *Opavou* (město i řeka), *Krkonoše* – *Krkonoš*, *Krkonošemi* (pohoří), *Odra* – *Odry*, *Odrou* (řeka)

Cvičení 4: *mezi Klatovy a Domažlicemi*, *ve Vysokých Tatrách*, *Poděbradům*, *v Hradci Králové*, *v Lipnici*, *mezi Rokycany a Mýtem*, *z Valašského Meziříčí*, *v Hostinném*, *mezi Benátkami nad Jizerou a Mladou Boleslaví*, *k Luhačovicím* (i *Luhačovicům*; tvar na *-ům* je u pomnožných jmen na *-ice* možný, ale jak dokládá praxe, vyskytuje se zřídka), *Beskyd* i *Jeseníků*, *s Kralupy*, *v Roudnici nad Labem*, *v Sušici* (zde jde o město v Čechách, na Moravě je též název jméno pomnožné, tj. *ty Sušice*), *Králova Dvora*

Pro bystré hlavy

Výraz *Králové* je tvar 2. pádu jména *králová* = královna.

Cvičení 5: Sice jde o doplňování grafémů *i/i* a *y/y*, ale někteří žáci mohou vznést dotaz na to, proč ve výrazech jako *Kobyli-sy*, *Hrdloře-zy* není koncovka *-ech*. Mnohá jména obcí/měst nebo jejich částí zakončená na *-s*, *-z*, *-l* si stále podržují koncovku *-ích*, ačkoli ta je u obecných jmen na ústupu (náležít je *v okresech* i *okresích*, *v hotelech* i *hotelích*, ale běžnější je *v okresech*, *hotelech*): *v Boleslavi*, *v Hrdlořezích*, *do Příbrami*, *z Ostravy do Břeclavi*, *v Kobylicích*, *z Příbyslavi do Sázavy*, *do Podolí*, *ve Kbelích*, *Doksy*, *v Bělovsi*, *Chrudimí*, *Vrchlabím*

■ TVARY NĚKTERÝCH PODSTATNÝCH JMEN OZNAČUJÍCÍCH ČÁSTI TĚLA

Je třeba, aby si žáci zapamatovali, že ve spisovné češtině mají koncovku *-ma* pouze čtyři podstatná jména (*oči*, *uši*, *ruce*, *nohy* a jejich zdrobněliny), že koncovku *-ma* mají i zvířecí nohy (*se všema pavoučima nohama*) a že tuto koncovku mají i shodné přívlastky.

Zvláštní postavení zaujímá výraz *ruka*; u toho se v 1. pádě systémový tvar *ruky*, pokud neoznačuje část lidského těla, ve spisovném jazyce dosud neprosadil, je regionálně omezený (stále např. *mechanické ruce*).

Na základě zkušeností z jazykové poradny doporučujeme čas od času tyto jevy procvičovat, aby si je žáci natrvalo zapamatovali. Do procvičování je vhodné zařazovat jak tvary těchto výrazů označujících části lidského (zvířecího) těla, tak i tvary s jiným významem (není neobvyklé, že studenti na vyšších stupních vytvářejí podoby: **o mastných očích, *o mastných okouch, *k uchoum hrnců* atp.). Výrazy *oka, ucha* mají podle Slovníku spisovné češtiny ve 3. p. i tvary *okám, uchám* (vedle pravidelných tvarů *okům, uchům*).

Ke cvičení 1: Vedle výrazů jako *oči, uši, ruce, nohy, kolena, ramena, kotníky, paže, paty, ledviny, lokty* mohou žáci uvést i *plice*. Slovník spisovné češtiny tento výraz sice uvádí jako pomnožné podstatné jméno, užití v j. č. však nelze označit jako chybné (*levá, pravá plice*).

7. p. mn. č.: *očíma, ušima, rukama, nohama, koleny, rameny, kotníky, pažemi, patami, ledvinami, lokty, plícemi i plicemi*

Cvičení 2. a): *třesoucíma se rukama, nohama, ramenou i ramenech, nohama, malýma teplýma ručkama, vyřezávanými nohama, mastných ok, smutným očíma, s drobnými oky, s červenými ručičkami, s velkými uchy, na uchách, v uších*

b) *bosými patami, malýma bystrými očkami, pevnými oky, špinavými pěstmi, s koleny propnutými, silnými pažemi, se sevřenými koleny, chodidly, s roztaženými rukama, od nohou i noh, na rukou i rukách*

Cvičení 3: *Už sotva pletu nohama.* Jsem velmi unaven/unavena. – *Nechod' na návštěvu s holýma rukama.* Nechod' na návštěvu bez dárku (bez květiny, bonboniéry, vína apod.). – *Tento dům postavil dědeček vlastníma rukama.* Tento dům postavil dědeček sám, bez cizí pomoci. – *Převrátili dům vzhůru nohama.* Prohledali celý dům, popř. děti při hře udělaly v celém domě nepořádek. – *Hovořili spolu mezi čtyřma očima.* Hovořili spolu o samotě. – *Mléčky mě provrtávala očima.* Dívala se na mě zkoumavě, nenávidně. – *Výhráli jsme s odřenýma ušima.* Vyhráli jsme jen s velkými obtížemi. – *Jednou budete stát na vlastních nohou.* Jednou se osamostatníte. – *Naši hráči jsou už jednou nohou ve finále.* Naši hráči jsou jen malý kousek od finále. – *Dopis je určen do vlastních rukou.* Dopis může vyzvednout pouze adresát. – *Naši soupeři se ocitli na kolenou.* Naše soupeře jsme zdeptali, uštedřili jsme jim krutou porážku. – *Hráli jsme si hada na prsou.* Věřili jsme někomu, kdo se projevil jako ničema.

■ PSANÍ VÍCESLOVNÝCH VLASTNÍCH NÁZVŮ

Připomínáme, že psaní velkých písmen je nejsložitější pravopisná oblast, protože neexistuje jedno obecné pravidlo a často je nutno vycházet z věcných znalostí. Znovu zdůrazňujeme, že by učitelé měli do pravopisných cvičení a diktátů zařazovat jen ta pojmenování, která jsou zcela jednoznačná a u nichž lze předpokládat, že je žáci znají. Stejně tak by měli být obezřetní při opravě slohových prací. To platí zejména u názvů ulic, v nichž po předložce následuje spojení přídatného jména a jména podstatného (*K Dobré*

vodě – *K Velké Ohradě*), a u názvů obsahujících adjektiva jako *jižní, střední, horní*. Žáci by si měli především zapamatovat, že ve víceslovných názvech se velká písmena píší u všech slov pouze v názvech obcí/měst (to ale platí jen pro názvy, jejichž součástí není předložka) a u ostatních jen u prvního slova, pokud ovšem neobsahují vlastní jméno.

Zvládnout psaní jednotlivých typů je náročné na paměť. Žák si musí např. zapamatovat, že v názvech obcí/měst se předložka píše s malým písmenem, kdežto v názvech ulic (a dalších jmen označujících veřejné prostranství) s písmenem velkým. Proto je zapotřebí toto učivo pravidelně procvičovat. Za závažnou didaktickou chybu považujeme, pokud je bez opakování – např. po půl roce – součástí diktátu psaní vlastních názvů a nesprávné podoby jsou hodnoceny jako „hrubá chyba“.

Do této učebnice jsou zařazeny pouze názvy těch institucí, jejichž součástí není místní určení. Psaní názvů institucí, jako jsou školy, soudy, magistráty atp., bude probráno v učebnici pro 9. ročník.

Cvičení 1. a): *Petra Černá* – osobní jméno (rodné + příjmení), *České Budějovice* – město, *Třeboň* – město, *ulice Boženy Němcové* – ulice, *Čechy* – území, *Rožmberkové* – jméno rodu, *Svinenská (brána)* – stavba, *kostel sv. Jiljí* – stavba, *Karlovy Vary, Poděbrady, Teplice nad Bečvou* – města, *Akademie věd České republiky* – instituce, *Třeboňsko* – název města a jeho okolí, *Svět, Rožmberk* – rybníky, *Evropa* – světadíl, *Jakub Krčín* – osobní jméno (rodné + příjmení), *Třeboňská pánev* – zeměpisné jméno, *Novohradské hory, Českomoravská vrchovina, Šumava* – pohoří

c) Rybník je umělá vodní nádrž, kdežto jezero je přirozená vodní nádrž. V Čechách je jezer málo; nejznámější je *Čertovo jezero, Plešné jezero, Černé jezero* (největší u nás), z cizích např. *Bajkalské jezero, Velké Medvědí jezero*. Pozor – *Máchovo jezero* je rybník, jeho další název je *Velký rybník*!

Cvičení 2. a): v *Orlických horách, Krušných hor, Hrubého Jeseníku, Moravskoslezských Beskyd, českým jeskynním systémem, Koněpruské jeskyně, Niagarské vodopády, Viktoriiny vodopády, na jižní Moravě, Karlova univerzita, ve střední Evropě, v Národním divadle, Smetanovu Prodanou nevěstu, Tři oříšky pro Popelku, Hospodářské noviny, Vánoce, krkonošskými středisky, Špindlerův Mlýn, Pec pod Sněžkou*

b) *Krušné hory* – Klínovec, *Hrubý Jeseník* – Praděd, *Moravskoslezské Beskydy* – Lysá hora

c) U tohoto slovesa nelze napsat předponu *s-*, protože není užito ve významu podívat se dolů (*shlédnout z vrcholu do údolí*), ale ve významu zúčastnit se jako divák, vidět (*zhlédnout film*).

Pro bystré hlavy

V novém roce = v celém příštím, následujícím roce; na Nový rok = pouze 1. ledna.

Cvičení 3. a): *ulice Veletržní, Dukelských hrdinů, brněnských ulicích, Kubálkova ulice, Horní náměstí, ulici Generála Mrázka, Nuselského mostu,*

v ulici Na Sádkách, nábřeží Ludvíka Svobody, náměstí Svobody, mostě Bariádníků, Smetanovy a Bezručovy sady, v ulici U Libeňského pivovaru

b) poloostrova Kola, z Nového Zélandu, na Velikonoční ostrovy, v Tichém oceánu, do jihoamerického Chile, u mysu Dobré naděje, Atlantského oceánu, ve Středozemním a Černém moři, Evropy, severní Afriky, na Balkánském poloostrově, ostrov Grónsko, v Severním ledovém oceánu, Golfského proudu

Cvičení 4: Velké Pavlovice, Králův Dvůr, Mariánské Lázně, Ústí nad Orlicí, Nové Město pod Smrkem, Hory Matky Boží, Lhota pod Horami, Františkovy Lázně, Jablonec nad Nisou, Kostelec nad Černými lesy

Pracovní sešit str. 3–7

Vzhledem k tomu, že učivo zařazené v učebnici je z větší části opakováním látky z nižších ročníků, a proto se již v jednotlivých kapitolách nepřipomínají základní charakteristiky slovních druhů, usilujeme v pracovním sešitě rovněž o ověření znalostí týkajících se obecnějších poznatků.

Ve **cvičení 1** prověřujeme, zda žáci poznávají podstatná jména vědomě.

Jejich odpověď by měla především obsahovat, že: podstatná jména se skloňují; vyjadřují názvy osob, zvířat a věcí (pojmenovávají reálné objekty); rozlišují jmenný rod, číslo a pád; v mluvnicki bývají uvedeny tyto vzory – *pán, hrad, muž, stroj, předseda, soudce; žena, růže, píseň, kost; město, moře, kuře, stavení*.

Cvičení 2 se zaměřuje na obtížnou problematiku konkrétnosti a abstraktnosti významu podstatných jmen. Lze uvést např. tyto příklady užití: *Starý dům má široký průchod do dvora. Průchod touto ulicí je z bezpečnostních důvodů zakázán. – Dostala jsem dnes psaní od sestřenice. Psaní dopisu mi zabralo celou hodinu. – Za výkladní skříní byly vystaveny samé dobroty. Jeho dobrota byla příslovečná. – Na horním konci náměstí stojí mohutná stavba. Stavba rodinného domu trvala dva roky. – František Kmoch složil řadu pochodů. Vojáci se dali do pochodu. – Vjezd do dvora byl uzamčený. Tady není povolen vjezd motorovým vozidlům. – Na náměstí vyhrávala hudba. Mám rád moderní hudbu.*

Ve **cvičení 3** zjišťujeme, zda jsou žáci schopni pozorovat jazykové jevy a dělat z nich obecnější závěry. Měli by umět vyvodit, že základní rozdíl mezi životnými a neživotnými podstatnými jmény je v jejich skloňování; v jednotném čísle mají podstatná jména životná shodný tvar v 2. a 4. pádě, podstatná jména neživotná v 1. a 4. pádě (podstatná jména životná mají ještě navíc variantní tvary ve 3. a 6. pádě, které jsou zakončeny na *-ovi*). Rozdílné jsou rovněž jejich koncovky v 1. pádě množného čísla (*-i, -é, -ové* proti *-y, -e*).

Pochopení této zásady prověřuje **cvičení 4**: Podstatná jména rodu mužského životného jsou *pes, savec, maňásek, sněhulák*, rodu mužského neživotného *hmyz, dobytek, lid, národ*.

Cvičení 5: Jako příklad podstatných jmen látkových lze uvést tato slova: *mouka, cukr, mléko, dřevo, ocel*. Podstatná jména hromadná jsou např. *do-*

bytek, lid, národ, listí, obyvatelstvo, pomnožná příušnice, zarděnky, játra, kalhoty, rozpaky.

K samostatnému pozorování jazykových jevů se vrací **cvičení 6**. Slovo *housle* se skloňuje podle vzoru *píseň*, je tedy rodu ženského; rodu ženského jsou dále *plavky, zarděnky* (vzor *žena*), *kleště, hrábě* (vzor *píseň*), rodu mužského *tepláky* (vzor *hrad*) a rodu středního *kamna, povidla* (vzor *město*).

Cvičení 7: *nádraží* (3. p.), *představení* (4. p.), *náměstí* (6. p.), *stavení* (2. p.), *nábřeží* (1. p.), *rozhodnutí* (1. p.), *hodinu* (4. p.), *vozidla* (4. p.), *rok* (4. p. – řešení nám usnadní, jestliže do věty dosadíme podstatné jméno rodu ženského, např. *celou zimu*), *počasí* (4. p.), *lesy* (4. p. – opět si můžeme pomoci podstatným jménem rodu ženského v jednotném čísle: *obrovskou louku*), *příslovce* (4. p.).

Cvičení 9:

Podst. jm.	Rod	Číslo	Pád	Vzor
znakům	mužský než.	množné	3.	hrad
podobu	ženský	jednotné	4.	žena
čtení	střední	jednotné	4.	stavení
jazyk	mužský než.	jednotné	1.	hrad
národů	mužský než.	množné	2.	hrad
světě	mužský než.	jednotné	6.	hrad
piktogramy	mužský než.	množné	1.	hrad
sdělení	střední	jednotné	4.	stavení
obrazem	mužský než.	jednotné	7.	hrad
obrázky	mužský než.	množné	4.	hrad
autobusech	mužský než.	množné	6.	hrad
jízdy	ženský	jednotné	2.	žena
řidičem	mužský živ.	jednotné	7.	muž
emotikony	mužský než.	množné	1.	hrad
smajlíky	mužský než.	množné	1.	hrad
komunikaci	ženský	jednotné	6.	růže
kombinacemi	ženský	množné	7.	růže
znamének	střední	množné	2.	město
symbolů	mužský	množné	2.	hrad
písmen	střední	množné	2.	město
klávesnici	ženský	jednotné	6.	růže
počítačů	mužský než.	množné	2.	stroj
pocity	mužský než.	množné	4.	hrad
výrazem	mužský než.	jednotné	7.	hrad
obličej	mužský než.	jednotné	2.	stroj

Cvičení 10: *Nesahej si do očí těma špinavýma rukama. Na silných ramenu (ramenech) nesl kládu. Pes moudrýma očima sledoval každý pohyb svého pána. Vezmi tu plátěnou tašku s dlouhými uchy. Osel stříhal dlouhými ušima. Spadl jsem, ale kromě odřených kolenou (kolen) se mi nic nestalo. Na slepých ramenech řeky hnízdí množství kachen. Na bosých nohou měla nazuté sportovní boty. Na nově nalakovaných nohách od stolu jsou už škrábance. K večeri si usmažíme volská oka.*

Cvičení 11:

a) *Přivaly vody přinesly i nánosy bahna. Na obou březích Vltavy rostou topoly. V šumavských lesích se minulou zimu objevili dokonce rysy. Do vysílání byl zařazen diskusní pořad s významnými českými osobnostmi. V muzeu si děti dlouze prohlížely vitríny s exotickými motýly. Čekaly nás ještě dva obtížné úkoly. Oba ostrovy zůstaly po dlouhou dobu neobydleny. Indonésie je čtvrtou nejlidnatější zemí světa. Peníze si strčil do kapsy. Kup dvě tuňákové konzervy. Nastrouhej několik mrkví na salát.*

b) *Cestující tlačili před sebou vozíky se zavazadly. Nemám obavy, že bychom se s nimi minuli. V neděli pojedeme na výlet do Čáslavi. Na túru se nevydám bez pořádné mapy. Promiňte, zapomněl jsem oba seznamy doma, za chvíli se pro ně vrátím. Ve větvích staré jabloně měly hnízdo pěnkavy. České a slovenské sportovní výpravy se během olympiády ubytovaly ve třech známých hotelích v centru města. Děti tatínkovi tvrdily, že se na televizi večera večer nedívaly. Muzeum ve východočeských Holicích je věnováno českému cestovateli Emilu Holubovi. Zítra se bude konat beseda s oběma cestovateli. Kvůli rychlé jízdě musel řidič kamionu zaplatit policistovi pokutu.*

c) *Nové průkazy se vydávají u této přepážky. Bíle omítnuté domy byly zastíněny několika vysokými lipami. Stepi bývají jen řídké osídlené. Tyto strmé srázy jsou vyhrazeny jen pro zkušené lezce. Do tyrolského Ischglu se jezdí za lyžemi i za výhodnými nákupy. Řemínek u hodinek je vyroben z chirurgické oceli. V písku se leskly krystalky soli. Oba fotbalové týmy už nastoupily na hřiště, aby vyslechly národní hymny. Na velikonočních trzích se objevily stánky s různými pochoutkami a na své si přišli i milovníci lidových zvyků a tradic.*

Přídavná jména

■ PROCVIČOVÁNÍ PROBRANÉHO UČIVA

Stejně jako u podstatných jmen jsou i do této kapitoly zařazeny především ty jevy, které činí opakovaně potíže.

Cvičení 1. a): Lze předpokládat, že druhy přídavných jmen a jejich vzory si mnozí žáci pamatují, přesto však by bylo rozumné část prvního cvičení (alespoň první tři věty) řešit v hodině.

b) *polní, švestkové (2x), Lidčíných, předposlední, Válkova, tatínkovu, okení, letním, Vládovu, uhánějící;* přídavné jméno *otevřený* stupňovat lze, pokud je užito v přeneseném významu (např. *Jeho názory jsou stále otevřenější*).

Cvičení 2: *bystrý, lysý, sytý, syrový, sychravý, vysoký*

Cvičení 3. a): *černošští, francouzští, mělničtí, maličci, brandýští, krotší, ruští, měšťtí, ašští, kroměřížští, plaší, krkonošští*

b) *Nerudově, Karlově, sousedova, Haškově, Klírový, Vojanových, maminčiným, ke Karlovu, Králova Dvora, Kardašovu Řečici, Moravských Budějovicích, Muchovou*

Cvičení 4: Alfons Mucha – malíř (1860–1939); Slovanská epopej – cyklus 20 obrazů, jež měly zachytit dějiny Slovanů.

Cvičení 5: *babiččinu, Annin, Radkovy, Radčiny, Adélčina, Janovu, Janině, Anežčiným, Pavlově*

Cvičení 6: Žákům je dobré připomenout, že u všech přídavných jmen s kořenem zakončeným *-d* a *-t* se tvoří tvary 2. stupně příponou *-ší* (výjimkou je výraz *britký – britčí/břitčejší*), že pokud má přídavné jméno dvě *nn*, mají ho i tvary 2. a 3. stupně. Bylo by vhodné, aby žáci rozdělili tvary do čtyř skupin:

1. tvary 2. a 3. stupně tvořené příponou *-e(ě)jší*: *jemnější, nejcenější, výkonnější, zřejmější, nejznámějším, střednější, temnější*
2. tvary 2. a 3. stupně tvořené příponou *-ší*: *sušší, nejtvrdší, nejnižší, kratší, hrubší/hrubější, řidší, mladších, nejprudší, tužší*
3. tvary 2. a 3. stupně tvořené koncovkou *-í*: *nejtenčí, měkčí, trpčí, křehčí*
4. tvary 2. a 3. stupně tvořené nepravidelně: *nejvyšší, větší*

Pro bystré hlavy

Výrazy *více a méně* by se měly volit pouze tehdy, pokud se užije přídavné jméno ve tvaru 1. stupně (*více žádoucí, více bezpečný, méně závazný, méně významný*); jestliže se užije tvar 2. stupně, jsou tyto výrazy nadbytečné (nevhodné je tedy *více spravedlivější, více odolnější, méně opotřebovanější, méně citlivější*).

Cvičení 6: Žáci by si měli nejdříve zopakovat rozdíl mezi tvary (*dej to*) *Petrovi* × *Petrovi bratři*. Ve 3. a 6. p. podstatných jmen jde o koncovku *-ovi*, kdežto u přídavných jmen pouze o koncovku *-i*.

Stížnost jsme předali starostovi (podst. jm.) *obce*. *Starostovy* (příd. jm.) *výhrady byly oprávněné*. *Jindrovi* (podst. jm.) *se nové počítačové hry velmi líbily*. *Jindrovy* (příd. jm.) *nové počítačové hry zaujaly i jeho bratra*. *Richardovy* (příd. jm.) *výčitky mě opravdu mrzely*. *Snažil jsem se Richardovi* (podst. jm.) *důvody svého jednání vysvětlit*. *Oba Richardovi* (příd. jm.) *oblíbení lyžaři získali medaili*. *Nedávno jsem potkala Richardovy* (příd. jm.) *bratry*. *Všechny fotbalistovy* (příd. jm.) *střely byly opravdu vynikající*. *Rozhodčí udělil německému fotbalistovi* (podst. jm.) *žlutou kartu*. *Fotbalistovy* (příd. jm.) *spoluhráče žlutá karta překvapila*. *K svátku jsem tatínkovi* (podst. jm.) *koupila vodu po holení*. *Tatínkovy* (příd. jm.) *dárky jsou vždy originální*.

Následující pravopisná cvičení jsou určena k postupnému probírání během celého školního roku.

Cvičení 7. a): *kus koziho syra, v zesláblých rukou, několik holubích peříček, v soukromých rozhovorech, sousedovi psi, na bezlesých kopcích, úplně*

cizí lidé, pět bílých pruhů, z Jiráskovy ulice, v babím létě, mezi spadlým listím, bázlívi zajíci, dědečkovy brýle, pronikavý pohled, šperk z ryzího zlata, moji malí bráškové, plno skvělých nápadů, dva štíhlí mladíci, s borůvkovými koláči, v tmavých tůních, za necelých pět minut, noví spolužáci, sovi houkání, Petrovy sestry, v živých plotech, roztomilí psi, v minulých letech, s papírovými draky

b) *za deštivých dnů, z želvího krunýře, ryby s malými šupinami, Milanovy úspěchy, laskaví přátelé, svíravý tlak, drží zákazníci, bunda s kožešinovým límcem, lví hřiva, s lískovými oříšky, nový světlý kabát, mísa zralých jahod, v mrazivých dnech, Žáčkovy básně, rybí polévka, zkrehlými prsty, slabí jedinci, šípkový čaj, v nezvyklých podmínkách, bratrancovi spolužáci, vyjet k naléhavým případům, zdvořilí prodavači, Markovi sourozenci, hromada borovicových šišek, hraví medvídci, Dvořákovy opery, mrtvý hmyz, za lesklým oknem, z včelího úlu, tupými nůžkami, zralý rybíz*

c) *všichni podezřelí, Čapkovy spisy, Foglarovi hrdinové, dokonalý výrobek, lidé znali zákonů, známí výrobci světových značek, spolehlivých výsledků, pomalým pohybem, vytrvalí sportovci, před rozhlasovými zprávami, do Mánesovy ulice, v uplynulých měsících, krabice s trvanlivými sušenkami, trpělívi rodiče, výchozí ukázky, několika milými slovy, v roztomilých šatičkách, průchozí dům, hovězí dobytek, kolmý sestup, psím štěkotem, ze strmých střech, přímými cestami, osvětoví pracovníci, na zamrzlých rybnících, Pavlovi bratři a Kamilovy sestry, pěnkaví mláďata*

■ JMENNÉ TVARY PŘÍDAVNÝCH JMEN

Jmenné tvary jsou sice dnes na ústupu, ale protože některé z nich se stále ještě běžně užívají, např. *povinen, nevinen, laskav*, je třeba jim pozornost věnovat. Nejdůležitější je, aby si žáci uvědomili, že o koncovce jmenného tvaru rozhoduje podmět a že jmenný tvar (i přičestí trpné) musí mít stejnou koncovku jako přičestí činné. Žákům většinou nedělá potíže správně napsat spojení *děti běhaly*, ale pokud se k němu připojí ještě jmenný tvar *bos*, pak nejednou napíší nesprávně *bosi*. Tvarová shoda je názorná v příkladech uvedených v úvodu této kapitoly. Bylo by vhodné je napsat na tabuli a na nich shodu vysvětlit.

Ne vždy je jednoduché rozlišit, kdy jde o jmenný tvar a kdy o přičestí trpné. Proto doporučujeme vycházet jen z těch přídavných jmen (a do cvičení dávat jen ta), jejichž jmenné tvary nemohou být shodné s tvary přičestí trpného.

Ke cvičení 1: Žáci by měli dospět k tomu, že se jmenné tvary tvoří odepnutím koncovky *-ý*, že někdy dochází k prodloužení kořenové samohlásky a někdy se mezi souhlásky vkládá (kvůli výslovnosti) *-e-* (*spokojený* → *spokojen*, *zdravý* → *zdráv*, *přítomný* → *přítomen*).

Jmenné tvary zbývajících přídavných jmen: *hotový* – *hotov*, *živý* – *živ*

Velkou pozornost zasluhuje psaní *n/nn* u výrazů *vinen/povinen/nevinen* × *vin-*

na/povinna/nevinna... Doporučujeme napsat na tabuli dvojici *šťasten* a *vinen* a tvary pro rod ženský, aby si žáci uvědomili, že tvar *vinen* stejně jako *vinna* dvě *n* má, ale jsou od sebe oddělena vkladným *-e-*, že tedy jde o stejný způsob tvoření jako u dvojice *šťasten*, *šťastna*.

Cvičení 2. a): *nevinni, povinní, povinná, povinen, povinností, nevinen, nevinný, nevina*

b) V uvedené větě je výraz *obžalovaný* podstatným jménem, v jiných příkladech může být i přídavným jménem (*Obžalovaný řídí se k soudu nedostavil. Byl obžalovaný z trestného činu*).

Cvičení 3: *Dívky se cítily už zdravý. Bratři si nebyli vědomi žádných chyb. Děvčata byla s dárky spokojena. Žáci už byli s výkresy hotovi. Děti běžely na pláži bosy. Horolezci se z výpravy vrátili živi a zdraví. Svědci/svědkové jsou povinni vypovídat pravdivě. Buďte tak laskavi a pomozte mi. Tyto okolnosti nám nebyly známy.*

Cvičení 4. a): *Obdivuji tatínkovy úspěchy. Všichni jsou zdraví. Rudovy nárážky jsem nevnímal. Dosud nejsou známy žádné podrobnosti. Vedle Martinovy postele stojí klavír. Dívky byly s přípravami do oběda hotovy. Naši sousedé jsou velmi veselí. Vosí nebo včelí bodnutí je pro některé lidi nebezpečné. Zítřka oslavíme bratrovy narozeniny. Milí návštěvníci, buďte tak laskavi a vypněte své mobilní telefony. Nejsme si vědomi, že bychom se provinili.*

Pracovní sešit str. 8–10

Cvičení 1 se zaměřuje na obecnou charakteristiku přídavných jmen. V odpovědích by mělo být uvedeno, že přídavná jména vyjadřují vlastnosti podstatných jmen; na základě shody s podstatnými jmény rozlišují rod, číslo a pád; podle typu skloňování je můžeme třídit na tvrdá, měkká a přivlastňovací (skloňování je smíšené – v některých pádech jsou tvary podle tvrdých vzorů podstatných jmen, v jiných podle vzoru *mladý*); druhý stupeň vyjadřuje vyšší míru vlastnosti a třetí nejvyšší míru. Přídavná jména přivlastňovací nelze vytvořit od podstatných jmen rodu středního; dále je nelze utvořit k podstatným jménům ve tvaru množného čísla a k některým podstatným jménům rodu ženského (*sestřenice*).

Cvičení 2 se vedle slootovorby zaměřuje i na stránku pravopisnou. Můžeme opět upozornit na to, že přídavná jména tvoříme od podstatných jmen pouze koncovkou *-í* (*krocan – krocaní* podobně jako *pes – psi, kohout – kohoutí*), nebo slootovornou příponou *-ní* (*ráno – ranní* podobně jako *večer – večerní, odpoledne – odpolední*). Další příklady: *plátěný, vinná, nevinný, Aniččini, Moničiny, cenný, týdenní, varaní, okenní, vraní, kamenné, dřevěná, skleněná, Maričina, babiččin, tukaní, plamenný, Amáliino*. U přídavných jmen přivlastňovacích utvořených pomocí *-in* musíme zachovat slootovorný základ, který zůstává po odtržení koncovky *-a*. Proto píšeme *Aniččin, babiččin × Moničin, Maričin; Amáliino*.

Ve **cvičení 3** by bylo vhodné se zaměřit na názvy měst a obcí v blízkosti bydlíště; pokud by děti nebyly schopny jich uvést alespoň pět, je možné nechat jim je vyhledat (možné zdroje: atlasy, seznam poštovních směrovacích čísel, Slovník spisovné češtiny apod.). Příklady: *Jindřichův Hradec, Karlovy Vary, Františkovy Lázně, Kardašova Řečice, Havlíčkův Brod, Králův Dvůr, Heřmanův Městec, Josefův Důl, Karlova Studánka, Konstantinovy Lázně, Kryštofovo Údolí* apod.

Cvičení 4 má komplexní charakter; nejprve prověřuje pravopisné znalosti a lze jej rovněž využít jako diktát.

Tajemné kapradí

Naši pověřiví a bázlivi prapředkové věřili, že zlatý či ohnivý květ kapradí má zázračné účinky. Ale málokterí se odvážili jít ten divukrásný kvítek hledat, protože si mysleli, že jej stráží ty nejtemnější mocnosti pekelné. Ostatně jako bohobojní lidé se i vyhýbali místům, kde kapradí roste – různým ponurým roklinám a vlhčím lesním zákoutím.

Pojďme se na tuto starobylost bylinu podívat moderníma očima.

Kaprad'orosty patří do skupiny rostlin výtrusných, které se dříve nazývaly tajnosnubné. Rozmnožují se totiž výtrusy, a tak pochopitelně lidé marně hledali jejich květ. Z výtrusu vyroste nejprve prvoklíček – prokel. Ten nese samčí i samičí buňky a teprve po jejich spojení z nich začne růst vlastní rostlina.

Kaprad'ovité rostliny jsou vývojově velmi staré, na Zemi se vyskytovaly již v období prvohor. Stromovité kapradiny spolu s obřími plavuněmi a přesličkami se zachovaly ve formě uhlí.

Ve tvaru druhého stupně je přídavné jméno *vlhčí*, ve tvaru třetího stupně přídavné jméno *nejtemnější*.

K přídavným jménům tvrdým řadíme *pověřivý, bázlivý, zlatý, ohnivý, zázračný, divukrásný, pekelný, bohobojný, různý, ponurý, vlhký, starobylý, výtrusný, tajnosnubný, kaprad'ovitý, starý, stromovitý*; k přídavným jménům měkkým *lesní, moderní, samčí, samičí, vlastní, obří*.

- Cvičení je možno využít i k všestrannějšímu jazykovému rozboru:
1. Odůvodněte pravopis slova *nejtemnější*. (*temn/ý/ + slovotvorná přípona -ější*)
 2. Ke slovesu *vyroste* uveďte alespoň pět dalších příbuzných sloves, která jsou tvořena od slovesa *roste* jinými předponami. (*poroste, obroste, zaroste, neroste, doroste, přeroste, přiroste, sroste* apod.)
 3. Vyhledejte všechna slova složená. (*málokterí, divukrásný, bohobojní, starobylý, kaprad'orosty, tajnosnubné, prvoklíček, prvohorý*)
 4. Vyhledejte přídavné jméno cizího původu a vysvětlete jeho význam. (*moderní – novodobý, módní*)
 5. Jak je utvořeno slovo *zákoutí*? (předpona *zá-* + koncovka *-í*)
 6. Ke slovu *lidé* uveďte jeho podobu v jednotném čísle. Jak toto slovo skloňujeme? (*člověk*; tvar *lidé* má zakončení jako podstatná jména rodu mužského životného, v dalších pádech jsou tvary podle vzoru *kost*)

7. Vyhledejte všechna podstatná jména, která se skloňují podle vzoru *stavení*. (*kapradí, zákoutí, spojení, období, uhlí*)
8. Zdůvodněte, proč ve větě *Ostatně jako bohobojní lidé se i vyhýbali místům, kde kapradí roste* je slovo i částice. (Nespojuje věty ani slova, zdůrazňuje význam slova následujícího.)
9. Ve větě *Ten nese samčí i samičí buňky a teprve po jejich spojení z nich začne růst vlastní rostlina* vyhledejte zájmena. (*ten, jejich, nich*)

Ve cvičení 5 by měly být uvedeny tyto tvary: *vysoký, vyšší, nejvyšší; dobrý, lepší, nejlepší; úzký, užší, nejúžší; známý, známější, nejznámější; jednoduchý, jednodušší, nejjednodušší; blízký, bližší, nejbližší; suchý, sušší, nejsušší; tajemný, tajemnější, nejtajemnější; přímý, přímější, nepřímější; vlhký, vlhčí, nejvlhčí; tenký, tenčí, nejtenčí; sladký, sladší, nejsladší; nízký, nižší, nejnižší; zlý, horší, nejhorší; strmý, strmější, nejstrmější; temný, temnější, nejtemnější; tichý, tišší, nejtišší; řídký, řidší, nejřidší; prudký, prudší, nejprudší; rozumný, rozumnější, nerozumnější; dojemný, dojemnější, nejdojemnější; velký, větší, největší; britký, britčí, nejbřitčí; měkký, měkčí, nejměkčí*

Tvary druhého a třetího stupně u těchto přídavných jmen mohou činit určité obtíže, ať už proto, že jsou tvořeny nepravidelně, nebo proto, že pravopis je nutno vyvodit právě z hlediska jejich tvoření. Lze také ověřit, zda žáci rozumějí významu slova *britký* (mohou uvést příkladovou větu nebo slovní spojení a nahradit synonymem, např.: *britká kritika* = ostrá kritika).

Ve cvičení 6. a) požadujeme doplnit do textu vhodná přídavná jména. Je možné porovnat různá řešení a hledat optimální variantu.

Machu Picchu – ztracené město Inků

V historii lidstva najdeme několik (velkých) záhad, které se do (dnešní, současné) doby nepodařilo rozluštit. Jednou z nich jsou i (obrovské, dosud neprobádané, tajuplné) rozvaliny Machu Picchu.

Toto (indiánské, incké, kamenné) město bylo postaveno na (horském, strmém, těžce přístupném) výběžku vysoko v peruánských Alpách. Z (příkrých, horských) srázů se nabízí (překrásný, nádherný) pohled do (úzkého, divokého) kaňonu řeky Urubamby. Lid, který je vybudoval, již dávno vyhynul a město upadlo v zapomenutí. Čtyři sta let po jeho zániku, na počátku 20. století, je náhodně objevil (významný, americký) archeolog Hiram Bingham.

On i jeho výprava užasli, když objevili několik set metrů (dlouhou, velkou) terasu, nad níž se tyčily (obrovské, mohutné, masivní) zdi z žuly. Přestože byly (zarostlé, porostlé) (bujnou, divokou) vegetací, účastníci výpravy si povšimli (přesného, řemeslného, dokonalého) zpracování zdiva. Při stavbě bylo použito (kamenných, velkých, těžkých) kvádrů, které nebyly spojeny maltou. (Obrovské) kvádry do sebe zapadaly tak přesně, že mezi ně nebylo možno zarazit ani (tenkou, ostrou) čepel nože.

Neznáme (přesnou) příčinu toho, proč Inkové město opustili. Ale asi i proto nás toto (tajemné, tajuplné, dosud ne plně probádané) místo tolik přitahuje.

Tento úkol se může stát podnětem i k mluvním cvičením, vztahujícím se např. k významným nebo dosud neprobádaným stavbám, různým záhadám apod. Práce může probíhat ve skupinách, žáci si rozdělí jednotlivé úkoly – uvedení nutných zeměpisných údajů, krátký úvod do historie, popis místa, obrazový materiál apod.

b) Přídavné jméno *peruánský* je utvořeno k názvu země *Peru*.

Do tabulky ve **cvičení 7** mají být uvedeny tyto tvary:

*povinen, povinna, povinno, povinni, povinný, povinna
vinen, vinna, vinno, vinni, vinny, vinna*

Zájmena

■ **PROCVIČOVÁNÍ PROBRANÉHO UČIVA**

Učitel by měl s žáky nejprve zopakovat význam/podstatu tohoto slovního druhu a druhy zájmen přímo v hodině (vhodná by byla nějaká soutěž, např. aby žáci od jednotlivých písmen abecedy jmenovali zájmena a zařazovali je k druhu). Možné je i žáky rozdělit do skupin a každé zadat, aby k určenému druhu zájmen napsala příslušné výrazy.

Cvičení 1. a): *mé* – přivl., *ta, tu* – ukaz., *své* – přivl. zvrtné, *ji, mě, ni* – osob., *takové, ty* – ukaz., *které* – vztažné, *všechno* – neurč., *jež* – vztažné, *mě* – osob., *té* – ukaz., *nic* (2x) – zápor., *si* – osob. zvrtné, *našem* – přivl., *tu* – ukaz., *si, sebou* – osob. zvrtné, *on* – osob., *mé* – přivl., *něho* – osob., *všechny* – neurč., *své* – přivl. zvrtné, *vše* – neurč., *co* – vztažné, *jí* – osob.

Poznámka: Tolerujeme, jestliže žáci určí jako zájmeno i *se* (*podíval se*), ačkoliv v daném případě zájmennou platnost nemá (nelze jej nahradit pojmenováním jako např. u *mýt se* – *mýt nádobi*).

b) V textu nejsou zájmena tázací.

c) *Vidím tu krabici* (namísto spojení *tu krabici* lze užít *ji*), *do té krabice* (lze užít *do ní*). Ve spojení *Ta lepenková krabice, takové ty drobné osobní poklady, tu škatuli*, jež žáci mohou též jmenovat, nepovažujeme užití zájmena *ten* za zcela nadbytečné. V prvním případě může odkazovat na něco, o čem se už mluvilo, v druhém má zesilující funkci, ve třetím signalizuje, že jde stále o tutéž věc, o lepenkovou krabici, představenou v úvodu.

d) *on* – pytlík, *něho* – pytlík, *jí* – dcera

e) *krabice* – škatule

Cvičení 2: *který, každý* – mladý, *její, cí* – jarní

Cvičení 3: Toto cvičení má žákům připomenout, že slova formálně stejná mohou být různými slovními druhy, že tedy forma není rozhodujícím kritériem slovnědruhové charakteristiky. Učitel může též zadat, aby u zájmen žáci určili jejich druh.

někteří – zájmeno neurč., *dospělí* – podst. jm., *ostatní* – příd. jm., *mým* – zájmeno přivl., *oblíbeným* – příd. jm., *všichni* – zájmeno neurč., *nějakého* – zájmeno neurč., *několik* – číslovka, *svých* – zájmeno přivl. zvrtné, *známých*

– podst. jm., *takovým* – zájmeno ukaz., *jiná* – příd. jm., *druhý* – číslovka, *další* – příd. jm., *různé* – příd. jm.

Cvičení 4 je zařazeno stejně jako v učebnici pro 6. ročník proto, že žáci často nejsou schopni k mnohým tvarům přiřadit tvar základní (v 1. pádu).

a) *jemu* – on, osob.; *tobě* – ty, osob.; *tvému* – tvůj, přivl.; *nějakým* – nějaký, neurč.; *tomuto* – tento, ukaz.; *čím* – co, táz. (popř. 7. p. zájmena *čí* – s *čím* dítětem); *nás* – my, osob.; *ji* – ona, osob.; *něčím* – něco (popř. *něčí*), neurč.; *ledaskoho* – *ledaskdo*, neurč.; *všeho* – *vše(chno)*, neurč.; *jejímu* – její, přivl.; *mně* – já, osob.; *ničeho* – *nic*, zápor.; *čehokoliv* – *cokoliv*, neurč.; *samým* – *sám*, ukaz.; *jimi* – oni, osob.

b) *mým* – můj, přivl.; *jejích* – její, přivl.; *mi* – já, osob.; *nás* – my, osob.; *tímto* – *toto*, ukaz.; *vaší* – vaše, přivl.; *čehosi* – *cosi*, neurč.; *vašimi* – vaše, přivl.; *jejich* – jejich, přivl.; *jejímu* – její, přivl.; *čímsi* – *cosi*, neurč.; *komu* – *kdo*, táz.; *onoho* – *onen*, ukaz.; *ním* – on, osob.; *touto* – *tato*, ukaz.

Pro bystré hlavy

Podoby se významově neliší; v minulosti byly podoby s -v odmítány, dnes jsou obě stylově naprosto rovnocenné.

Cvičení 5 považujeme za obtížné. Patrně bude zapotřebí žáky k významovým rozdílům mezi zájmeny dovést. Nejprve by mohli stanovit, mezi kterými zájmeny je významový rozdíl nejmenší (*ten* – *tento*). Zájmeno *ten* má často význam identifikační (potvrzuje, že jde skutečně o osobu, zvíře nebo věc, o které se mluví) nebo slouží ke zdůraznění. Zájmeno *tento* signalizuje bezprostřední blízkost nebo souvislost, kdežto zájmeno *onen* něco vzdáleného. Zájmeno *takový* poukazuje na nějakou vlastnost.

v tom městě – ve městě, v němž se nenalzáme

v tomto městě – ve městě, v němž se nalzáme

v onom městě – ve vzdáleném městě

v takovém městě – ve městě, jež je podobné tomu, o němž hovoříme

Cvičení 6. a): (*nejdřív*) *ji*, (*k*) *ní*, (*vedle*) *ní*, (*objala*) *ji*, (*zalil*) *ji*, (*maličko*) *ji*, (*diváci*) *ji*, (*že by*) *ji*, (*u televize*) *ji*, (*to*) *ji*

b) Toto cvičení – stejně jako **cvičení 10** – může procvičit nejen skloňování zájmena *já* jako celku, ale i jednotlivé tvary. Učitel může žákům zadat např. úkol, aby použili jen tvary *mě* – *mně* nebo aby vypsali spojení, ve kterých mohou užít vedle tvaru *mi* i *mně* a kde jen *mně*.

(*nejdřív*) *mi/mně*, (*ke*) *mně*, (*vedle*) *mě/mne*, (*objala*) *mě/mne*, (*zalil*) *mě/mne*, (*maličko*) *mě/mne*, (*diváci*) *mi/mně*, (*že by*) *mě/mne*, (*u televize*) *mi/mně*, (*to*) *mi/mně*

Cvičení 7. a): Užívání samotného zájmena *tento*, tj. bez spojení s podstatným jménem, je charakteristické zejména pro administrativní texty (často se objevuje např. v právních textech). Takové užití bývá považováno za nevhodné a stylisticky neobratné.

Tato se mnou vešla... – *Ta se mnou vešla...*; ... *ještě před odjezdem vlaku tento opustila* – ... *ještě před odjezdem vlak opustila*; *že mi tuto někdo ukradl* – ... *že mi ji někdo ukradl*; *Toto jsem hned ohlásila...* – *To jsem hned ohlásila...*

Cvičení 8. a): V několika větách lze zvolit jak zájmeno *který*, tak *jaký*: *podle kterého vzoru; jaké je počasí; který světadíl; kdo založil; co je to; kterou knížku – očekáváme odpověď obsahující název knihy, jakou knížku – odpověď např. napínavou, veselou; ... v kterém kraji – v Ústeckém, Jihomoravském, v jakém kraji – v malebném, největším; který je váš dům – v případě, že dotázaný má ukázat na jeden z několika domů, jaký je váš dům – v případě, že se tazatel ptá na vlastnosti (malý, velký, nový, dřevěný...); čím se proslavil; s kým se přátelíš*

b) Na většinu otázek by měli žáci odpovědět bez větší přípravy. Potíže by jim mohla činit předposlední otázka. Je možné ji zadat za domácí úkol, popř. vyzvat některého žáka, aby o Jaroslavu Heyrovském vyhledal informace a ostatní žáky s ním seznámil.

(Jaroslav Heyrovský byl významný český chemik, který v roce 1959 převzal Nobelovu cenu za vynález a využití polarografu.)

Podstatné jméno *dítě* je v j. č. rodu středního – vzor *kuře*, v mn. č. rodu ženského – vzor *kost*.

Největší světadíl je Asie.

Morfém je nejmenší významová část slova (viz učebnice pro 6. ročník, s. 33).

Cvičení 9 slouží k upevnění znalosti jednotlivých tvarů, a to zejména ve 4. pádě. Učitel může žákům též uložit, aby vyhledali větu, kde lze užít tvar *-ň* (*proň*), a připomenout, že jde o tvar dnes již běžně neužívaný.

doporučil mi ho/jej, pak se z něho/něj, těším se na něj/ně, pro něho/něj, vypravíme se do něho/něj, s ním mluvila, jemu jsem to neřekla, nerozuměli jsme mu, nedotýkejte se ho/jej, našla jsem ho/jej/je, o něm jsem neslyšel

Pro bystré hlavy

Ocenění zaslouží všichni žáci, kteří nahradí tvar *ně* nejen podstatnými jmény různého rodu v množném čísle (*přátele, filmy, sestřenice, /ta/ vystoupení rockových skupin*) nebo různými několikanásobnými větnými členy (*Martina a Katku apod.*), ale i podstatným jménem rodu středního v jednotném čísle, např. *Na /to/ divadelní představení se opravdu těším.*

Cvičení 10: Toto cvičení může učitel postupně využít i k procvičení tvarů zájmen *on, ona, ono* (bez nároku na uvedení všech – zejména knižních – variant). Chyba byla jen ve mně (*něm, ní, něm*). Všichni ve mě/mne skládali velké naděje (*něho/něj, ni, něho/něj/ně*). Můj pes mě/mne poslouchá (*ho/jej, ji, ho/jej/je*) na slovo. Zavanula ke mně líbezná vůně (*němu, ní, němu*). Dívka se usadila naproti mně (*němu, ní, němu*). Laň stála blízko mě/mne (*něho/něj, ní, něho/něj*) a pozorovala mě/mne (*ho/jej, ji, ho/jej/je*). Hnulo se ve mně (*něm, ní, něm*) svědomí. Jirka ke mně přišel zcela neočekávaně (*němu, ní, němu*). Mně se nic nestalo (*jemu, jí, jemu*). Nezlobte se na mě/mne (*něho/něj, ni, něho/něj/ně*) a odpusťte mi/mně to (*mu, jí, mu*). Angličtina je pro mě/mne velmi důležitá (*něho/něj/proň, ni, něho/něj/ně*). Tato událost se mě/mne dotkla (*ho/jej, ji, ho/jej*). Skoro nikdo mě/mne neposlouchal (*ho/jej, ji, ho/jej/je*) a to mi/mně bylo líto (*mu, jí, mu*). Rozbolelo mě/mne koleno (*ho/jej, ji, ho/jej/je*), a proto museli dohrát zápas beze mě/mne (*něho/něj, ní, něho/něj*). Všichni

mě/mne napjatě pozorovali (ho/jej, ji, ho/jej/je), zda se mi/mně pokus podaří (mu, jí, mu).

Cvičení 11: I toto cvičení slouží k upevnění znalosti jednotlivých tvarů, zejména těch, v nichž se žáci rozhodují, zda mají použít *i/i*. Patrně proto, že bývá užitá analogie se zájmenem *ten*, i dospělí uživatelé češtiny občas váhají nad náležitým tvarem 7. p. mn. č. (tj. zda je **našemi*, nebo správně *našimi*). Analogii lze však s úspěchem využít jen pro psaní koncovek *-i/-í* v rodě ženském a to je žákům třeba zdůraznit.

v naší ulici, s naším vítězstvím, v naší věc, s našimi přáteli, od naší chaty, kvůli naší ukvapenosti, k našim sousedům, za naši snahu, naším městem, naší práci, i mimo naši republiku, nad našimi hlavami, před našima očima, v našem domě, v našich silách, pro naši maminku, naší Kláře

Cvičení 12 lze opět využít i jako podklad pro diktát:

Tatínek mi koupil nové kolo. My jsme s vámi spokojeni. Oba hráči jsou mými přáteli. My o tom opravdu nic nevíme. Konečně se před námi objevil vrchol. Před našimi hokejisty byl důležitý zápas. Dej mi brzy vědět. Závod jsem začínal svými nejslabšími disciplínami, kouli a oštěpem. Před chvílí jsme ho viděli, jak se baví s nějakými cizími lidmi.

Cvičení 13: Zdálo by se, že rozlišení tvarů *jejích* a *jejich* není těžké. Zkušenosti ukazují opak. Proto by se i toto učivo nemělo ve výuce opomíjet. Oba tvary – *jejích* i *jejich* – lze užít v těchto větách: *Bylo tam jen pár jejich/jejích... Proniknout do všech jejich/jejich tvarů...* Protože jde o věty vytržené z kontextu, lze v poslední zvolit jak tvar *jejích*, tak tvar *jejich*. Pokud by šlo o úřední korespondenci, pak je namísto pouze tvar *jejích* (úřední zásilky jsou určeny jedné konkrétní osobě, analogicky *Dopis je určen pouze do jeho rukou*).

Cvičení 14. a): *svou adresu; s mou prací; mé, moje / své, svoje výsledky* (*mé* = výsledky toho, kdo se ptá, *své* = toho, kdo je tázán); *mou velkou zálibou; s mou / svou volbou* (*mou* = volba se týkala mě, *svou* = volba se týkala tatínka); *mou, moji otázku; mou, moji smělost; mé/své kamarádce* (*mé* = kamarádka byla moje, *své* = kamarádka byla Romanova)

b) Toto cvičení má žákům ukázat, že pokud je podmětem zájmeno *my*, pak by se mělo užívat zájmeno *svůj* tehdy, jestliže podmět zahrnuje všechny, kterým se přivlastňuje, pokud ne, je třeba volit zájmeno *náš*, např. pokud reprezentovalo školu jen několik žáků, pak je namísto formulace: *Reprezentovali jsme naši školu*. Obě zájmena lze užít ve všech větách.

Cvičení 15: Učitel může vyzvat žáky, aby našli ty věty, v nichž užití zájmena *svůj* mění význam věty (*Soudce ho odsoudil za vraždu svého komplice. Ze svých domovů evakuovali záchranáři tisíce občanů. Poslala děti do svého pokoje*). V dalších větách sice užití zájmena *svůj* smysl věty nemění, ale je porušeno pravidlo o tom, že se užívá, jestliže se přivlastňuje podmětu. V poslední větě je nevhodně zvoleno zájmeno *jeho*.

podle našeho práva, pro jeho Vinnetoua, jeho malých dcer, jeho komplice, z její dráhy, z jejich domovů, do jejich (= dětí) / svého (= jejího) pokoje, po svém startu

Cvičení 16: *Třešně, limonáda a polárkový dort udělaly své.* Kombinace třešní, limonády a polárkového dortu měla za následek zdravotní potíže (bolesti břicha, střevní potíže atp.). – *Při manipulaci s lešením vzala vzácná omítka za své.* Při manipulaci s lešením byla omítka zničena. – *Uvedené návrhy vzala skupina za své.* S uvedenými návrhy se skupina ztotožnila. – *Na pracích studentů je vidět, že jsou sví.* Na pracích studentů je vidět, že jsou osobití. – *Žijí spolu několik let, ale nejsou svoji.* Žijí spolu několik let, ale nejsou manželé. – *Už se těší, až budou bydlet ve svém.* Už se těší, až budou bydlet ve vlastním bytě/domě. – *Nový míč si koupil ze svého.* Nový míč si koupil za vlastní peníze. – *Všichni si hleděli svého.* Všichni se starali o své záležitosti. – *Petr tvrdošíjně trval na svém.* Petr trval na svém názoru/stanovisku, nechtěl ustoupit. – *Můj syn měl svého času velké zdravotní problémy.* Můj syn měl v určité době velké zdravotní problémy. – *Má svou hlavu.* Je umíněný.

■ SKLOŇOVÁNÍ A UŽÍVÁNÍ VZTAŽNÝCH ZÁJMEN

Těžiště tohoto učiva spočívá v nácviu skloňování zájmena *jenž*. Je to zájmeno, které pisatelé volí poměrně často. Důvodem je snaha zamezit opakování synonymního *který*. Bohužel ne všichni však jednotlivé tvary, a to zejména v 1. a 4. pádě všech rodů a obou čísel, zvládají a dopouštějí se tak soustavně chyb. Stejně jako u jiných problematických jevů by proto měl učitel čas od času tyto tvary s žáky zopakovat, procvičit a zdůraznit, že zejména tvar *již* se dnes hodnotí jako knižní, v 1. p. r. m. živ. působí až archaicky.

Cvičení 2. a): Je možné žákům zadat jako domácí úkol, aby vytvořili tabulku s tvary zájmena *on a jeňž* (tak, aby byly vedle sebe tvary jednotlivých rodů v jednotném čísle, protože porovnávání by pak bylo snazší). Lépe by si pak všimli analogických tvarů obou zájmen.

Cvičení 3. a), b): Žákům může činit potíže uvědomit si pád zájmena *jenž*. Vedeme je proto k tomu, aby vždy vycházeli od slovesa ve větě vedlejší a jeho valenčních i nevalenčních doplnění. Např.: *Protokol, jež ředitel někam založil, našla dnes ráno sekretářka.* ředitel – založil – něco (4. p., proto tvar *jež*). les – *jenž*, odpad – *ježž* (lépe *který*), myšlenka – *jež*, slova – *jež*, schodiště – *po němž*, záchvaty – *kvůli nimž*, příhoda – *již* (lépe *kterou*), o výsledcích – *jež*, do alobalu – *z něhož*, film – *pro nějž* (lépe *pro který*), žáci – *již* (lépe *kterí*), automobil – *jenž*, zákazníci – *jimž*

c) Prejatým slovem, které se užívá ve dvou různých významech, je slovo *komunikace* – dopravní cesta; výměna informací (žáci mohou toto slovo rozvíjet vhodnými přídavnými jmény).

Cvičení 4. a): *že/kdo skončil; co se stane; o čem nevím; s kým by se mohl poradit; jaké štěstí; co to dá za práci; pro který/něž jsou určeny; jaké překvapení; čeho si všimly; s čím jsme nepočítali; kdo/co může pomoci; jaké otisky; na koho se obrátit; v němž/ve kterém bydlí; na čem jsem*

b) *Vůbec nepostřehl, kdo skončil jako třetí.* – *Vůbec nepostřehl, že skončil jako třetí* (v první větě mluvjí podmět o umístění někoho jiného, ve druhé

o svém). *Věděl, kdo/co mu může pomoci. – Věděl, že mu může pomoci* (v první větě podmět sděluje, kdo nebo co mu může pomoci, v druhé, že pomoci může on sám).

Cvičení 5. a): Žáci pochopitelně mohou ve cvičení užít tvary zájmena *jenž* v libovolné větě, avšak je vhodné, aby užívali zejména ty tvary, které nejsou knižní:

knihovny, kterou ... účely, jež; na dojmu, jímž ... význam, který; vláken, která ... bod, v němž; stroj, jímž ... a který; lidi, jímž ... kteří ... a kteří

b) Vynález parního stroje je připisován Jamesi Wattovi (1765).

Cvičení 6. a): *Žádný učený z nebe nespadl.* Chce-li být člověk vzdělaný, musí se učit. – *Či chleba jíš, toho píseň zpívej.* Kdo tě živí, tomu služ, vyznávej jeho názory. – *Co na srdci, to na jazyku.* Je upřímný. – *Kdo se ptá, nerad dá.* Člověk, který nezištně pomáhá, neotálí, nevyptává se, ale okamžitě jedná. – *Čiň čertu dobře, peklem se ti odmění.* (Zlý člověk je nevděčný.) – *Co se doma uvarí, to se doma sní.* Z domova se žádné zprávy nevynášejí. – *Každý svého štěstí strůjce.* Každý se o své štěstí musí postarat sám. – *Komu se nelení, tomu se zelení.* Kdo je pilný, dočká se úspěchu. – *Co oči nevidí, to srdce neželí.* O čem nevíme, to nás netrápí. – *Chytrost nejsou žádné čary.* Chytrému se daří vše bez kouzel. – *Jaký otec, takový syn.* Syn je stejný jako otec. – *Komu není shůry dáno, v apatyce nekoupí.* Žádný lék nepomůže k tomu, aby se člověk stal chytrým. – *Kdo chce s vlky žít, musí s nimi výt.* Kdo chce v určité skupině uspět, musí se přizpůsobit.

b) *žádný* – záporné; *či* – vztažné, *toho* – ukazovací; *co* – vztažné, *to* – ukazovací; *kdo* – vztažné; *ti* – osobní; *co* – vztažné; *to* – ukazovací; *každý* – neurčitě; *svého* – přivlastňovací zvrtné; *komu* – vztažné, *tomu* – ukazovací; *co* – vztažné, *to* – ukazovací; *žádné* – záporné; *jaký* – vztažné, *takový* – ukazovací; *komu* – vztažné; *kdo* – vztažné, *nimi* – osobní

Žáci se mohou zamýšlet nad tím, zda uvedená přísloví jsou platná i dnes, zda se jimi máme řídit, popř. kterými ano, kterými ne, atp.

c) apatyka = lékárna

Cvičení 7. a) lze užít jako podklad k diktátu.

a) *Písmo je jedním z podivuhodných výtvorů lidského ducha. Epocha, v níž se ještě písmo k zaznamenání řeči neužívalo, se nazývá prehistorická. Předchůdcem písma byly značky a obrázky, jež sloužily ke sdělení nějaké zprávy. Mezi takové značky patřily například větve nebo nepotřebné šípky, jež měly lovce, jež se opozdil, dovést za jeho tlupou. Číselné vztahy se například vyjadřovaly uzly na šňůrách. S uzlovým písmem (kipu) se nejčastěji setkáváme ve Střední a Jižní Americe. Každé kipu se skládá z hlavní šňůry, od níž visí vedlejší a k nim jsou připojeny podřadné. Na nich jsou různě vázané uzly. Jednotlivé šňůry jsou rozlišeny i barvou. V Mexiku a Peru bývali zaměstnání v úřadech cvičení pletací uzlů, již tam zastávali funkci pozdějších písařů.*

Jiným druhem číselných sdělení jsou zářezy na hůlkách, jejichž význam byl smluvený a jež se používaly ještě ve starém Římě jako stvrzenka o zaplacených daních.

► Cvičení je možno využít i ke komplexnějšímu opakování tvaroslovného učiva.

1. Vyhledejte všechna podstatná jména rodu mužského, určete u nich životnost, pád, číslo a vzor.
(*výtvorů* – neživ., 2. p. mn. č., vzor *hrad*; *ducha* – živ., 2. p. j. č., vzor *pán*; *předchůdcem* – živ., 7. p. j. č., vzor *soudce*; *obrázky* – neživ., 1. p. mn. č., vzor *hrad*; *šípy* – neživ., 1. p. mn. č., vzor *hrad*; *lovce* – živ., 4. p. j. č., vzor *muž*; *vztahy* – neživ., 1. p. mn. č., vzor *hrad*; (se vyjadřovaly) *uzly* – neživ., 7. p. mn. č., vzor *stroj*; (různě vázané) *uzly* – neživ., 1. p. mn. č., vzor *stroj*; *úřadech* – neživ., 6. p. mn. č., vzor *hrad*; *pletači* – živ., 1. p. mn. č., vzor *muž*; *uzlů* – neživ., 2. p. mn. č., vzor *stroj*; *písařů* – živ., 2. p. mn. č., vzor *muž*; *druhem* – neživ., 7. p. j. č., vzor *hrad*; *zářezy* – neživ., 1. p. mn. č., vzor *hrad*; *význam* – neživ., 1. p. j. č., vzor *hrad*, *Římě* – neživ., 6. p. j. č., vzor *hrad*)
2. Vyhledejte podstatná jména rodu ženského, která se skloňují podle vzoru *kost a píseň*. (*kost*: *řeč*; *píseň*: *větev, daň*)
3. Odůvodněte z textu, proč slovo *kipu* je rodu středního. (*každé kipu* – rod poznáme podle tvaru zájmena v postavení přívlastku)
4. Je přídavné jméno *cvičení* tvrdé, nebo měkké? Řešení odůvodněte. (Je to přídavné jméno tvrdé, protože má v 1. pádě j. č. trojí zakončení: *cvičený, cvičená, cvičené*.)
5. Který druh přídavných jmen není v textu zastoupen? (přídavná jména přívlastňovací)
6. Vyhledejte v textu tvary osobního zájmena *ony*. (*k nim, na nich*)

Cvičení b) lze využít i pro interpretaci textu. Žáky vyzveme, aby se zamysleli nad funkcí zájmen, zda skutečně jednoznačně odkazují k jiným slovům v textu. Z textu (pokud nemáme věcné znalosti) není totiž zcela zřejmé, zda se uzly vázaly pouze k podřadným šňůrám, nebo i ke šňůrám vedlejší, nebo k obojím. Zda tvar *na nich* zastupuje spojení *podřadné šňůry, vedlejší šňůry*, nebo obě tedy jednoznačně určit nejde.

c) Ve větě *V Mexiku a Peru bývali zaměstnání v úřadech cvičení pletači uzlů, již (lépe kteří) ...*

Pracovní sešit str. 11–14

Cvičení 1. a): V charakteristice zájmen jako slovního druhu by mělo být uvedeno, že jsou to slova ohebná (skloňují se), která mají funkci zástupnou (zastupují podstatná nebo přídavná jména).

b) Zájmeny nejsou tyto výrazy: *kde, kam, jiný, někudy, tady, tadyhle, nikdy, nijak, kdesi*.

c) Jako příklad lze užít tyto věty: a) *Potkali jste také tu paní? Dej jí tu knížku. Má maminka mi to také říká.* – b) *Jsem tu. Patrik jí ještě polévku. Dnes má určitě čas.*

Cvičení 2: Ve školních gramatikách se rozlišují tyto druhy zájmen: osobní (+ osobní zvratné), přivlastňovací (+ přivlastňovací zvratné), ukazovací, tážací, vztažná, neurčitá a záporná.

Cvičení 3: Jako vztažná lze užít tato zájmena: *čemu* (Nevím, čemu se tak směje); *kteří* (Ti žáci, kteří pojednou na hory, se dostaví po vyučování do ředitelny); *kým* (Nemůžu ti říct, s kým to telefonoval); *jejichž* (Děti, jejichž rodiče chodí do práce, mohou navštěvovat školní družinu); *čím* (Viš, čím se právě zabývá?); *jakého* (Netušíme, jakého překvapení se ještě dočkáme); *jemuž* (To je ten hasič, *jemuž* vděčíme za naši záchranu).

Cvičení 4: Podtrženy by měly být tyto řádky:

a) svými, sebou, *jemu*, *ní*, cokoli, kdo, všichni, *nás*

tobě, vaším, *vás*, *mně*, jakýmisi, *čí*, svého, *jemuž něho*, jejich, tomuto, *týchž*, nikdo, mého, komukoli

b) *mně*, ničemu, *tebou*, *nás*, naším, každému, vším, *se* *koho*, *kohosi*, někdo, *co*, *čísi*, *tebe*, *tvého*, *jich*

Pro záky bývá obtížné uvést k zájmenům v různých pádech jejich tvar v 1. pádě; proto se na tuto problematiku zaměřuje **cvičení 5:** *mým – můj*, *ni – ona*, *čemukoli – cokoli*, *onoho – onen*, *tobě – ty*, *tvé – tvá* (*tvé –* lze také považovat za tvar 1. p. mn. č. – *tvé kamarádky*), *takovým – takový*, *těchto – tyto*, *nás – my*, *samé – sama* (*samy –* tvar v množném čísle), *vaším – vaši* (*vaše*), *vámi – vy*, *jím – oni*, *kohosi – kdosi*, *ničím – nic*

Cvičení 6:

Nemohl jsem se jí dovolat. Vždycky s ní byla velká legrace. Včera jsem ji potkal. Stalo se jí něco? Čekám na ni už půl hodiny. Posíláme jí dopis. Přiveď ji!

Před naší školou je výkop. Před rokem se přistěhovali do naší vesnice. To je dárek pro naši babičku. Znáš přece naši úmluvu. Naši kočce se narodila koťata.

Tabulka připojená ke **cvičení 7** by měla být vyplněna takto:

Zájmeno	Druh	Pád	Zájmeno	Druh	Pád
něm	osobní	6.	jej	osobní	4.
mu	osobní	3.	sebou	zvratné přivl.	7.
to	ukazovací	1.	si	zvratné os.	3.
nic	záporné	1.	všichni	neurčité	1.
ho	osobní	4.	co	tázací	1.
jeho	přivlastňovací	2.	kdo	tázací	1.
každý	neurčité	4.	nějakého	neurčité	4.
nich	osobní	2.	těchto	ukazovací	2.
je	osobní	4.	některé	neurčité	1.
se	zvratné os.	4.	takovým	ukazovací	3.
ktehou	vztažné	4.	málokterá	neurčité	1.
svému	zvratné přivl.	3.	tu	ukazovací	4.

Cvičení 8:

a) *Tak se mi to líbí. O víkendu pojedeme na návštěvu k našim známým. Ze rtů se jí vydral vzlyk. Děti zůstaly jen chvilku samy. O tom rozhodneme my sami. Co se stalo s vaším autem? Když jsme ji potkali, řikala, že se bude stěhovat. Zmizela, není po ní opravdu nikde ani stopy. Zranění horolezci našťásti brzy spatřili, jak se jim nad hlavou vyhoupla helikoptéra. Otevři, to jsme jenom my! Bylo jí špatně, měla zimnici. Na obličej se jí lepily mokré vlasy. Viděl ji v duchu před sebou. Už mi dochází trpělivost. Naším sportovcům se na mistrovství světa podařilo získat několik medailí. Posadil se ke stolu v rohu místnosti a začal se bavit s jakýmsi neznámými lidmi. Myslel jsem si, že se mi i mým kamarádům vyhýbáš.*

b) *Oba motocykly zastavily před naším domem. Naši rodiče ji ještě neslyšeli. Chtěli jsme po ní, aby vaší sestře všechno vysvětlila. Jejich nabídka je lákavá. My jsme si vždycky vystačili sami. Zmínili jsme se už o Alici a jejích přátelích? Pavel měl v úmyslu mi pomoci. Doprovázela ji nějaká neznámá dívka se světlými, rozčepýřenými vlasy. Ve schránce jsem našla výzvu, že mi přišel balík, abych si ho v nejbližších dnech vyzvedla na poště. Za těchto povětrnostních podmínek se jim až na vrchol vyšplhat nepodařilo. Dveře se před námi pomalu otvíraly. To okno jsme rozbili my, když jsme si na naši zahradě hráli s míčem. Ten napínavý příběh jsi mi vyprávěl už minule. Z vaší výhry mám velikou radost. Můžete ji vyhledat kterýkoli den. To říkám jen pro vaši informaci.*

Cvičení 9: *Mně se tvůj plán vůbec nelíbí. Bude se mi (mně) po vás stýskat. Na horolezectví mě (mne) vzrušuje, že se podívám na těžko dostupná místa. Chyť se mě (mne) za ruku. Když si povídám s někým, kdo mě (mne) povzbudí, je mi (mně) potom fajn. K tobě přijede dnes, mě (mne) navštíví až zítra. Nevím, jak se mi (mně) to mohlo stát. Počkej, někdo na mě (mne) volá. O mě (mne) nemusíš mít žádné obavy.*

Cvičení 10 a 11 se zaměřuje na procvičování tvoření spisovných tvarů zájmena *jenž*. Ačkoliv některé tvary tohoto zájmena jsou silně knižní, neměli bychom aktivní znalost jeho ostatních tvarů podceňovat. Pro mluvčí nebo pisatele je totiž někdy výhodné toto zájmeno užít, a to především z dvojího důvodu: kvůli tomu, aby zamezili častému opakování vztažného zájmena *který*, nebo kvůli naznačení různého stupně závislosti při řetězení vět vedlejších vztažných (srov. 5. příklad ze cvičení 11).

Cvičení 10: *Dnešní výzkumy potvrzují pravdivost názoru, podle kterého (něhož) čaj dokáže předcházet některým nemocem. Největší část celosvětové sklizně čaje se upravuje na čaj černý, který (jenž) je obzvláště oblíbený v Evropě a Americe. Zelený čaj, kterému (jemuž) dávají přednost v Japonsku, se vyrábí jednoduše: lístky, které (jež) se pouze zahřejí a vysuší, si uchovávají svou zelenou barvu. Flavonoidy, které (jež) obsahuje černý čaj, mohou zabráňovat infarktu. Pít čaje se může stát také jednoduchým prostředkem, kterým (jímž) se vyhneme určitým typům rakoviny.*

Ve **cvičení 11** dbáme i na vhodnou stylizaci. V některých příkladech nelze věty spojovat pouze mechanicky (srov. příklad 3 nebo 4).

1. *Orli krouží nad zasněženými štíty hor a nechávají se vynášet teplými vzdušnými proudy, jež vystupují z horských údolí.*
2. *To jsou Alpy, jež na mapě Evropy vypadají jako páteř nějakého spícího prehistorického ještěra.*
3. *Masiv Mont Blancu, jenž leží na hranicích Francie a Itálie, je nejvyšší v Alpách.*
4. *Do tohoto masivu patří deset vrcholů, jež převyšují 4000 metrů, a mnoho ledovců.*
5. *Mont Blanc kdysi zbrázdily pomalu se sunoucí ledovce, které společně se sněhem a větrem vymodelovaly ostré skalní jehly, jimž se také říká aiguilles.*
6. *Tato divoká krajina má nestálé podnebí, pro něž jsou typické velké teplotní výkyvy.*

Také toto cvičení lze užít jako podklad pro mluvní cvičení, jímž se může stát zeměpisný výklad o Alpách jako o jednom z nejvýznamnějších evropských pohoří.

Číslovky

■ PROCVIČOVÁNÍ PROBRANÉHO UČIVA

Tato kapitola nové učivo nepřináší. Jde tedy o opakování a upevnění látky z předchozích ročníků.

Cvičení 1: číslovky základní – 1964, 36 milionů, 3 000, dva (typy), oba, 14, dva (první třídy), dva (jídelní vozy), 1981, 380, 1983, 427, dvě (hodiny); řadové – 90., 20., 6., 20., první; násobné – několikrát, šestkrát, vícekrát. V cvičení nejsou zastoupeny číslovky druhové.

Cvičení 2 je velmi náročné a je určeno spíše jen těm žákům, kteří se o češtinu zajímají hlouběji. Slouží především k tomu, aby si žáci uvědomili, že číslovky se vyčleňují jako samostatný slovní druh pouze na základě svého významu, že svou formou náleží jak k podstatným, tak přídavným jménům (neohebné pak k příslovcím) a že složené výrazy s první částí číselnou, jako *dvouměsíční, stokilometrový, desetiprocentní*, se řadí k přídavným jménům. Mezi číslovky dále nepatří *všichni, poloviční, každý a žádný*.

Slovník spisovné češtiny neřadí k číslovkám slova *trojítý a pětina*, avšak některé mluvnice je za číslovky považují (*trojítý* bývá řazeno k číslovkám násobným a *pětina* k číslovkám dílovým). Obě mají význam číselný, avšak ve větě se chovají jako přídavné jméno (stojí v postavení přívlastku shodného) a podstatné jméno (slovo *pětina* může být rozvíto přívlastkem – *každá pětina*).

všichni – zájm. neurč., *jeden* – čísl. základ., *poloviční* – příd. jm., *tisíc* – čísl. základ., *dvojtý* – čísl. druhová, *trojítý* – příd. jm., *každý* – zájm. neurč., *stý* – čísl.

řadová, *pětina* – podst. jm., *milion* – čisl. zákl., *dvouměsíční* – příd. jm., *pětinásobný* – čisl. násobná, *žádný* – zájm. zápor., *čtyři* – čisl. zákl.

Cvičení 3. a) má žákům mj. připomenout to, že při začleňování základních číslovek do textu se za číslici nepřipojuje *-ti* (podobu jako *od 6ti*, *6-ti* atp., jež se velmi často vyskytují, jsou chybné) a že za číslovky řadové se nepřipojuje komponent *-tý* (druh číslovky je signalizován tečkou). Jestliže je číslice umístěna za podstatné jméno a lze ji chápat jako číslovku základní i jako řadovou (*příloha tři* i *příloha třetí*), tečka se nepíše.

Pro bystré hlavy

Jde o léta 1930 až 1939.

Cvičení 4 má upevnit dovednost užívat spisovné tvary, zejména tvary číslovek *oba*, *dva*. Žáci by si měli uvědomit, že tyto číslovky skloňujeme odchylečně, avšak že nijak neovlivňují tvary jiných slov.

ze tří (hov. třech) čtvrtin, dvěma zatím neznámými pachateli, dvěma dalším lidem, ve všech těchto čtyřech disciplínách, k dvěma zásadním Petrovým chybám, dvěma až třemi tisíci, ze tří (hov. třech) dětí, oběma uvedenými tvrzeními, těchto obou nových přístrojů, všem čtyřem přírodním rezervacím, na těchto obou rozsáhlých polích, s dvěma zlatými přívěsky, se svými třemi povyroslými štěňaty, všech čtyř (hov. čtyřech) hlavních rolí, ke třem zajímavým událostem, všema čtyřma nohama

Pro bystré hlavy

V první větě se pouze oznamuje počet vyloučených hráčů. Druhá naznačuje, že dva hráči se dopustili nějakého přestupku a jak jeden, tak druhý byli vyloučeni. Třetí věta se od druhé významově neliší, číslovka *dva* by mohla být vynechána. Její užití však význam sdělovaného obsahu zdůrazňuje.

Cvičení 5: Bankovky se zpravidla pojmenovávají jako *padesátikoruna* (Anežka Česká – svěťice), *stokoruna/stovka* (Kare IV. – císař), *dvouseťkoruna/dvoustovka* (Jan Amos Komenský – duchovní jednoty bratrské a vědec), *pětisetkoruna/pětistovka* (Božena Němcová – spisovatelka), *tisícikoruna/tisícovka* (František Palacký – historik a politik), *dvoutisícikoruna/ dvoutisícovka* (Ema Destiniová – pěvkyně), *pětitisícikoruna/pětitisícovka* (Tomáš Garrigue Masaryk – prezident a filozof).

Cvičení 6. a) má žákům připomenout význam číslovek druhových (souborových). Ve spojení s podstatnými jmény pomnožnými vyjadřujeme počet právě jimi (*dvoje plavky*), a pokud potřebujeme sdělit, že jde o více druhů, užijeme tvary *dvojí, trojí...* (*dvojí plavky*); tento tvar je jediný možný ve spojení s podstatnými jmény látkovými (*trojí rybíz*) nebo abstraktními v jednotném čísle (*dvojí způsob*). V poslední dvojici můžeme výraz *dvojí* hodnotit jako přídavné jméno, nebo jako číslovku násobnou.

čtyři ponožky (čtyři kusy ponožek) – *čtvery ponožky* (čtyři páry ponožek nebo čtyři druhy ponožek – vlněné, bavlněné, lyžařské, tenisové...)

pět hodin (časový údaj) – *patery hodiny* (pět přístrojů nebo pět druhů hodin – náramkové, bicí, přesýpací...)

dvoje plavky (dva kusy) – *dvoji plavky* (dva druhy – v celku, bikiny...)
dva rybízy (dva keře rybízu) – *dvoji rybíz* (dva druhy – červený a černý)
tři sirky (tři kusy) – *troje sirky* (tři krabičky)
dva skoky (počet skoků) – *dvojité skoky* (skoky s dvěma otáčkami)

b) Nejprve je možno žáky vyzvat, aby pojmenovali skok s jednou otáčkou (*jednoduchý*) a uvažovali o tom, proč při jeho pojmenování nebyl využit některý výraz signalizující význam *jeden*. Skok se čtyřmi otáčkami se nazývá *čtverný*. Skok s pěti by se patrně analogicky nazýval *paterný*, nelze však vyloučit i výraz *pětítý* (jako *trojitý*). Žáci se mohou zamyslet nad tím, který výraz je významově průhlednější, a také nad tím, proč se patrně nevžije říkat *skok s pěti otáčkami*.

Některé doplňující údaje do kvízu (**cvičení 7**): založení Karlovy univerzity – 1348; upálení M. Jana Husa – 6. 7. 1415; počet obyvatel ČR – asi 10 milionů; roli Rudolfa II.; konec druhé světové války – 1945; počet krajů v ČR – 14; počet obyvatel Země – asi 7 miliard; den – 24 hodin, 1440 minut, 86 400 sekund

Pracovní sešit str. 15–17

Cvičení 1. a): Základní funkcí číslovek je vyjadřovat počet, pořadí, násobek.

b) Ve školních mluvnicích se rozlišují číslovky základní, řadové, druhové a násobné; mohou být určité, nebo neurčité.

c) Neurčitými číslovkami jsou *několikátý, tolikrát, mnoho, kolikery, několikero, málo*.

d) Tečku píšeme za číslicemi, které označují číslovky řadové.

Pravopis pak dále procvičuje **cvičení 2**: *Roku 1378 padl v bitvě na Moravském poli Přemysl Otakar II., zvaný král železný a zlatý. Tehdy mu bylo už 87 let. Skončil až na 26. místě. Od 12 až do 2. hodiny je polední přestávka.*

Ve **cvičení 3** se zaměříme na užití tvarů dvojnásobného čísla: *Hromadnou vstupenku obdrží rodiče se dvěma malými dětmi. Řeku sjedeme ve dvou větších člunech. Oběma ušpiněnými ručičkami si rozmazával špinu po obličejích. Připojili jsme se ke dvěma dalším výpravám. Kopal do vzduchu oběma nohama. Vezmu si tašku s těmi dvěma dlouhými uchy. Řekli jsme si to mezi čtyřma očima. Pes zuřivě hrabal oběma předními nohama.*

Cvičení 4 pěstuje schopnost samostatného uvažování. Jako příklad lze uvést tyto věty: *Článek začíná na 20. stránce. Kolik máš peněz? Vezmi si dvoji (dvoje) boty: sportovní a obuv na doma. Kolikrát vám to mám ještě opakovat?*

Ve **cvičení 5** není pro žáky rozhodnutí o tom, které číslovky jsou určité a které neurčité, zcela jednoduché. Za neurčité je nutno považovat: *miliony, mnoha*, určité pak jsou *6400, 200, 7., deseti, 500 000*. Cvičení je vhodné nechat přečíst nahlas (skloňování číslovek dělá potíže velké řadě mluvčích).

Ve **cvičení 6** žáci vypíší a zařadí do jednotlivých druhů tyto číslovky: číslovky základní: *1985, několika, jeden, 1999, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007*

čísllovky řadové: *11., 2., 1., 3., 10., 5., XX., 13., 19.*

čísllovky násobné: *mnohonásobná*

čísllovky druhové: *dvojí*

Cvičení je přípravou pro psaní strukturovaného životopisu a údaje jsou částečným podkladem pro vlastní kreativní psaní (článek do novin, **cvičení 7**).

Obě poslední cvičení lze využít jako podnět k projektu. Žáci si sami určí, kterým sportovcům chtějí věnovat pozornost (mohou se např. aktuálně zaměřit na získání informací o sportovcích, které považují za svůj vzor nebo jejichž jsou fanoušky; o místních sportovcích; o sportovcích, kteří získali olympijskou medaili apod.). Vyhledají v různých pramenech informace, popř. obrazový materiál, zpracují je a formou mluvního cvičení přednesou ostatním; po kritické diskusi je zpracují písemně. Závěr projektu může představovat např. uspořádání výstavky.

Slovesa

■ PROCVIČOVÁNÍ PROBRANÉHO UČIVA

Tato část má zejména zopakovat a procvičit náležité tvary zvrtných sloves v minulém čase a tvary podmíňovacího způsobu.

Ve **cvičení 1** se zaměřujeme jak na vyhledávání tvarů, tak na jejich tvoření a poznání jejich mluvnického významu:

a) *rozmazlovat – rozmazluje, kupovat – kupuje, zvát – zve, využít – využije, komunikovat – komunikuje*; budoucí čas vyjadřuje tvar *využije*.

b) Ve tvaru rozkazovacího způsobu je sloveso *zapomeňte*, 1. os. j. č. min. času zní *zapomněl(a) jsem*.

c) ... *jako samozřejmost; již i později...*; ... *omyl, ježž kočky...*; ... *zákazy, ježž jste...*; ... *bifteků, ježž...*

Cvičení 2: *Už jsi skončila. Stěžoval sis kamarádovi. Zhlížela ses v zrcadle. Po cestě sis zpíval. Spálila ses o kamna. Zkoušel sis nové boty.*

Cvičení 3: *chtěli bychom, bys udělala, měly byste si, bych si koupil, mohli bychom, měl by ses, byste se vrátily*

Cvičení 4, 5 se soustředují na tvary podmíňovacího způsobu. Je vhodné nejprve připomenout, jak se tvoří; k tomu lze využít **cvičení 4:** *kdybychom si pospíšili, nepřišli bychom; kdybyste se bývali soustředili, nedostali byste; abys zvládla, potřebovala bys; bych měla, abych se zdokonalila; kdybychom se zúčastnili, uspěli bychom; aby ses dostala, musela by ses; kdybychom se podívali, nemuseli bychom; kdybyste se řídily, nemusely byste*

Ve **cvičení 5** jsou všechny tvary spisovné uvedeny v bodě **c**).

■ NĚKTERÉ OBTÍŽNĚJŠÍ SLOVESNÉ TVARY

PŘÍTOMNÉ TVARY SLOVES TYPU

krýt, kupovat, psát, dokázat, plakat

Pravidla českého pravopisu i Slovník spisovné češtiny u sloves typu *ma-zat* uvádějí pouze tvary s koncovkami *-u* a *-ou* (výjimkou je pouze sloveso *psát* a slovesa odvozená, u kterých jsou připojeni i tvary s koncovkami *-i* a *-í*). Praxe však ukazuje, že i u některých dalších, zejména u sloves odvozených od *kázat*, se tvary s koncovkami *-i* a *-í* běžně užívají (u slovesa *dokázat*, jak dokládá Český národní korpus, dokonce převažují). U sloves označujících běžné, každodenní činnosti však jednoznačně převládají tvary s koncovkami *-u* a *-ou*.

Cvičení 1: Žákům lze zadat, aby vybrali věty, jež by mohly být součástí méně oficiálních, hovorových projevů, u nichž by tedy bylo možné u sloves typu *kupovat* a *krýt* zvolit i tvary s koncovkami *-u* a *-ou* (jde o věty *Pochybují, že...* a *Slíbil jsem, že...*).

... *se mažou krémy, které je ochraňují* (hovor. *ochraňujou*)...; ... *přeji* (hovor. *přeju*) a *gratuluji* (hovor. *gratuluju*)...; *skáču...*; *Pochybují* (hovor. *Pochybují*), ... *zažiji* (hovor. *zažiju*)...; ... *zavážou...*; ... *pláčou* (*pláčí*) ... *nefungují* (hovor. *nefungujou*)...; ... *přepíšu* (*přepíši*); ... *umyji* (hovor. *umyju*)... *když vyhraji* (hovor. *vyhrajou*); ... *uvažují* (hovor. *uvažujou*)... *zakážou* (*zakáží*)...; ... *smažu* ... *zálohuji* (hovor. *zálohuju*)

PŘÍTOMNÉ TVARY 3. OSOBY MNOŽNÉHO ČÍSLA

A TVARY ROZKAZOVACÍHO ZPŮSOBU

SLOVES TYPU *prosít, trpět, sázet*

Pravidla českého pravopisu z r. 1993 zavedla ve 3. osobě mn. č. vzoru *sázet* dubletní tvary, proto není třeba slovesa tohoto typu příliš procvičovat. Je však třeba žákům zdůraznit (zejména v oblastech, v nichž se v nespisovných projevech užívají tvary *prosej, trpěj, sázej*), že dublety jsou možné pouze u tohoto typu, ostatní mají pouze koncovku *-í*.

Cvičení 1 obsahuje především slovesa vzoru *prosít*, v jejichž tvarech rozkazovacího způsobu se velmi často nesprávně užívají tvary s měkkými souhláskami (**poproš, *vyhlaš...*).

Popros kamarádku...; *Pověš si šaty...*; *Uhas oheň...*; *Nevoz už...*; *Vyprávěj nám...*; *Zkus si...*; *Vyndež ... a rozmraz...*; ... *vyzkoušejte*; *Poraz ještě...*; ... *okamžitě nahlas*; *Podrž...*; *Mluv... nekřič*

Cvičení 2: Dvojí tvary mohou mít slovesa: *mušet, záviset, umět, vyprávět, šumět, rozumět, vymýšlet, bydlet, dojíždět, neuspět, oněmět, vracet, zmizet*. Nedoporučujeme, aby žáci měli uvádět dublety tam, kde to je možné. Bohužel ne vždy se lze totiž opřít o tvar rozkazovacího způsobu, protože se běžně neužívá (*záviset, šumět*) nebo není v korelaci s tvary 3. os. mn. č. (*zmizet*). Takový úkol lze zadat pouze např. jako soutěž, při níž žáci jednotlivá slovesa a jejich tvary budou vyhledávat v Pravidlech českého pravopisu.

musí i musejí, závisí i závisejí, umí i umějí, vypráví i vyprávějí, čeří, šumí i šumějí, nahromadí, slyší, rozumí i rozumějí, vymýšlí i vymýšlejí, bydlí i bydlejí, dojíždí i dojíždějí, svítí, uspějí (hov. uspějou), shromáždí, počkají, oněmí i oněmějí, mluví, přeskakují, vrací i vracejí, zmizí i zmizejí, zůstanou

PŘÍČESTÍ ČINNÉ SLOVES TYPU **tisknout, minout, začít (zajmout)**

Zaměříme se především na aktivní užití spisovných tvarů, avšak netrváme na tom, aby žáci uváděli dublety.

Cvičení 1: *postihly, natrhla, usnuli, bouchl i bouchnul, všiml, vyhnul, rozběhl, zakopl, upadl, nepostřehl, uteklo, slábly, utichly, prohlédl i prohlédlul, rozhodl, dojal i dojmul, najali i najmul, přijali i přijmuli, zapomenuli i zapomněli, uschly i uschnuly, sehnula, přenesla, mihla, ohlédl i ohlédlul, nepohnula, napadl, tala i tnula*

INFINITIV SLOVES TYPU *péci, moci*

Opět jde o učivo, kterému není třeba věnovat velkou pozornost, neboť vedle infinitivu na *-ci* lze užít i infinitiv, jež mají všechna ostatní slovesa, tj. na *-t*. Proto jsme **cvičení 1** koncipovali tak, aby žáci nevytvářeli infinitivy pouze mechanicky.

Cvičení 2 se opět věnuje aktivnímu užití slovesných tvarů; vedeme žáky k zamyšlení, v kterých kontextech je podle jejich názoru vhodné užít tvary hovorové spisovné.

pomohou, hovor. pomůžou, zdokonalí, navážou, pomohu, hovor. pomůžu, cítím, vím, dokážu, mohou, hovor. můžou, skáčou, napíšu i napíši

Pro bystré hlavy

Pokud telefonující volá rodinným příslušníkům, přátelům nebo známým, pak spíš bude volit tvar *můžu*; tvar *mohu* je stylově vyšší, patrně by ho užil, kdyby chtěl svůj mluvený projev formulovat výrazně spisovně.

Cvičení 3. a):

Jana chce maminku překvapit, a proto se rozhodne připravit večeři. Nejdrív musí zjistit, co může uvařit. V lednici objevuje mleté maso, ve spíži špagety, takže již ví, co to bude: špagety s boloňskou omáčkou. V kucharce najde recept, prostuduje ho, připraví si suroviny a může se pustit do práce. Nejprve začne připravovat omáčku. Oloupe cibuli, nadrobno ji nakrájí a v kastrolu ji osmahne na rozpáleném oleji. Až zesklivatí, dá na ni mleté maso. To osolí, opepří a přidá do něj prolisovaný česnek a bazalku. Vše promíchá, kastrol přikryje pokličkou a na mírném plameni nechá maso asi třicet minut dusit. Do podušeného masa přidá rajský protlak a trochu kečupu. Omáčka je hotová. Zbývají špagety. Do hrnce nalije studenou vodu a dá ji vařit. Když se začne vařit, přidá do ní trochu oleje a nasype do ní špagety. Promíchá je a oheň ztlumí. Špagety hlídá, aby se nepřevařily. Když jsou uvařené, slije je. Prohřeje omáčku, špagety přendá na talíř a přeleje omáčkou.

b) Při převádění do 1. osoby jednotného čísla vedeme žáky k zamyšlení nad důvody volby určité koncovky. Jako další úkol lze zadat, aby se žáci pokusili říct rozdíl mezi tímto popisem pracovního postupu a popisem běžným v kuchářkách (co je v tomto popisu nadbytečné, co v něm naopak chybí).

■ SLOVESNÝ ROD ČINNÝ A TRPNÝ

Učivo se týká především významové stránky, tj. rozdílu mezi oběma rody. Do cvičení byly zařazeny většinou tvary, jejichž utvoření by žákům nemělo činit potíže. Tvary příčestí trpného od typů problematických (od sloves 2. a 3. slovesné třídy a od sloves nepravidelných) se budou probírat v dalších ročnících.

Při určování mluvnických kategorií u sloves tak pro žáky přibyla další; vedle osoby, čísla, času by měli umět určit i slovesný rod.

Výklad začínáme porovnáním rodu činného a rodu trpného vyjádřeného opisným tvarem trpným, protože díky tvarovým rozdílům je i významový rozdíl mezi oběma rody zcela zřetelný. Teprve poté je představena i druhá forma trpného rodu, tj. zvrtná. Protože zvrtná podoba může mít i jiné významy, měla by být do hodnotících prací zadávána jen spojení, u nichž lze určit rod zcela jednoznačně.

Cvičení 1 lze obohatit ještě o úkol nalézt slovesa, od kterých se příčestí trpné netvoří, ale od sloves od nich odvozených ano (např. *překřičet, zasněžit*).

Tvary příčestí trpného nelze utvořit od sloves *křičet, stát, přistát, ležet, sněžit*.

Ve **cvičení 2** dbá vyučující na to, aby žáci k jednotlivým slovesům vytvářeli náležité tvary (od *vytrhat vytrhán*, nikoli *vytržen* – tvar k dokonavému *vytrhnout*). To platí i pro některá další cvičení.

výkresy jsou narýsovány, rozsápány vlky, vytrhány i s kořeny, lístky byly vyprodány, není určen, byla přikryta, vzorně uklizeny, popsány části, nebyly obnoveny, řádně vyznačeny, byli vyloučeni

Cvičení 3: Dvojice vět může učitel napsat na tabuli a vést žáky k tomu, aby se sami pokusili zformulovat, jak se zvrtné pasivum tvoří. Závěry si pak porovnají s tím, co je uvedeno v poučení.

Ke **cvičením 4, 5, 6:** Tato cvičení by rozhodně neměla být hodnocena známkami. Jejich účelem je, aby žáci pochopili, kdy je vhodnější použít jednu a kdy druhou formu. Dnes se totiž stále častěji užívá opisné pasivum tam, kde bychom očekávali zvrtné (např. *je uvažováno*). Takové užití nelze hodnotit za chybné, pouze jako méně vhodné. Doporučujeme, aby alespoň cvičení 4 učitel probral v hodině. Žáci by měli volbu pasivního tvaru zdůvodnit. Cvičení 5 je dobré řešit ve spojitosti s učivem o příslovečném určení prostředku a původce děje. Jestliže je totiž vyjádřen původce děje, užívá se opisné pasivum.

Cvičení 4: *se uzavírá, bude zavřena, se zamykají, byly zamčeny/zamknuty, se přesouvá, se zamítá, bylo přerušeno, se vysvětlilo, bylo operováno, bude uveden, je zakázán*

Pro bystré hlavy

Věta jednoznačná není. Vinou slovosledu může být interpretována i tak, že jde o obchod, ve kterém se prodávají psi. Lze žáky vyzvat, aby slovosled upravili. (Např.: *Do obchodu je vstup se psy zakázán.*)

Cvičení 5: *V televizi se vysílá nový seriál. V červnu se definitivně rozhodne o vítězném návrhu. Dvůr Králové byl založen roku 1270 Přemyslem Otakarem II. Naši hráči nebyli dosud nikým poraženi. Vzorek se nejprve vysuší a poté se slisuje. Tento gól byl nakonec rozhodčím uznán. Návrh nebyl zaměstnanci přijat. V některých podnicích se omezuje výroba. Jana byla zvolena kapitánkou družstva. V tomto týdnu se v kinu promítají úspěšné české filmy. Dřevěné trámy byly napadeny červotočem. V mnohých knihovnách se rozšiřují internetové služby. Věříme, že byl vybrán nejlepší návrh.*

Cvičení 6: Jako další úkol lze zadat, aby žáci našli věty, v nichž by užití zvratné formy změnilo význam. (*Lanovka byla na chvíli zastavena. × Lanovka se na chvíli zastavila. Žáci byli rozděleni do tří skupin. × Žáci se rozdělili do tří skupin.*)

V sezoně se konají i noční prohlídky zámku. Druhá věta bez úpravy. Tento pořad se vysílá každou neděli. Pro všechny účastníky zájezdu se chystá přepravění. V jednání se bude pokračovat odpoledne. Ještě není schváleno, zda se bude stavět další nákupní centrum. Dnes se probíralo nové učivo. Hlasy se počítaly ručně, neboť sčítací program se porouchal. Další věty bez úpravy.

Cvičení 7: Zvratná podoba slovesa vyjadřuje rod činný v těchto větách: *Po prudkém dešti se hladina řeky zvýšila o metr. Stromy se ve větru mírně pohupovaly. Letadlo se zřítilo v obtížně dostupném terénu. Hodinky se mi zpozdíly o deset minut. Jak se vám v našem kraji líbí? Ve větě Dveře se za ním zabouchly nelze pasivní význam zcela vyloučit, ale pro vyjádření toho, že někdo za dotyčným dveře zabouchl, by byl bezesporu zvolen jiný způsob vyjádření.*

Pracovní sešit str. 18–19

Cvičení 1. a): Slovesa jsou slovní druh ohebný, časují se.

b) Vyjadřují osobu, číslo, čas, způsob a rod (vid).

c) Rozlišujeme slovesný způsob oznamovací, rozkazovací a podmiňovací.

d) Slovesný rod je činný a trpný.

Cvičení 2. a): Tvary sloves, které vyjadřují budoucnost, jsou: *vrátím se, umyje si, půjdu, uvážíme, ponesu.*

b) Náležitě tvary infinitivů: *vrátit se, vracet se, umývat si, umýt si, chodit, jít, jít, uvážit, uvažovat, nést.*

Cvičení 3: Po transformaci budou uvedené věty znít: *V němčině se budeme učit tvořit minulý čas. Dnes nemá čas. Rychle se oblékají. Vezmi si ještě kousek dortu! Určitě bychom si to koupili. Dopis bude napsán na počítači.*

Ve **cvičení 4** vyjadřují trpný rod tyto tvary: *byli jsme překvapeni, se nevidí, se píše, byl postaven, se staví (nové rodinné domky), mluvilo se.*

Cvičení 5 pěstuje jak schopnost logického uvažování, tak i dovednosti pravopisné: *Večer se vždycky rychle setmělo. Už sis na nic nevzpomněl? Domnívali se, že to byla pravda? Všemmu jsme už rozuměli. Nesměli jsme mluvit nahlas. Francouzsky jsem bohužel neuměl, nedorozuměl jsem se. Určitě na to zapomněl. Po koupeli vám plet' zjemněla. Nad námi strměl vrchol hory. Připomněl nám, co jsme měli dělat.*

Obdobné cíle včetně dovednosti užívat spisovné tvary sleduje **cvičení 6:** *Raději mi pomoz. Oblec se teple. Nepověz o tom nikomu. Pozvěte dalšího. Přihlas se do kroužku.*

Náročné na logické uvažování je zejména **cvičení 7.**

1. Sloveso je ve tvaru množného čísla, nikoli jednotného; nejedná se o rod trpný, nýbrž činný.
2. Sloveso je ve tvaru rodu činného.
3. Nejde o způsob rozkazovací, nýbrž oznamovací, sloveso vyjadřuje čas budoucí.
4. Slovesný způsob je podmiňovací.

Jestliže se žáci již seznámili s kategorií vidu, je možné všude toto určení doplnit (v první větě je užito sloveso nedokonavé, v ostatních větách jsou slovesa dokonavá).

Příslovce

Tento slovní druh žáci znají již z nižších ročníků. Zde se jim dostává komplexní poučení, včetně tvoření a stupňování. Na rozdíl od přídavných jmen je okruh příslovcí, která se běžně stupňují, omezen.

Cvičení 1: V části **a)** se zaměřujeme na poznávání příslovcí a jejich klasifikaci podle významu. K řešení: Za příslovce času budeme považovat slovo *ráno*. V daném kontextu je nahraditelné synonymním příslovcem *zrána* a nelze jej blíže určit přívlastkem (což je základní vlastnost podstatných jmen).

ráno – přisl. času, *šťastně* – způsobu, *vesele* – způsobu, *všeobecně* – způsobu, *okamžitě* – času, *kolem* – způsobu, *velmi* – míry, *poblíž* – místa, *nahoře* – místa, *odsud* – místa, *daleko* – místa, *pomalů* – způsobu, *přesně* – míry, *nejprve* – času, *rychle* – způsobu, *dost* – míry, *vzrušeně* – způsobu

b) Slova *kolem*, *poblíž* – mohou být i předložkami. Žákům lze uložit, aby jmenovali další výrazy, které mohou být jak příslovci, tak předložkami, a užili je ve větách.

c) Význam podstatného jména *hangár* – hala pro letadla.

d) Protože autorem je Angličan, jde patrně o anglickou míli = 1,6 km; námořní míle je 1,85 km (čtvrt míle je tedy 400 m).

Cvičení 2 a 3 lze využít pro skupinovou práci.

■ TVOŘENÍ PŘÍSLOVCÍ

Z příslovcí utvořených z přídavných jmen je třeba věnovat soustavnou pozornost těm, u nichž se žáci rozhodují o psaní *-mě* × *-mně* a *-n-* × *-nn-*, z ostatních příslovečným spřežkám. Stanovit, kdy jednotlivá spojení máme chápat jako příslovečnou spřežku a kdy ne, je mnohdy velmi obtížné, a proto by do hodnotících prací měly být dávány jen výrazy, které učitel s žáky probral. Totéž platí i o dvojicích spojení, kdy jedno lze napsat dohromady a druhé zvlášť a mezi oběma je významový rozdíl. Zvláště obtížné bývá rozlišit dvojici *při tom* a *přítom*. I mnozí dospělí tápou u dvojic *na to* – *nato*, *za to* – *zato* (velmi často se vyskytuje nesprávné psaní *mít zato*). Učitel by měl upozornit na to, že zvlášť se píší výrazy *na shledanou* (*na viděnou*, *na slyšenou*), *na rozdíl od*, *v podstatě*, *v poledne*, *v čele*. Jde o spojení, která lze stále častěji vidět napsaná dohromady, tato podoba však dosud kodifikovaná není.

Cvičení 1: Odůvodnění vede žáky k tomu, aby pochopili, že má-li přídavné jméno před koncovkou jen *-m-*, píše se *-mě* (*soukromý* – *soukromě*), má-li *-mn-*, píše se *-mně* (*tajemný* – *tajemně*). U příslovce *rozumně* je užitečné zeptat se, jak se píše příbuzné sloveso (jeho infinitiv a přičestí minulé) a proč (*rozum* + *-ět*, stejně jako např. *stav* + *-ět*).

soukromě, tajemně, jemně, nevědomě, dojemně, písemně, zřejmě, významně, temně, rozumně, střídme, příjemně, skromně, samozřejmě, strmě, ohromně

Cvičení 2 a 3 mají charakter kreativní. Zejména **cvičení 3** prověřuje znalost slovní zásoby a ukazuje, že výběr synonym ke konkrétnímu výrazu je závislý na významu spojení:

neobyčejně – velmi, *náhle* – neočekávaně, *nenadále*, *naráz* – najednou, *lehce* (*poprchávat*) – trochu, *lehce* (*oblečení*) – málo, *lehce* – snadno, *stále* – pořád, *už* – již, *marně* – bezúspěšně, *zbytečně*, *bezvýsledně*, *občas* – někdy, *málokdy* – zřídka, *navzdory* – naschvál, úmyslně

Substituční **cvičení 4** má mj. žákům ukázat, která přídavná jména (ve spojení s podstatným jménem) a příslovce si významově odpovídají: *pomalým krokem* – pomalu, *do dnešního dne* – dodnes, dosud, *bez hnutí* – nehnutě, *na to místo* – tam, *na toto místo* – sem, *z tohoto místa* – odsud, odtud, *na tom místě* – tam, *z toho místa* – odtamtud, *na tomto místě* – odsud, odtud, *ze všech míst* – odevšad/odevšud, *v té době* – tehdy, *v této době* – teď

Cvičení 5: *plavky v celku, vcelku* (celkem) *se vydařil; hned nato* (poté), *na to jsem nedokázal odpovědět; zpravidla* (většinou) *odjíždíme, výjimka z pravidla; byl zčásti* (částečně) *vykácen, z části jídla; co se přihodilo potom* (poté), *nic mi po tom není; přijď navečer* (večer), *vzpomínáme na večer*

Cvičení 6: *účinně, líně, souhrnně, nenuceně, nestraně, jedině, denně, pohodlně, plynně, nevinně, slane*

Do tohoto cvičení byly zařazeny pouze tvary 1. stupně. Jestliže se v něm píší dvě *-n-*, píší se i ve 2. a 3. stupni, proto je možno toto cvičení využít pro procvičení stupňování příslovčí. Úkol může znít: Vyberte z cvičení příslovce, která se dají stupňovat, a uveďte tvary 2. a 3. stupně (*účinně – účinněji – nejúčinněji, líně – líněji – nejlíněji, souhrnně – souhrnněji – nejsouhrnněji, pohodlně – pohodlněji – nepohodlněji, plynně – plyněji – nejplynněji, slavně – slavněji – nejslavněji*)

Pro bystré hlavy

sladko, sladce – sladko se užívá jen omezeně, a to pouze ve významu „příjemně, mile“: bylo mu sladko naslouchat... nebo ve spojení s předložkou na (pirohy se dělají i na sladko, lze psát i nasladko); sladce – lze užít ve všech významech: je mi sladce, sladce nahořklá chuť;

vysoko, vysoce – vysoko se vztahuje k velké výšce: skočit vysoko, vysoko nad zemí; vysoce se užívá pouze ve významu „velmi“: vysoce účinný;

nízko, nízce – nízko se vztahuje k malé výšce: nízko nad zemí, nízko umístěný; nízce se užívá ve významu „špatně, hanebně, podle“: zachovat se nízce;

lehko, lehce – jsou synonyma: to se lehko/lehce řekne, jen ve spojení s předložkou na je nutné zvolit lehko (vyšli jsme si ven na lehko/nalehko);

draho, draze – jsou též synonyma, ale jejich užití ovlivňuje kontext, např. ve spojení se slovesem platit a se slovy odvozenými se užívá draze: za to se musí draze platit, draze zaplacená dovolená; podoba draho je obvyklá ve spojení se slovesem přijít: Dovolená nás přišla draho, v ustáleném spojení to ti/vám přijde draho.

Pokud mají žáci k dispozici internet, mohou sami vyhledávat jednotlivé dvojice a pokoušet se stanovit, zda jsou významově totožné, nebo ne, zda jejich užití ovlivňuje sloveso / přídavné jméno, ke kterému se vztahují, atp.

Cvičení 7: *Hodiny jdou napřed.* Hodiny se předcházejí. – *Promluvil velmi nešťastně.* Promluvil nevhodně, tak, že posluchači byli jeho slovy překvapeni, jeho slova v nich vzbudila úžas, podiv, rozhořčení atp. – *Měl hluboko do kapsy.* Měl málo peněz. – *Nosí hlavu vysoko.* Je pyšný. – *Jsem z toho všichni naměkko.* Jsme z toho všichni dojatí. – *Je mi lehký u srdce.* Jsem spokojený, nemám žádné problémy, je mi dobře. – *Řekni svůj názor přímo.* Řekni, co si opravdu myslíš. – *Sem tam se mi to podařilo.* Občas se mi to podařilo. – *Jsi úplně mimo.* Nevíš, co se děje, o čem je řeč atp. – *Celou dobu mluvil řečník spatra.* Řečník mluvil bez přípravy. – *Věci naházela do tašky halabala.* Věci naházela do tašky ledabyle, jednu přes druhou. – *Mermomoci chtěl jít s námi.* Za každou cenu chtěl jít s námi. – *Vy jste se dočista zbláznili.* Vy jste se úplně, zcela zbláznili.

■ STUPŇOVÁNÍ PŘÍSLOVCÍ

Stupňování příslovčí není tak běžné jako stupňování přídavných jmen a je daleko pravidelnější. Za pozornost stojí – vyjma nepravidelného stupňování několika příslovčí (*zle – hůře...*) – to, že si ne vždy odpovídají tvary 2. stup-

ně přídavných jmen a příslovci: *levnější – levněji, křehčejší – křehčeji, ale kratší – kratčeji*.

Cvičení 1: *nejsladčeji, řidčeji, raději, kratčeji, dráž(e), nejvyš(e), bliž(e), pomaleji, nejniž(e), lehčeji, nejlépe, hůře, prudčeji, šíře, hlouběji, méně bývá někdy víc(e), nejdál(e)*

Cvičení 2: *nejpodrobněji, severněji, dřív(e), tišeji, nejlépe, nejbliž(e), nejdráž(e), jemněji, nadějněji, hůře, nejniž(e)*

Jak u **cvičení 1**, tak **2** lze i zadat, aby žáci napsali základová přídavná jména, od nichž uvedená příslovce byla utvořena, a tvary 2. stupně.

Pro bystré hlavy

Príslovce *brzičko*, stejně jako *maličko, kratičko*, bylo utvořeno od slovo-
tvorného základu *brz* příponou *-ičko*.

Ověřte si, jak jste zvládli látku v této kapitole

Jedním z důležitých požadavků Rámcového vzdělávacího programu je to, aby se žáci naučili hodnotit vlastní práci, vytvářeli si reálný obraz o svých schopnostech a znalostech a naučili se chápat případný nezdar jako podnět pro nápravu. Dosažení tohoto cíle chce rovněž – vedle úkolů v pracovním sešitě – napomoci zařazení otázek na konci každého oddílu v učebnici, jejichž zodpovězení může být pro žáky jistou orientací, jak danému učivu porozuměli a do jaké míry dokáží nabyté poznatky aplikovat prakticky.

K některým bodům:

1. Podstatná jména nejsou vždy stejného rodu v čísle jednotném a množném. Příkladem mohou být slova jako *dítě* (stř.) × *děti* (žen.) nebo *kníže* (muž.) × *knížata* (stř.). Rodové zařazení naznačí shoda s přídavným jménem v postavení přívlastku a slovesný tvar v přísudku v minulém čase.
2. Některá podstatná jména (např. hromadná, látková, některá abstrakta) mají pouze tvary jednotného čísla, jiná (např. podstatná jména pomnožná) jen tvary čísla množného.
3. Rodovost podstatného jména *Stáňa* poznáme nejlépe podle tvaru 3. nebo 6. pádu: *Stáně, Stáňovi*.
4. Výhodnější jsou tvary zájmené (*Krauseho, Krausemu*), z nichž poznáme, že vlastní jméno má v 1. p. podobu *Krause*, nikoliv *Kraus*.
6. Dbáme, aby tvary dvojného čísla byly užity pouze ve významu tělesných orgánů (*stříhá ušima, koulí očima, mrská nohama, tleská ručičkami*).
8. Přídavná jména nemají stejný význam: *je schopen* – může × *je schopný* – má řadu vlastností potřebných k vykonávání něčeho; *nebyli jsme mocni* – nemohli jsme × *byli mocní* – měli velkou moc.
9. Rod a číslo získává vztažné zájmeno podle podstatného jména, které zastupuje, pád je daný jeho postavením ve větě vedlejší.
11. Jestliže je ve větě užito sloveso ve tvaru činného rodu, je činitel v postavení podmětu věty; jestliže je sloveso ve tvaru trpného rodu, činitel nikdy v postavení podmětu věty být nemůže.
12. Všechna příslovce stupňovat nelze.

Ve **cvičení 1. a)** je nutno škrtnout slova *ohebná, nemůžeme (je stupňovat).*
b) postupně doplníme (příslovce) *času, způsobu, místa, míry a příčiny.*

Příkladové věty ve **cvičení 2** mohou být: *Jdeme po schodech nahoru. Práotec Čech vystoupil na horu Říp. – Podařilo se to jen zčásti. Z části těsta vyválíme placku. – Napřed půjdu k Martě, potom teprve domů. Po tom se ti zastesklo? – Jsem nemocná, proto nemůžu do kina. Pro to nedorozumění se už netrápím.*

Cvičení 3 se zaměřuje na procvičování pravopisu: *Tváří se tajemně. Soukromě se učí francouzsky. Chová se stále tak svéhlavě? Vědomě by určitě nikdy nelhali. Je všestranně vzdělaný. Večeřeli jsme střídmě. Ta strouhanka je jemně umletá. Všichni odpovídali plyně a pohotově. Bohužel neumím rusky.*

Pravopisné učivo je vhodné spojit s poznatky o tvoření slov. Pravopis většiny uvedených příslovců lze odůvodnit na základě jejich odvozování z přídavných jmen: *tajemně – tajemný; soukromě – soukromý; svéhlavě – svéhlavý; vědomě – vědomý; střídmě – střídmy; jemně – jemný; pohotov + ě – pohotový.* Slovo *všestranně* je odvozeno od přídavného jména *všestranný*. To samo je utvořeno skládáním (*vše + stranný*); přídavné jméno *stranný* vzniklo odvozováním pomocí přípony *-ný* od základového slova *strana*. Slovo *plynně* je odvozeno k přídavnému jménu *plyn/ný*. Slovo *rusky* je odvozeno k přídavnému jménu *ruský*, které vzniklo odvozováním pomocí přípony *-ský* ke slovu *Rus* (při spojení se vytvořil tzv. uzel, v písmu ke zdvojení písmen nedochází).

V **cvičení 4** je nutno podtrhnout tato slova: *potom, nejdříve, pak, náhle, rychle, seshora, nesmírně, pořád, tak, stále, usilovně, nakonec.*

► Text je opět možno využít k všestrannějšímu opakování.

1. Pokuste se s pomocí Pravidel českého pravopisu vysvětlit psaní slova *se-shora*. (Jde o příslovečnou spřežku utvořenou pomocí předložek *se, s*; tyto předložky je možné užít i v 2. pádě, jestliže vyjadřují směr shora dolů.)
2. Vyhleďte slovo složené a uveďte, které morfémy jsou v něm kořeny. (*nerovnoměrných; -rov-, -měř-*)
3. Utvořte alespoň jedno slovo složené, v němž bude jeden z kořenů *lid*. (*lidumil, liduprázdný, lidožrout*)
4. Které slovo v textu je příbuzné se slovem *proud*? (*nejprudší*)
5. Vyhleďte všechna zájmena a určete jejich druh. (*mně – osobní, její – přivlastňovací, vše – neurčité, někteří – neurčité, každý – neurčité, se – osobní zvrtné; není však nutné ho určovat, to – ukazovací*)
6. Které mluvnické významy jsou u všech sloves v textu stejné? (Všechna slovesa vyjadřují čas minulý, způsob oznamovací a jsou v rodě činném.)

Cvičení zařazená do tohoto oddílu jsou opět určena k průběžnému opakování během celého školního roku.

■ PSANÍ *i/y, í/ý*

Cvičení 1. a): *švihat bičem, byli jsme nabiti vzrušením, poslední zbytek sil, přibít lištu, rozbitý talíř, ubíhající krajina, široká nabídka pobytových zájezdů, bobři jsou býložravci, narychlo sbitá lavice, nabyté informace, zbývající část, listky bylin, bílý límeček, luční kobylinky, nezbytná práce, vyhloubit jamku, hbitý jazyk, dobít si kredit, neobydlený byt, oblíbil si mě, nabitý rozvrh, zabít čas*

b) *umělá líheň, neklidné místo, líčení zajímavých příhod, blýsknout se znalostmi, bezvýznamné maličkosti, sklíčený pohled, čerstvě vyliisovaný mošt, uschlý lišejník, oblýskané knoflíky, splývavá černá sukně, umlít kávu, uplynulé období, sklizeň obilí, vůně konvalinky, několik klisen, vyschlá sliznice, přísáté klíště, sličná princezna, blikající světlo svíčky, motýl lišaj smrtihlav*

c) *vysoké kmitočty, mít smysl pro humor, podebírat půdu, hmyzí bodnutí, začalo se stmívat, mihotavé světlo, vysoké mýtné, nesrozumitelná věta, vysmýčít pavučiny, mířit mimo, nevydařený výmyk, dlouze přemítat, roztočilá zvířátka, my za to nemůžeme, zbytečná námitka, tropit povyk, jemné chmýří, místní vývěsky, vyvinutý průmysl, vysoký komín, bez pobízení umýt nádobi*

d) *pichlavé bodliny, pyl lísky obecné, trpytivý plíšek, tvrdošíjně zapírat, tupá pila, píchnout se o trn, špičaté drápy, velká pýchavka, opylované květy, spínací špendlík, písčité dno, vysoký pisklavý hlas, stopy po kopýtkách, lyžařská čepice, známí spisovatelé, oblíbený časopis, obývat vilu, zpytavý pohled, klopýtat mezi pařezy, přepínat programy, popínavé víno, upilovaný zámek*

e) *pravidelné posilování, sípavý hlas, můj synovec, čerstvá syrovátka, přesýpací hodiny, přesít mouku, vyhasínající kamna, sychravý listopad, sbírat syrovinky, sívá holubice, zasytit se ovocem, silný proud, zasít bylinky, nepřepínat síly, usychající výhonky, tekutý zásyp, oxid siřičitý, masité pokrmky, syslí mláďata, obalit maso v syrovém těstíčku, krmítko pro sýkorky*

f) *výrazné hlasy, hnízdo vystlané jehličím, nerozvinutý list, převislé skály, vymyslet si výmluvu, svět vycházejícího měsíce, výčitky svědomí, rozviklaná židle, nový vypínač, vánoční zvyky, závin s rozinkami, vydatný oběd, šumivá vína, nácvik lidových písní, výživné potraviny, svinutý papír, nalíčená víčka, lidé závislí na drogách, zapálit svíčku, visutý most, obviněný člověk, vynikající výkon*

g) *mizivé šance, přezíravý pohled, neziskové organizace, jazyková učebna, uvidíme se pozítří, tato rostlina se nazývá rozrazil, blíží se zima, mrazivé*

počasí, převzít dopis, plazivý pýr, prozíraví politici, bezinková šťáva, nezištná pomoc, vyzývat k pozornosti, vyměnit zip, zkazit výkres

Cvičení 2. a): *Kuchařka píchala do pečene velikou vidličkou. Oba chlapci se mi okamžitě zalíbili. Obvyčejná cihlářská hlína se vypaluje dočervena. Na východě se ještě blýskalo. Pro lidi, zvířata i rostliny je nezbytný vzduch. Všechno se proti nám spiklo. Ocitli jsme se na vyhráté mýtině. Malý Miša hloubil do písku tunel. Břečtan popínavý je zelená bylina. Děti pobíhaly v lijáku. Venkovní plisně se vyskytují od jara do podzimu. Na špinavě bílé omítce byl nečitelný nápis. Z klidu nás vyrušilo zapískání. Víčko konzervy bylo špinavé. Naše vystoupení se blížilo.*

b) *Pes napínal řemínek a vyplazoval jazyk. Honza přibíl tabulku ke sloupu. Balvany se nebezpečně viklaly. Silnice vedla až na nejvyšší kopec. Zbytek zalézal do spacího pytle jako hlemýžď do ulity. Větve se zmítaly v prouděch vody. Hřbitov byl neobyčejně zpustlý. Konec liduprázdné ulice se rozplýval v dešti. Milan měl na obličejí červenou vyrážku. Výfukové plyny zhoršují kvalitu pylových zrn a ta snáze dráždí sliznici. Výskyt obezity se ve vyspělých zemích neustále zvyšuje. Výhružně na mě zahrozil. Borovice vystřídal listnatý les s vysokými duby.*

c) *Z rozhlasu se linuly písničky. Při cvičení nikdy nepřepínáte své síly. Prudký lijavec se změnil ve vydatný déšť. Znamka z matematiky mi vloni zkazila vysvědčení. Dnes jsme z pece vydávali naše hliněné výrobky. Provoz visely na dvou skobách vbitých do trámů. Na vaření jsou nejlepší keramické nádoby, zcela nevyhovující je hliník. V patře vily se rozsvítla světla. Za zavřenými dveřmi se ozývaly kočky. Na dveřích visel vánoční věnec se stuhami. Podle předpovědi počasí má zítra svítit celý den slunce. Veverky zmizely pod nízkými větvemi hustého mláží.*

Cvičení 3: *Nevysoké svahy údolí byly bohatě porostlé kokosovými palmami a množstvím keřů. Dívky nosily na stoly obložené chlebičky a misky cukroví. Bažanti se živí hmyzem a semeny rostlin. Rohlíky byly již za dva dny pokryty plisní. Pískem vysypané cesty se v slunci třpytily drobnými hvězdičkami. Hrdlička má na krku tmavý proužek. Závodníci se blížili k cíli. Mezi stromy jsme zahlédli zvláštní pohyby nějakého zvířete. Výstup na vyhlídku nás unavil, a tak jsme se na chvíli svalili do trávy. K večernímu nebi začal stoupat modrobílý dým. Zastavili jsme se u Čertova mlýna. Venku svištěla vichřice, v jejích poryvech se koruny stromů na svazích za řekou hrozivě komíhaly. Měkké sýry se vyrábějí ze sladkého mléka přidáním syřidla. Gymnastky měly za sebou nabitý den. Vlasy mi po umytí krásně voněly.*

■ PŘEDPONY s-, z-

Rozhodně nepovažujeme za vhodné tato cvičení, aniž by si je mohli žáci sami připravit nebo je s nimi učitel probral, hodnotit známkami.

Cvičení 1: *ztvrdlá hlína, způsobit škodu, shnilé jablko, stmelený kolektiv, zploštělý kámen, ztuhlý tuk, ptačí zpěv, zpustošené stavení, zklamany člověk,*

zbourat dům, spálit dřevo, zprovoznit dálnici, splašení koně, představení skončilo, velká ztráta, zpochybnit výsledek, těžká zkouška, zlevněné zboží, velká sleva, skomírající plamínek, zkazit dárek, spolknout sousto, zpestřit jídelníček

Cvičení 2. a): *dostat zprávu, zhlédnout nový film, směna peněz, sběh lidí, svolat schůzku, sjednat smlouvu, slít vodu, zvolit kapitána, strhat plakát, sbít rámy*

■ PSANÍ SOUHLÁSKOVÝCH SKUPIN

Cvičení 1: *rostlinná strava, bezcenná věc, prosklené dveře, účinné látky, plátěné šaty, chráněná krajinná oblast, mikrovlnná trouba, každodenní povinnost, vykotlaný pařez, holenní kost, sloní mládě, nejcennější známka, nejčtenější deník, slaměný klobouk, je nevinen, vraný kůň, stehenní sval, rané baroko, havraní pířko, slunné počasí, tvářit se nevinně, planý poplach, ochranný obal, hraný film*

Cvičení 2: *vykonaná práce, výkonný stroj, naše výkonnost, nejvýkonnější počítač, výkonnostní růst;*

vykonaná – vykonán – vykonat – konat

výkonný – výkon – vykonat – konat

výkonnost – výkonný – výkon – vykonat – konat

nejvýkonnější – výkonnější – výkonný – výkon – vykonat – konat

výkonnostní – výkonnost – výkonný – výkon – vykonat – konat

Cvičení 3: *naše domněnka, střídmejší večere, vzpomněl si na mě, nejprjemnější chvíle, proměnlivé počasí, cizí měna, učit se soukromě, jednat nerozumně, vzájemně se poznat, rozkvetlá pomněnka, nejjemnější vlákno, kromě mě, nejrozumnější řešení, domnělý nepřítel, občasná zapomnětlivost, výměna známek, zřejmě to nevyšlo, tvářil se tajemně, objemnější zavazadlo, nejprímější cesta*

Cvičení 4: *zatmění Slunce, setmělý les, ztemnělý les, potemnělé ulice; zemětřesení, špatné uzemnění; vzpomněl, opomněl, rozuměl, připomněl, zapomněl*

■ SOUHRNNÁ CVIČENÍ

Cvičení 1: *Lidé se sbíhali k ohni. Jindra se ztratil na rohu Máchovy ulice. Tyto byliny se sbírají na podzim. Pyly ztěžují některým lidem dýchání a způsobují alergickou rýmu. Voda stékala po střechě a pod okapem hloubila v písku mělkou stružku. Sport sblíží lidi i národy. Petr spadl do potoka a kvůli silnému podchlazení skončil v nemocnici. V objektu kromě jiných věcí shořely i vzácné obrazy. Vstupenky byly podstatně zlevněny. Skokan při pokusu o nový světový rekord třikrát shodil laťku. Švestky na stromech se scvrkly a zčernaly. Všechny pokusy o smíření ztroskotaly. Za soumraku skupinka opustila mýtinku, kde strávila celý den. Hrad po čase zchátral a zpustl.*

Cvičení 2. a): *Na stolku leží vyřezávaná dřevěná krabička. Vešli jsme dovnitř postranními dveřmi. Ranní slunce probleskovalo korunami stromů. Soudce konstatoval, že dívka je nevinna. Při lyžování jsem si poranila kolenní vazy. Při pěstování vinné révy hraje důležitou roli i místní klima. Žák je povinen dodržovat školní řád. Léčení je neúčinnější, když je zahájeno v raném stadiu nemoci. V rohu místnosti stojí hlíněné vázy zdobené bitevními výjevy. Ke dveřím síně vede kamenné schodiště. Lvi jsou svou povahou líná zvířata. Žvýkačka provokuje slinné žlázy k většímu vylučování slin. Tato agentura pořádá výměnné pobyty pro mladé lidi.*

b) *role = úloha, klima = podnebí, stadium = vývojové období, fáze, etapa, agentura = organizace, která 1. někoho zastupuje, 2. sbírá informace*

Cvičení 3:

Mars

Náš soused v sluneční soustavě je Zemi nejvíc podobný. Oproti naší planetě má asi poloviční velikost. Na jeden oběh kolem Slunce potřebuje dva roky. Na Marsu je výrazně chladněji než na Zemi, průměrná teplota je -25°C . Kvůli nízké gravitaci je jeho atmosféra velmi tenká.

Domněnku, že na Marsu existuje život, vyslovil Američan P. Lowell. Soustěsky a příkopy, objevené již v roce 1877, označil za umělé zavlažovací systémy. V roce 1976 však sondy Viking nepřinesly poznatky o možnosti vysoce vyvinutého života na této planetě.

Cvičení 4. a):

Šimpanz

Šimpanz je lidoop s hmotností 36–50 kg, s černou srstí, vystouplými čelistmi, velkými očnícovými oblouky a s velkýma světlýma ušima. Šimpanzi umějí dokonale šplhat, ale polovinu času tráví na zemi. Žijí v afrických rovinných pásmech, někteří i ve velkých výškách. Šimpanzi žerou většinou plody, ale i listí a kůru, někdy i maso. Termity a mravence chytají holemi nebo stébly, stočenými listy pijí vodu z děr. Obvykle chodí po čtyřech, s plnými rukama po dvou. Ke spaní si stavějí hnízda na stromech. Život šimpanzů je hlasitý, ale mírumilovný. Jakmile najdou potravu nebo objeví nepřítele, křičí a společně ho porazí.

Šimpanzi a gorily jsou lidoopi nejbližší příbuzní člověku. To by pro nás neměla být pohana, ale daleko více podnět k jejich ochraně a obraně. Všechny druhy lidoopů jsou dnes přísně chráněny. Pokud žijí šimpanzi v zoologické zahradě, nesmějí se zavřít jako jiná zvířata a nechat o samotě. Se svým ošetřovatelem musí navázat nejužší kontakt. Zvláště šimpanzí mláďata potřebují neustálou péči.

b) *někteří – zájmeno vztažné, to – ukazovací, nás – osobní, jejich – přivlastňovací, všechny – neurčité, svým – přivlastňovací*

e) *pohana = urážka, mezi výrazy obrana a ochrana velký významový rozdíl není. Obrana je činnost vedoucí k odvrácení nějakého útoku (mnozí žáci budou znát především metonymický výraz, užívaný ve sportu: naše*

obrana se dopustila několika hrubých chyb), ochrana – chránění, metonymicky zařízení nebo osoby, které něco chrání.

Cvičení 5. a):

Vláknina je přítel

Část potravy, kterou sníme, se nestráví, ale vylučuje se z těla. Je to vláknina, kterou není organismus v tenkém střevě schopen rozložit, vstřebat a využít jako zdroj energie. Dlouho se předpokládalo, že jde o zbytečné látky, které člověk k výživě nepotřebuje. Potravinářský průmysl vyvinul v minulém století velké úsilí, aby potraviny zbavil nestrávitelných součástí. Cílem bylo nezatěžovat trávicí trakt zbytečnou prací. Všechno muselo být skvostně bílé. Mlýny začaly oddělovat zrna od slupek, ze kterých se staly otruby. Pšenice se takovým způsobem změnila na mouku nebo krupici, ve které zbyly jen sacharidy. Mnoho přírodních potravin bylo přepracováno na bezcenné polotovary.

Rozvinuté státy však zaznamenaly zvyšující se počet onemocnění trávicího ústrojí, což donutilo vědce, aby se zamysleli nad příčinami tohoto stavu. Všimli si, že podobné problémy netrápí obyvatelé Afriky a jihovýchodní Asie, kde se takto mouka ani rýže nezpracovávaly.

Až ve druhé polovině minulého století vědci pochopili, že tato onemocnění jsou přímým důsledkem „vylepšování“ potravin. Vláknina se pak rychle stala nedílnou součástí našeho jídelníčku. Objevilo se celozrnné pečivo, začaly se prodávat otruby, vláknina se přidává do jogurtu a dalších potravin.

b) pečivo

c) odpad při mletí obilí

d) hlavně v zelenině, ovoci, obilovinách, luštěninách

Ověřte si, jak jste zvládli látku v této kapitole

Poznámky k některým bodům:

1. Písmena *i/y* označují jednu hlásku, písmena *i/ý* také.
2. Souhláskovou skupinu *-nn-* píšeme tehdy, jestliže slovo vzniklo odvozením pomocí přípon *-ný, -ní* ze základového slova, jehož kořen končí na *-n*.

Pracovní sešit str. 21–22

Psaní *i/y, í/ý*

Cvičení 1 a 2 uvádíme v úplném znění. Umožňujeme tím učitelům, aby je mohl případně okopírovat a rozdat žákům ke kontrole. Žáci jsou tak vedeni k pečlivosti, k dlouhodobějšímu udržení pozornosti a v neposlední řadě tímto způsobem usilujeme o pěstování schopnosti kritického ohodnocení vlastních výsledků.

Cvičení 1:

První noc na neznámém ostrově

a) Trosečník věděl, že se už brzy začne stmívat, a proto se začal rozhlížet, kde by mohl bezpečně přespát. Na nocleh si vybral vysoký strom. Vyšplhal vzhůru a uvelebil se v silné vodorovné rozsoše.

Byl unaven, a přece nemohl usnout. Hlavou mu kroužily rozličné myšlenky, přemýšlel, kam ho nelítostný osud zavál. Klížila se mu víčka, avšak nepohodlí na větví mu nedalo spát. Každou chvíli otvíral oči a zaposlouchával se do hlasů tmavého lesa.

Té noci hodiny mijely hlemýždím tempem. Měsíc vyplul na oblohu a v jeho svitu nabyly houštiny tvářnost divoké krajiny.

b) Náhle zpozoroval nějaký stín. Snad si s ním zahrávaly smysly a přikazovaly mu vidět a slyšet neexistující věci. Ale přece se nemýlil! Pod ním se ozval podezřelý šramot. Při představě šelmy vzpínající se na kmen stromu ho zamrazilo. V pravici svíral nůž, nakláněl se, aby vypátral, co ho to vyrušilo, ale větve mu zacláněly výhled. Pod stromem byla tma jako v pytli.

Až k ránu před východem slunce ho přemohl spánek a on přestal myslet na nebezpečí.

Cvičení 2:

Ve stepní divočině

a) Sněhu byla všude spousta. Svahy byly zaváty prudkou metelící. V neproniknutelné vánici zmizely všechny vyvýšeniny. Od té chvíle, kdy bouře pominula, se hory v dálce tyčily k nebi v ohromujícím tichu. A jedině stále neodbytněji narůstající hukot helikoptéry, prodírající se v tuto večerní chvíli kaňonem k ledovcovému průsmyku, mohutněl, posunoval se blíž a sílil každým okamžikem. Rachot a hřmění, násobené mezi skalami a roklinami mnohohlasou ozvěnou, se nesly nad vrcholy s takovou strašlivou prudkostí, až se zdálo, že stačí maličko a stane se něco příšerného.

b) A v jedné chvíli se to skutečně přihodilo; z vichry obnaženého srázu se uvolnily těžké balvany a valily se dolů; nabíraly stále větší rychlost, zvedaly za sebou prach, na úpatí prolétly porostem vrbiček a zastavily se až před vlčím doupětem, které si tu šediváci vybudovali pod skalním převisem přikrytým větvemi vysokých, pichlavých keřů.

Vlčice uskočila před lavinou, vtiskla se do hloubi rozsedliny a vytřeštila oči. Připlazil se k ní i její druh a hlasitě zavyl. Brzy se však uklidnil, když všude zase zavládl bezhlesý klid pustiny. Přidušeně zavrčel, aby tím vyjádřil své dobré rozpoložení a ochotu se bezvýhradně podřídit své družce. Starostlivě, láskyplně ji svým širokým jazykem začal olizovat tlapy a hlavu. V tomto páru byla ona vůdcem a on byl nezdolnou silou, spolehlivě plnící její vůli. Vlci se přivinuli k sobě a usnuli.

Psaní velkých písmen ve vlastních jménech

Cvičení 1 a 2 uvádíme v plném znění (možnost pořízení kopií sloužících k sebehodnocení).

Cvičení 1. a):

Výlet na kole

Zkuste si jednou projet malebné Valašsko. Je to kopcovitý kraj, který sahá od Brumova a Valašských Klobouk přes Vizovice a Zlín až ke Štamberku a jeho Trúbě.

Vaše cesta může začít v Rožnově pod Radhoštěm. Prohlédněte si tam slavný skanzen, založený už v roce 1925; ve střední Evropě je nejstarší svého druhu. Od sochy boha Radegasta se pak přes Hostašovice a Straník vydejte do Nového Jičína, kde sídlí továrna Tonak. Po cestě také narazíte na naučnou stezku pojmenovanou po slavném hodslavickém rodáku, Františku Palackém. A když už jsme u těch rodáků; ve zdejším kraji se narodilo hned několik velikánů, a proto nevynechejte Hukvaldy a Příbor. V Hukvaldech se narodil Leoš Janáček, významný český skladatel. K jeho nejznámějším operám patří Liška Bystrouška nebo Její pastorkyňa. A v Příboře zase navštívte rodný domek nejslavnějšího světového psychiatra Sigmunda Freuda.

b) Význam slova *skanzen* je ve Slovníku spisovné češtiny vyložen jako „muzeum s lidovou architekturou a zařízením pod širým nebem“.

c) František Palacký (1798–1876), pocházel z českobratrské rodiny. Studoval v Trenčíně a Bratislavě. Nejprve pracoval ve šlechtických rodinách jako vychovatel, pak jako archivář u hraběte Fr. Šternberka. V roce 1848 byl předsedou Slovanského sjezdu. Byl i významný politik – v 60. letech 19. století si představoval rakouskou monarchii jako soužití rovnoprávných národů. Životní dílo: Dějiny národu českého v Čechách i v Moravě.

Cvičení 2:

Kávovník arabský

Pravlast této rostliny bychom pravděpodobně museli hledat v dnešní Etiopii, někde v provincii Kaffa. O její rozšíření se postarali Arabové, kteří kávovník převezli přes Rudé moře na Arabský poloostrov do Jemenu. Kávovníku se tam dařilo a z jemenského přístavu Mocca se kávová zrna vyvážela do mnoha zemí světa. Další cesta k rozšíření pěstování kávovníku se otevřela poté, kdy ho Holanďané začali pěstovat v jihovýchodní Asii, zejména v Indonésii. K opravdovému opanování světového trhu došlo počátkem 18. století, kdy kávovník arabský našel svou vlast v zemích Střední a Jižní Ameriky. Především Brazílie a pojem brazilská káva se staly značkou nejvyšší kvality. U nás v Evropě se šířila popularita pití kávy zřejmě z Turecka, kde byla již v roce 1554 v Cařihradu otevřena první kavárna. Za doby vpádů Turků do Evropy přes Balkán až za Dunaj se s kávou seznámily i národy střední Evropy, Pražané se však setkali s novým nápojem až později. V roce 1714 si v jednom domě na Malé Straně otevřel první pražskou kavárničku jakýsi Syřan Theodot z Damašku. Po počáteční nedůvěře a ostychu si Pražané brzy na novinku zvykli.

První cvičení se může stát inspirací pro to, aby žáci sami navrhli cyklostezku vedoucí jejich rodným krajem a podrobně ji popsali.

Význam slov

Poučení o významu slov patří spolu s gramatickými výklady k nezbytným částem každé jazykové učebnice. Pochopení podstaty věcných a mluvnických významů slov i rozdílů a souvislostí mezi těmito typy významů pomáhá žákům pochopit fungování slov při komunikaci (v textu) i jejich postavení v jazykovém systému, tedy ve vztahu k jiným jazykovým jednotkám (morfémům, větám).

Cílem této části učebnice je objasnit funkci slov jako pojmenování (lexikální význam jako odraz objektivní, mimojazykové skutečnosti) a uvést jejich základní typy formální (pojmenování jednoslovná a víceslovná, sousloví) i významové (slova jednoznačná, mnohoznačná, metafory, metonymie, synonyma, antonyma, homonyma) a dokumentovat stylové rozvrstvení slovní zásoby (slova slohově neutrální a zabarvená, odborné názvy). Výklady se opírají o výběr stylově různorodých textů a také úkoly k procvičování jsou voleny se záměrem ukázat rozrůzněnost pojmenovacích jednotek a naznačit komunikační funkce ovlivňující jejich použití v daném textu. Zohledněn je také aspekt jazykového vývoje a s ním související významové i stylové změny slovníku, zahrnuta jsou tudíž i nová slova reagující na nejnovější pojmenovací potřeby.

■ SLOVO, VĚCNÝ VÝZNAM SLOV, SOUSLOVÍ A RČENÍ

V této části učebnice vedeme žáky k pochopení funkce slov pojmenovávat jevy skutečnosti (formou jednoslovnou i víceslovnou) a k poznatku, že přitom zároveň nesou slovnědruhové a gramatické významy.

V úvodním **cvičení 1** opakujeme vydělení (rozlišení) slova ve větě a jeho formální vlastnosti v psaném projevu: v prvním souvětí úryvku je 14 českých slov, nejkratší je předložka *v*, nejdelší přídavné jméno *neviditelný*. V psaném textu je slovo grafický celek, úsek oddělený od ostatních mezerami.

Vyhledáváním slov se shodným či podobným a opačným významem vedeme ve **cvičení 2** žáky k upevnění představy o významových vztazích, do nichž vstupují slova ve slovní zásobě.

a) vykřiknutí, hrubě (mrzutě, nevrle), zničit, populární (povědomý), různý (různorodý, rozličný)

b) umlknutí (ztišení), vlně (příjemně, vstřícně), spravit (opravit), neznámý (cizí), stejný (stejnorodý)

Cvičením 3 procvičujeme schopnost žáků přesně vyjádřit, co pojmenovává dané slovo. K řešení úkolu je lze motivovat praktickou potřebou být správně pochopen (např. při komunikaci s nerodilým mluvčím češtiny). *strom* – dřevina s kmenem, která se nahoře větví v korunu; *nenápadný* – ne-

budící pozornost, nepozorovatelný; *zakopnout* – narazit nohou o něco při chůzi

Slovy nepojmenováváme izolovaně, ale zapojujeme je do vět, a to podle jejich gramatických a slovnědruhových vlastností. Tyto vlastnosti opakuje-
me ve **cvičení 4** a využíváme přitom znalostí z tvarosloví.

a) *strašidlo* – podstatné jméno, ohebné; *proto* – spojka, neohebné; *bývá* – sloveso, ohebné; *neobvyklého* – přídavné jméno, ohebné; *vám* – zájmeno, ohebné; *nikdo* – zájmeno, ohebné; *jedná se* – sloveso, ohebné; *první* – číslovka, ohebné; *svůj* – zájmeno, ohebné; *při* – předložka, neohebné; *až* – spojka, neohebné; *velikostí* – podstatné jméno, ohebné

b) *strašidlo* – rod střední, číslo jednotné, 1. pád
bývá – 3. osoba, číslo jednotné, čas přítomný, způsob oznamovací, rod činný, vid nedokonavý

neobvyklého – rod mužský neživotný, číslo jednotné, 2. pád

vám – bezrodé, číslo množné, 3. pád

nikdo – rod střední, číslo jednotné, 1. pád

jedná se – 3. osoba, číslo jednotné, čas přítomný, způsob oznamovací, rod činný, vid nedokonavý

první – rod mužský neživotný, číslo jednotné, 4. pád

svůj – rod mužský neživotný, číslo jednotné, 4. pád

velikostí – rod ženský, číslo množné, 2. pád

Cílem **cvičení 5** a **6** je rozlišit názvy jednoslovné a sousloví jako dva formální typy (způsoby) pojmenování jedné skutečnosti z objektivní reality.

Cvičení 5: *kořenovník nenápadný* (nadpřirozená bytost žijící v kořenech stromů), *bludný kořen* (kořen, jehož překročení způsobí podle lidové pověry zbloudění z cesty)

Cvičení 6: např. *křestní jméno*, *střední škola*, *mobilní telefon*, *jehličnatý strom*, *těžký průmysl* apod.

Možné příklady utvořených vět: *V rodném listu máme zapsané křestní jméno a příjmení. Jeho bratr studuje na střední škole. K Vánocům jsem dostala nový mobilní telefon. V těch lesích rostou jen samé jehličnaté stromy. Hlavním odvětvím hospodářství země byl těžký průmysl.*

Cvičení 7 upozorňuje na konkurenci paralelního jednoslovného a více-slovného pojmenování některých skutečností a procvičuje jazykový cit žáků při rozlišování stylové neutrálnosti (bezpříznakovosti) a příznakovosti slov. Stylovou příznakovost slov je třeba využívat při vyjadřování v různých typech textů.

rozhlasový přijímač: *rozhlas* – spisovné, *rádio* – hovorové; *třídní kniha:* *třídnice* – hovorové; *hráč hokeje:* *hokejista* – spisovné; *základní škola:* *základka* – hovorové; *továrna na automobily:* *automobilka* – hovorové; *tělesná výchova:* *tělák* – nespisovné; *laserová tiskárna:* *laserovka* – hovorové; *zubní lékař:* *zubař* – hovorové, *zubák* – nespisovné; *vysoká škola:* *vejška* – nespisovné; *taneční hodiny:* *taneční* – spisovné; *uherský salám:* *uherák* – hovorové

Porovnáním slovních spojení s vyznačeným slovem v uvedených dvojicích vět vedeme žáky k rozlišení několika samostatných věcných významů pojmenovaných za sebou (u volného spojení slov) a jednoho celkového významu (u sousloví) ve **cvičení 8**: sousloví – *rodinný dům, krátké vlny, zelený čaj, výbušná látka, dopravní špička, počítačová hra*

Cvičení 9 je zaměřeno na protiklad přímého a obrazného pojmenování. Cílem je tedy rozlišit, kdy se celkový význam spojení slov skládá z významů jednotlivých slov (přímé pojmenování) a kdy z nich nevyplyvá (obrazné pojmenování).

vzdušné zámky = neuskutečnitelné, vysněné představy, touhy (*vzdušný* = týkající se vzduchu, *zámek* = prostorná výstavná budova, někdejší šlechtické sídlo)

slovo do pralice = výrok, jednání jako podnět k něčemu (*pralice* = expr. rvačka, bitka)

usnout/spát na vavřínech = ustrnout po úspěchu, spokojit se s ním (*vavřín* = keř s tuhými neopadávajícími listy, věnec z jeho větvíček dělaný pro vítěze původně ve starém Řecku)

první vlaštovka = člověk, věc apod. jako předzvěst něčeho (*vlaštovka* = pták se štíhlými křídly a s hluboce vykrojeným ocáskem)

trn v oku = překážka, něco krajně nepříjemného (*trn* = dřevnatý špičatý výrůstek na některých rostlinách, osten)

číst myšlenky = rozpoznávat, domýšlet se, co si druhý myslí (*číst* = vnímat zrakem něco napsaného nebo vytištěného a vyrozumívat smysl toho)

zakopaný pes = skrytá hlavní potíž, příčina obtíží, skrytý původ něčeho obtížného (*pes* = šelma odpradávná ochočená k lovu, hlídání apod.)

hlava na hlavě = velké množství lidí shromážděných v určitém prostoru těsně vedle sebe (*hlava* = horní nebo přední část lidského nebo zvířecího těla)

hořká pilulka = nepříjemnost (událost, zpráva, nezdar, zklamání), která se postiženého dotýká zvláště nemile, trpce (*pilulka* = lék v podobě kuličky)

malovat čerta na zeď = strachovat se, mít velký a často neodůvodněný strach z komplikací, katastrofy apod. a zmínkami o nich (nechtěně) strašit ostatní (*čert* = pekelná bytost v lidské podobě se zvířecími znaky – rohy, kopyty, ocasem)

hodit flintu do žita = podlehnout beznaději, depresi, vzdát se, sklesle kapitulovat (*flinta* = hovor. puška, ručnice)

Cvičení 10 a 11 testují znalosti některých běžných českých rčení a vedou žáky k jejich uplatnění ve vlastním projevu. Slouží nejen k obohacování vyjadřovacích prostředků, ale i k rozvíjení obrazotvornosti žáků a lze jich případně využít i ve slohové výuce.

Cvičení 10: *sebrat svých pět švestek* = vzít si své věci a odejít; *jít, co noha nohu mine* = jít pomalu, loudat se; *slyšet trávu růst* = podezíravě zveličovat náznaky něčeho, domnívat se víc, než ve skutečnosti je; *dostat se do úzkých* = dostat se do nesnází, problémů; *mít pro strach uděláno* = nebát se; *mít na-*

mále = být velmi ohrožen; *vyváznout se zdravou kůží* = uniknout nebezpečí; *nechat si zadní vrátka (dvířka) otevřená* = nechat si možnost ustoupit, uniknout, couvnout, odvolat, popř. vrátit se; *měřit dvojím metrem* = být nespravedlivý; *být v sedmém (jedenáctém) nebi* = být šťastný; *házet hrách na stěnu* = přesvědčovat, snažit se úplně marně a bez účinku; *jíst vtípnou kaši* = být důmyslný, důvtipný a chytrý; *nabírat vodu řešetem* = snažit se zcela bezvýsledně, marně a dělat zbytečnou, neúčinnou práci; *nosit dříví do lesa* = dělat zbytečnou, nepotřebnou práci, dělat něco nesmyslně a rozhojňovat tak to, co je hojné, nadbytečné

Cvičení 12 navazuje na předchozí cvičení v motivaci k obraznému vyjadřování na základě vlastní představivosti žáků.

■ SLOVA JEDNOZNAČNÁ A MNOHOZNAČNÁ

V této části učebnice se zaměřujeme na rozlišování slov, která mají vždy stejný, neměnný věcný význam, a slov pojmenovávajících různé významy v závislosti na užití ve větě (v textu). Vedeme žáky k přemýšlení o kontextech slov a o vztazích mezi slovními významy i o příčinách a výhodách, příp. nevýhodách mnohoznačnosti.

Cvičení 1 poskytuje žákům možnost odvodit věcný význam vybraného slova z daného užití a porovnat jej se stejným nebo jiným možným významem (významy) ve vlastních vytvořených textech.

člověk = 1. nejvyspělejší živá bytost se schopností práce, myšlení a řeči, 2. muž (*člověk velké postavy*), 3. hovor. blíže neurčená osoba, někdo, kdokoli (*člověk by se z toho zbláznil!*)

hlava = 1. horní (nebo přední) část lidského (nebo zvířecího) těla, 2. sídlo rozumu, myšlení, nadání, paměti, vůle, člověk jako nositel těchto schopností (*spočítat něco z hlavy*), 3. život (*jde mu o hlavu*), 4. člověk, jednotlivec (*spotřeba na hlavu*), 5. kdo je v čele něčeho, vedoucí osobnost (*hlava státu*), 6. věc podobající se tvarem hlavě (*hřib s hnědou hlavou*), 7. kapitola (*druhá hlava stanov*)

*pokoje*¹ = klid (*žít v míru a pokoji*), *pokoje*² = 1. obytná místnost, 2. souprava nábytku do pokoje (*pokoj z jasanu*)

brok = drobný (kulatý) náboj

chléb, hovor. *chleba* = 1. pečivo vyrobené z mouky, vody a kvasu (*žitný chléb*), 2. bochník nebo krajíc chleba (*chleba s máslem*), 3. hovor. zaměstnání, živobytí (*přijít o chleba*), 4. křest. náb. hostie (*přijímat chléb a víno*)

střílet/střelit = 1. vypálit ránu ze střelné zbraně, vypálit, 2. střelnou ranou zasáhnout nebo usmrtit, zastřelit, 3. (v míčových hrách a v hokeji) poslat míč, kotouč na branku, 4. slang. prodat (*střelit fotoaparát*)

druhý = 1. řadová číslovka k *dvě* (*druhý v řadě*), 2. jsoucí nižšího stupně (*zboží druhé jakosti*), 3. (časově) následující, příští, další (*přijít až druhý den*), 4. (z páru) opačný, protější (*přejít na druhý chodník*), 5. ještě jeden, jiný (*někdo druhý*), 6. existující vedle základního, rezervní (*druhé bryle*)

Pouze jeden význam má jen slovo *brok*, ostatní jsou mnohoznačná.

Cvičení 2 procvičuje schopnost žáků vyjadřovat přenesený význam slov pomocí srovnání s jejich původním významem. Cvičení lze opět využít k rozvoji vizuální představivosti žáků; mohou např. nakreslit tvar předmětů pojmenovaných některými ze slov, aby si názorně uvědomili základ obrazného pojmenování. Po objasnění podstaty metafory a metonymie v této kapitole se lze k tomuto cvičení k jejich rozlišování vrátit (proto zde zároveň u přenesených významů slov uvádíme, zda jde o metaforu, nebo metonymii).

kmen = 1. nerozvětvená část dřevnatého stonku stromů (nesoucí korunu), 2. (v prvobytně pospolném řádu) společenství složené z rodů, 3. rod, národ, 4. bot. zool. část říše rostlinné nebo živočišné zahrnující vývojově příbuzné třídy, 5. jaz. část slova, ke které se připínají koncovky – významy 2–5: metonymie

kořen = 1. podzemní část rostliny (*kořen stromu*), 2. spodní část nebo začátek něčeho (*kořen nosu, zubu*) – metafora, 3. základní část (*kořen slova, kořen matematické rovnice*) – metonymie

list = 1. část rostliny rozšířená do plochy a mající různé tvary, 2. (obdélníkový) kus papíru (k psaní, tisku apod.) – metafora

větev = 1. část stromu nebo keře vyrůstající z kmene, 2. (paralelní) složka, část nějakého celku (*větev ropovodu, učitelská větev* – obor studia) – metafora, 3. součást nějakého společenství, rodu, národa (*slovanská větev*) – metonymie

kůra = 1. ochranná povrchová vrstva kmene nebo větví, 2. povrchová tuhá vrstva (*pomerančová kůra*) – metafora

Cvičení 3 v podstatě navazuje na předchozí cvičení, jde zde opět o uvědomování vizuálních souvislostí (podobností) předmětů při jejich pojmenovávání.

mléčný chrup – podobnost barvy (bílá); *stolička* – vnější podobnost tvaru: *stolička*¹ = nízké sedátko bez opěradla, malá stolička, *stolička*² = široký zadní zub; *mandle* – podobnost tvaru: *mandle*¹ = semeno mandloně (pochutina), *mandle*² = lymfatická tkáň v nosohltanu (*nosní, krční mandle*); *hlemýžď středního ucha* – podobnost tvaru s plžem (šnekem); *oční koule* – podobnost tvaru s koulí

Na rozdíl od vizuálních souvislostí předmětů při jejich pojmenovávání se ve **cvičení 4** zamýšlíme nad vnitřními souvislostmi jevů, tedy nad abstraktnějším typem obraznosti (metonymií): *zuby moudrosti* – třetí stoličky vyrůstající až dospělým lidem (někdy narážka na dospívání, dospělost).

Metonymické pojmenování nejlépe rozlišíme srovnáním s použitím téhož slova v jeho základním, přímém významu. K tomu slouží **cvičení 5**: *Čekali jsme na zastávce autobusu dvě hodiny* – metonymie: přenesení dějového významu zastavení činnosti, děje pro pojmenování místa. *Po krátké zastávce na vrcholu hory jsme se vydali na zpáteční cestu* – základní (abstraktní) význam (zastavení).

Jak ti uběhla včerejší noční hlídka? – základní dějový význam (hlídání). V době ohrožení byly hlídky na hranicích země zesíleny – metonymie: přenesení dějového významu hlídání pro pojmenování jeho původce – toho, kdo hlídá.

U čerpací stanice jsme dokoupili motorový olej – základní význam. V hale hotelu visel rozměrný olej staré Prahy – metonymie: přenesení pojmenování prostředku (materiálu) děje na výsledek děje (obraz).

Naši přátelé bydlí na horské samotě – metonymie: přenesení pojmenování vlastnosti (stavu) na jejího nositele (místo o samotě, opuštěné). Ke konci života zůstal zcela o samotě – základní (abstraktní) význam – pojmenování stavu (být sám, osamocen, opuštěný).

Porovnávali nápoje podle stupně sladkosti – základní (abstraktní) význam – pojmenování vlastnosti (sladký). Lékař mu zakázal jíst sladkosti po dobu nemoci – metonymie: přenesení pojmenování vlastnosti na jejího nositele (něco sladkého).

Jaroslav Seifert se v mnoha svých básních vyznává z lásky k české zemi – základní (abstraktní) význam – pojmenování vztahu, citu. K jeho velkým laskám patří turistika – metonymie: přenesení abstraktního významu citového vztahu na jeho nositele (láska = milovaná věc, předmět, záliba).

Z Prahy do Brna vede naše hlavní dopravní tepna – dálnice D1 – metonymie: přenesení abstraktního významu na místo, kde se soustředí provoz, ruch. Teploty jsou cévy, které vedou krev směrem od srdce – základní (konkrétní) význam – artérie

Cvičení 6 umožňuje ilustrovat případy běžných metonymických pojmenování u odborných názvů. Využíváme mezipředmětové vztahy a znalosti žáků z fyziky. Můžeme jim zadat vyhledání příkladů v učebnici fyziky, v encyklopedickém slovníku nebo na internetu, a to např. i formou soutěže nebo kvízu. Viz např.:

ampér, značka A – fyzikální jednotka elektrického proudu, magnetického potenciálu a magnetomotorického napětí, nazvaná podle francouzského fyzika A. M. Ampéra

ohm, značka Ω – fyzikální jednotka elektrického odporu v soustavě SI, nazvaná podle německého fyzika G. S. Ohma

watt, značka W – fyzikální jednotka výkonu rovnající se práci jednoho joulu vykonané za jednu sekundu, nazvaná podle britského fyzika J. Watta

Ve **cvičení 7** rozšíříme výklad o metonymii poznatkem, že u ní mnohdy dochází ke změně původně abstraktního významu slova na význam konkrétní (od pojmenování děje k pojmenování hmotného předmětu). K tomuto závěru můžeme vést žáky metodou indukce, tzn. po uvedení metonymických významů je necháme pozorovat, co mají všechna metonymická užití společného na rozdíl od všech původních významů (původně: děj $\times$ metonymicky: člověk, věc apod.).

vláda (vládnutí) $\times$ členové vlády (vystřídalo se několik vlád); hloupost (vlastnost) $\times$ věc, nesmysl (nakoupit zbytečné hlouposti, říkat úplné hlou-

posti); *nákup* (nakupování) × nakoupené zboží; *vězení* (trest odnětí svobody) × věznice (místo); *paměť* (schopnost uchovávat znalosti a zážitky) × odb. zařízení k uchování kódovaných informací (*paměť počítače*), příp. (zprav. v mn. č.) vzpomínky (*psát paměti*); *víra* (důvěra, přesvědčení o něčem) × vyznání, náboženství (*křesťanská, katolická víra, přestoupit na jinou víru*); *opora* (podpora, posila) × něco, oč se lze opřít, nebo oč lze něco opřít (*kostra je oporou těla*)

Cvičení 8 částečně navazuje na cvičení 6 – i zde jde o příklady metonymických pojmenování utvořených od vlastních jmen; postupujeme však opačně a hledáme k zadaným názvům tato vlastní jména.

damašek – látka s vetkaným lesklým vzorem pojmenovaná podle hlavního města Sýrie Damašku, kde se nejdříve vyráběla

rentgen – přístroj na prosvěcování hmoty, těla aj. v lékařství, průmyslu apod. nebo jednotka ozáření (paprsky rentgenovými a gama), pojmenované podle jejich objevitele, německého vědce Wilhelma Conrada Röntgena

alzheim – onemocnění mozku pojmenované podle německého psychiatra Aloise Alzheimer, který je jako první popsal

diesel – technický slangový název pro Dieselův motor, tj. naftový motor konstruovaný německým vynálezcem Rudolfem Dieselem

sachr – druh čokoládového dortu nazvaný podle vídeňského cukráře Eduarda Sachra

■ SYNONYMA

Tato část výkladů a cvičení má vést žáky k posilování povědomí o možnostech češtiny vyjadřovat týž věcný význam různými slovy a k hlubšímu chápání a přesnějšímu odlišování významových odstínů synonym. Cvičení zároveň slouží k tříbení jazykového citu žáků a lze je výhodně propojovat se slohovým učivem.

Na úvod zopakujeme ve **cvičení 1** vymezení synonym, které již žáci znají z předchozích let výuky českého jazyka: synonyma jsou slova, která mají stejný (příp. velmi podobný) slovní význam, pojmenovávají stejnou skutečnost, patří ke stejnému slovnímu druhu a v textu je většinou můžeme zaměnit. Příklady: *nemoc – choroba, obrovský – ohromný, velikánský, hledět – dívat se* apod.

Cvičení 2 vede žáky k hledání synonym ke slovům na základě jejich aktuálního významu ve větě. Dokládáme tím, jak je věcný význam slova vázaný nejen na pojmenované skutečnosti, ale často i na kontext užití.

běžet – utíkat, klusat; *chlapec – hoch, kluk*; *pilný – snaživý, pracovitý, přičinlivý (student), naléhavý, neodkladný (telegram, balík)*; *myšlenka – přemýšlení (skrývat své myšlenky), idea (slovanská idea), nápad, plán (mít dobrou myšlenku)*; *uhodit – udeřit, praštit, narazit, zasáhnout (blesk)*; *louže – kaluž*; *prudce – příkře, strmě, překotně, silně, mocně, vznětlivě, výbušně*

Cvičení 3 navazuje na předchozí cvičení srovnáváním synonym mnohoznačných slov; v daných spojeních těchto slov nejprve žáci rozpoznávají jed-

notlivé věcné významy a pak si uvědomují rozdíly mezi nimi přiřazováním synonym, pro jednotlivé významy zpravidla odlišných.

výrazné, ostré rysy obličej – *obtížná, těžká, namáhavá* práce – *hluboký* spánek; mít barevné *představy* – vyplnit někomu *přání*, *touhu* – mluvit ze *spánku*, *spaní*; *tlusté* maso – *značný, velký* zisk – *výrazné (silně vyznačené)* písmo; *nehlasitý, nehučný* zvuk – *klidná* ulice – *málomluvný, mlčenlivý* člověk; *málo prostoru* – první *pořadí, umístění* v závodě – zastávat vedoucí *postavení, funkci* v podniku

Cvičení 4 zahrnuje úkoly a záměry podobné jako v předchozích dvou cvičeních (část **a**), vede k rozšiřování slovní zásoby žáků (část **b, c**) a porovnává synonymii slov s jejich významovou podobností, blízkoznačností (část **d**).

a) *osada* – *město*, blízkoznačná slova (*osada* = menší osídlené místo, část obce; *město* = větší osídlené místo, správní, obchodní, průmyslové a jiné středisko určitého území); významově obecnější pojmenování: *obec* = osídlené místo jako základní územní správní jednotka státu (vesnice, město)

říčka – *potok* (menší přirozený vodní tok), *řeka* (větší přirozený vodní tok) – synonyma, rozdíl ve velikosti vodního toku (*říčka* – zdrobnělina k *řeka*)

mluvit – *drmolit* – expr. rychle a nesrozumitelně mluvit, slova blízkoznačná, synonyma k *mluvit* – *říkat, povídat, hovořit, dorozumívat se, vyjadřovat se*
most – *lávka* = úzký můstek přes vodu, podobný význam, rozdíl ve velikosti mezi mostem a lávkou

b) *malebná osada, hezká říčka, kouzelná řeka, pěkný (slunný) den* (srov. *krásná dívka* – *půvabná, sličná* apod.)

c) *mohutný* – *velký, silný, rozsáhlý, ohromný, obrovský, mocný*; vykutálený (expr.) – *vychytralý, prohnaný, mazaný*; prokletý (expr.) – *zatracený, zpropadený, zlořečený*

d) *dupat* = těžce, hlučně našlapovat; *skákat* = dělat skoky, poskakovat – blízkoznačná slova;

hekat = expr. sténat, naříkat; *halekat* = pokřikovat, povykovat; *křičet* = vydávat křik, velmi hlasitě mluvit, volat; *říčet* = expr. vydávat pronikavé zvuky, *ječet* – blízkoznačná slova (mají velmi podobný význam, nikoliv však shodný jako synonyma), rozdíl v intenzitě (síle) vydávaného zvuku, projevu

V souvislosti s probíráním synonymie jako vztahu mezi slovy se stejným významem se **cvičení 5** vrací k obrazným pojmenováním, která jsou svým významem synonymní s pojmenováními přímými.

řeka rozděluje město, jako žemličku rozděluje rýha = rozděluje na dvě části (poloviny); přirovnání

vykutálený rychtář = *prohnaný, mazaný, vychytralý*; metonymie

lidé spustili nárek = začali naříkat; metafora

čert mu to napískal = neměl to dělat; rčení

kluci jsou v prachu = kluci jsou pryč; rčení

Vařečky ani muk, Hrnce ani muk = všichni byli zticha, nikdo nic neříkal; rčení

Cvičením 6 se žáci procvičují ve srovnávání podobných, avšak odlišných věcných významů sloves a učí se zobecňovat.

zpívat, křičet, štěbetat, pískat, chrochtat – význam: hlasově (zvukově) se projevovat, vydávat, vyluzovat zvuk (u lidí – mluvit), nejsou to synonyma (další slovesa: *mít se, být*)

Ve **cvičení 7** se žáci učí ověřovat synonymní platnost slov podle možnosti jejich záměny v různých kontextech.

ovocnář – sadař: jsou vždy zaměnitelná, např. *zkušený sadař/ovocnář, koupit ovoce u sadaře/ovocnáře (ovocnář – dřívější, dříve užívané)*

věnovat – dát – poskytnout: nejsou vždy zaměnitelná, srov. např.:

věnovat báseň příteli (= připsat), *věnovat kapitolu odbornému popisu* (= určit)

věnovat/dát knihu (= darovat)

věnovat/poskytnout péči nemocnému

dát kilo ovoce (= prodat), *dát známku z matematiky* (= ohodnotit), *dát dceru za ženu* (= provdat), *dát si oběd* (= objednat), *dát výpověď ze zaměstnání* (= propustit), *dát slovo* (= slíbit), *dát knihu na polici* (= umístit), *dát branku* (= vstřelit)

dát/poskytnout zprávu (= oznámit), *dát/poskytnout pomoc*

dým – kouř – čoud: nejsou vždy zaměnitelná, srov. např.:

ranní kouř nad lukami (= pára), *šaty nasáklé kouřem*

dým kadidla, tabáku

kraj zahalený do dýmu/do kouře

dým/kouř/čoud z komínu, z cigarety, z lokomotivy

čoud ohně, svičky, strop zčernalý čoudem, hospoda plná čoudu; vytratit se jako čoud (obecně: čmoud)

studený – chladný: nejsou vždy zaměnitelná, srov. např.:

studená fronta (v meteorologii), *studený obklad* (= chladicí), *studená jídla, mísa, kuchyně* (= nevařená, syrová jídla), *studené barvy* (= působící chladně), *studený jako led*

studená/chladná voda, počasí, byt, polévka, kamna (= mající nízkou teplotu, opak teplý), *studený/chladný rozum* (= střizlivý, rozvážný, neukvapený), *studený/chladný tón, pohled* (= neprojevující cit, zájem)

chladný pozorovatel (= nezaujatý), *obecenstvo* (= nejevící zájem)

budova – stavení – stavba – dům: nejsou vždy zaměnitelné, srov. např.:

budova školy

venkovské stavení/ dům

hospodářské budovy/stavení/stavby

výšková, zděná, panelová, třípatrová budova/stavba/dům

rodinný dům, Bílý dům (sídlo prezidenta USA), *obchodní dům, seběhl se celý dům* (všichni obyvatelé domu), *paní domu*

Cvičení 8 a 9 jsou zaměřena na poznávání slohových rozdílů mezi synonymy, na jejich spisovnost a nespisovnost.

Cvičení 8. a): *činžák* – hovor., spisovné, *kráčet* – kniž., spisovné, *futra* –

obecněčes., nespisovné, *almara* – obecněčes., nespisovné, *ženská* – hovor., spisovné, *mocný* – kniž., spisovné

b) činžák – činžovní dům, kráčet – jít, futra – (dveřní nebo okenní) rámy, almara – skříň, ženská – žena, mocný – velký, mohutný

c) byt – obecněčes. *bejvák*, krabice – hovor. *škatule*, natírat – nářeč. *líčit*, shlížet – hovor. *koukat*, kbelík – obecněčes. *kýbl*, oblastně: *belík*, závin – hovor. *štrůdl*, peřina – nářeč. *duchna*, svatba – obecněčes. *veselka*, nemocnice – hovor. *špitál*, brambory – nářeč. *zemáky*, seřizovat – obecněčes. *štelovat*, hudebník – hovor. *muzikant*, hanlivě *šumař* (pův. potulný hudebník – venkovští šumaři)

Cvičení 9: *propiska* – hovor., *odvětit* – kniž., *chorý* – kniž., *finišovat* – hovor., *vatra* – neutrální (= velký oheň rozdělaný ve volné přírodě), *ekosystém* – cizí, odborné, *prahnout* – kniž. (= toužit, dychtit), *muzika* – hovor., *kmet* – kniž. (= stařec), *hustý* – hovor. (= skvělý), *flaška* – obecněčes. (= láhev)

Hovorová slova používáme v mluvených spisovných projevech, knižní slova ve spisovných projevech psaných a oficiálních.

Cvičení 10 je obdobné předchozím dvěma cvičením.

Část **a)** navíc vede k vyjadřování vlastních estetických prožitků z četby uměleckého textu, a lze ji tedy využít v návaznosti na literární výchovu. Část **b)** rozšiřuje učivo o pojem personifikace; protože bývají časté v básnickém textu, lze i zde využít mezipředmětovou vazbu s literární výchovou.

a) slova knižní: *haluz* (větev), *dál* (dálka), *sličný* (krásný, půvabný, ladný), *svit* (světlo)

b) personifikace: *hvězdy zvoní svoji píseň*, *tvář noci je zlá i sličná*, *náměsíčná touha snadno ulétá*, *měsíc mě volá*, *svit klouže po římsovi*

Cvičení 11 a 12 vedou k rozlišování synonym neutrálních a citově příznakových. Příklady v nich uvedené lze příp. využít ve slohové výuce při sestavování a hodnocení vlastních textů psaných i mluvených. (K hodnocení citově příznakových synonym ve srovnání s bezpříznakovými z hlediska jejich působení na posluchače se vrací cvičení 4 na straně 67 v následující části výkladu o homonymech.)

Cvičení 11: Synonyma se liší citovým příznakem: neutrální je *spát*, kladně citově zabarvené *spinkat* a *chrupat*, záporně zabarvené *chnět* a *chrápat*.

Cvičení 12: Jako citově zabarvené lze uvést např. tyto výrazy: otec – *taťka*, *tatiček*, *fotr*; matka – *mamínečka*, *mamička*, *mamka*, *mamulka*; syn – *synek*, *synáček*, *synátor*; dcera – *dceruška*, *dcerunka*; sestra – *ségra*; bratr – *brácha*

■ ANTONYMA

V návaznosti na pojetí a procvičování synonym v předchozích cvičeních se žáci učí hledat slova s opačným významem také v daném kontextu (**cvičení 1 a 2**).

Cvičení 1: bílý – černý, tma – světlo, noc – den, zlý – hodný, dobrý, ulétat – přilétat, znavený – odpočatý, silný, vždy – nikdy, stejně – jinak, odlišně

Cvičení 2: *tmavá/temná noc, temná barva, bohatý člověk, úrodná půda, zajímavý, poutavý příběh, lehký batoh, lehký, jednoduchý úkol, světlý odstín, teplé počasí, vřelý pohled, rozsvítit lampu, bdít dlouho, tvářit se smutně, tupý nůž, jemná, nekořeněná omáčka, sedět vzadu, ženatý muž, vdaná žena, utlačovaný, závislý národ, nemocný člověk, nezdravý pokrm, západ slunce, vchod do hradu*

■ HOMONYMA

Podobně jako u mnohoznačných slov i u homonym vedeme žáky k co nejpresnějšímu vymezování věcného významu a k jeho uplatňování v kontextu. Takto jsou zaměřena dvě úvodní cvičení; žáci v nich po vlastním výkladu významu homonym tvoří věty.

Cvičení 1: *zámek*: 1. zařízení k uzavírání dveří, mříží apod. (*kovový zámek*), 2. obytná a reprezentativní budova (*renesanční zámek*)

servis: 1. jídelní soubor, souprava, příbor (*kávoový servis*), 2. podání (*prudký servis v tenisu*), 3. opravářská služba, dílna pro ni (*dát auto do servisu*)

raketa: 1. páłka s pružným výpletem (*tenisová raketa*), 2. pyrotechnický náboj způsobující světelný a zvukový efekt (*ohňostroj barevných raket*), 3. létací zařízení překonávající gravitaci reaktivním motorem (*kosmická raketa*)

Při **cvičení 2** lze použít Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, pokud si žáci nejsou jisti významem slov.

rys: 1. výrazná, charakteristická čára, tah, rýha, 2. charakteristická vlastnost, 3. narýsovaný výkres

jeřáb: 1. zařízení k zdvínání a přemísťování těžkých břemen, 2. strom nebo keř zpravidla se zpeřenými listy a s plody jeřabinami, 3. velký pták s vysokýma nohama žijící na bažinách

podle: 1. předložka s významem směřování nebo umístění po délce něčeho (*jít podle lesa*), 2. příslovce odvozené od přídavného jména *podlý* – bezcharakterně, ničemně (*jednat podle*)

drát: 1. (podstatné jméno) do délky natažený nebo válcovaný kovový výrobek na způsob vlákna (*ostrnatý drát, pletací drát*), 2. (sloveso) rozdírat (*větve mu draly šaty*), 3. strhávat, škubat (*drát peří*)

září: 1. (podstatné jméno) devátý měsíc v roce, 2. (tvar slovesa *zářit*) vydávat záři, světlo, svit (*slunce září na obloze*), 3. třpytit se, lesknout se (*šperky září*), 4. vynikat živými barvami (*nová omítka jen září*), 5. něco nápadně projevovat (*září štěstím*), 6. být patrný, vyzařovat (*z tváře mu zářila radost*)

Ve **cvičení 3** postupujeme opačně než v prvních dvou cvičeních: mnohoznačná slova jsou v uvedeném textu použita v konkrétním významu a žáci ho nejprve poznávají a vysvětlují (část **a**) a pak srovnáním s dalšími možnými významy slova si uvědomují, zda existují, nebo neexistují souvislosti mezi jednotlivými významy, a podle toho rozlišují mnohoznačná slova od homonym (v části **b**).

a) ouško – malé ucho (sluchový orgán); **kolej** – kolejnice na dráze (pro dopravu vlakem); **list** – část rostliny; **vlna** – vlnění, pohyb, šíření; **hlavička** – malá hlava (část těla)

b) ouško – mnohoznačné: *ouško u jehly*; **kolej** – homonyma: studentská ubytovna; **list** – mnohoznačné: *list papíru*; **vlna** – homonyma: příze k pletení; **hlavička** – mnohoznačné: *hlavička špendlíku* nebo *hřebíku*

Cvičení 4 (a dále také **6. a**) využívá úvodní text k opakování synonym a citových příznaků slov (**cvičení 4**) a navazuje tak na učivo o synonymech, zejména na cvičení 11 a 12 na straně 66. Zároveň poskytuje možnost zamyšlení nad působením (estetickou funkcí) uměleckého textu.

Citově zabarvená slova v textu: *holčičky* (holky), *postýlkách* (postele), *ouška* (uši), *očička* (oči), *hlavičky* (hlavy).

Cvičení 5 se metodou podobá cvičení 3: srovnáváme významy víceznačných slov v daných spojeních. Navíc zde v některých významech slova získávají slohové nebo citové příznaky; žáci se je učí poznávat a využívat ve vlastních větách.

stín hustých zelených rostlin = temnější plocha za osvětleným tělesem, *stíny pod očima* – neutrální (= kruhy), *stíny civilizace* – neutrální (= negativní, špatné, nepříznivé stránky), *ani stín podezření* – knižní (= náznak, stopa); *krajina* = území se zřetelem k přírodnímu utváření, kraj, *krajina visící na stěně* – neutrální (= obraz), *krajina srdeční* – odborné; *měkký jako perí* = podávající se tlaku, *měkký pohyb* – neutrální (= jemný), *měkké patro* – odborné (= zadní), *měkký člověk* – neutrální (= citlivý); *hnízd* = upravené místo nebo stavba, které slouží ptákům a jiným menším živočichům k ochraně vajec a mláďat, *venkovské hnízd* – citově zabarvené (= obec, místo), *loupežnické hnízd* – citově zabarvené, hanlivé (= úkryt, tajné shromaždiště)

Cvičením 6 připomínáme synonyma jako zaměnitelné výrazy, např. ve spojeních

zlobivý šotek – zlobivý (*domáci*) *skřítek*; *průhledný papír* – průsvitný *papír*; *průhledná lež* = lze ji odhalit, odkrýt, nikoliv však ve spojeních *tiskařský šotek* = tisková chyba měnící původní smysl.

Ve **cvičení 7 a 8** využíváme úvodní text k opakování a procvičování učiva o synonymech a o obrazném vyjadřování (metonymii, přirovnání). Významové vztahy si žáci uvědomují srovnáním základních a přenesených významů slov.

Cvičení 7. a) začíná se stmívat, smráká se, blíží se večer, tma

b) padat – základní význam: klesat k zemi, dostávat se níž, metonymický význam: umírat (v boji), mizet, ztrácet se (*únava z něho padá*), zasahovat, pronikat (*tma padla do údolí*)

klekání – základní význam dějový (klečení), metonymický význam: zvonění k ranní nebo večerní modlitbě (klečí se při ní)

Cvičení 8: *měkký jako: mech, kobereček, samet* (příjemně měkký), *bláto, hadry, kaše* (nepříjemně měkký), *houba, perník, tvaroh* (nepevný), *dort, máslo* (o jídle, masu); *sladký jako: cukr, med* (příjemně sladký)

■ ODBORNÉ NÁZVY

V této části výkladů o významu slov připomínáme rozvrstvení slovní zásoby češtiny a na základě jednoznačného, přesně vymezeného a definovaného věcného významu vedeme žáky k poznávání odborných názvů. Využíváme při tom mezipředmětové vztahy – ve školní výuce se žáci postupně setkávají s termíny různých oborů.

Znalosti z jiných předmětů využijí žáci hned ve **cvičení 1**. U uvedených příkladů si jako vlastnost termínů uvědomí vedle významové přesnosti a jednoznačnosti také jejich častou víceslovnou podobu (slovní spojení).

a) *úsečka* – část přímky omezená dvěma body; *trojúhelník* – rovinný útvar s třemi stranami; *zájmeno* – ohebný slovní druh, kterým přímo nepojmenováváme osoby, věci, vlastnosti, ale odkazujeme na jejich pojmenování jinými slovními druhy; *konvalinka vonná* – hájová bylina s hrozem bílých vonných zvonkovitých kvítků; *přídavné jméno* – ohebný slovní druh, kterým pojmenováváme vlastnosti osob, zvířat, věcí nebo jevů; *skupenství kapalné* – tekutý stav látky; *metr čtvereční* – základní jednotka obsahu, plocha rovná ploše čtverce se stranou dlouhou 1 metr; *výr velký* – největší sova se štětičkami delších per na hlavě

b) Tato slova mají pouze jeden význam, který je přesně určený, vymezený definicí.

Ve **cvičení 2** se žáci procvičují ve vyhledávání termínů a blíže je rozlišují podle původu – na české a cizí.

Domácí termíny: *rod dvouděložných*, *čeled' růžovitých*; *slivoň trnka*, *slivoň švestka*

Cizí (latinské) termíny: *Prunus*, *Prunus spinosa*, *Prunus cerasifera*, (*slivoň*) *myrobalán*, *Prunus domestica*

Cvičení 3 dává žákům možnost zopakovat si dosud probrané termíny z učebnice českého jazyka. Přitom je můžeme motivovat upozorněním na graficky vyčleněný výčet základních pojmů na začátku jednotlivých kapitol této učebnice. Některé příklady: *hláska*, *samohláska*, *souhláska*, *morfém*, *kořen*, *kmen*, *předpona*, *přípona*, *slovní zásoba*, *synonyma*, *antonyma*, *homonyma*, *slovní druh*, *mluvnický význam*, *rod*, *číslo*, *pád*, *osoba*, *čas*, *způsob...*

Z cizích termínů by žáci mohli znát *podstatné jméno* – *substantivum*, *přídavné jméno* – *adjektivum*, *číslo jednotné* – *singulár*, *číslo množné* – *plurál*, *podstatné jméno rodu mužského* – *maskulinum*, *rodu ženského* – *femininum*, *rodu středního* – *neutrum*... Tyto termíny však od nich nevyžadujeme.

Cvičením 4 žáci dokládají předmětové zařazení termínů k jednotlivým odborným oborům. Opět využívají svých znalostí z jiných předmětů výuky. Termíny pocházejí z následujících oborů: meteorologie (*okluzní fronta*), astronautika (*raketoplán*), medicína (*antibiotikum*), výpočetní technika (*data-báze*), doprava (*mýtné*), chemie (*kyselina ribonukleová*), sport (*bekhend*), telekomunikace (*roaming*), hudba (*oktáva*), ekonomie (*akcie*), biologie (*krásnoočka zeleně*).

Ve **cvičení 5** se procvičuje poznávání termínů a přesné vymezování, definování jejich věcného významu. V části **b)** navíc vedeme žáky k návyku vyhledávat neznámé nebo nové termíny ve speciálních příručkách – ve slovníku cizích slov a v odborné literatuře příslušného oboru.

a) tektonické vrásnění – pochod, při kterém vznikají zemské vrstvy (vrásy); **geologický** – týkající se vývoje, složení a stavby zemské kůry; **žulovo-rulový útvar** – útvar ze dvou hornin: *žula* = velmi tvrdá hornina, granit, *rula* = vrstevnatá hornina složená z křemene, živce a slídy; **doba hradištní** – období raného středověku, charakterizované a vymezené stavbou hradišť (tj. starých opevněných sídlišť), trvalo zhruba od 7. do 12. století (historické období Velké Moravy a počátků budování českého státu za vlády přemyslovských knížat); **archeolog** – odborník v oboru archeologie, tj. vědy zkoumající pozůstatky lidské činnosti; **vnitřní kolonizace** – proces osídlování nových poloh převážně místním obyvatelstvem (na rozdíl od vnější kolonizace osídlení přicházejícími z jiných zemí); **raně středověký** – týkající se raného středověku, tj. historického období zhruba od konce 5. do 12. století; **mohyla** – umělý násyp z kamenů nebo hlíny nad předhistorickým hrobem (tento způsob pohřbívání se objevoval od pravěku v různých kulturách po celém světě, je známý i z raného středověku, někde přetrvával dlouho do pozdního středověku); **lokalita** – přesně vymezené místo, oblast; **středověk** – tradiční označení dějinné epochy mezi koncem starověku a antické civilizace a začátkem novověku, obvykle je ohraničen pádem Západořímské říše v roce 476 a objevením Ameriky Kryštofem Kolumbem roku 1492; **meditace** – rozjímání, uvažování, hloubání; **ostroh** – příkrý skalní výběžek

b) Viz také odborné publikace, jako např.: M. Lutovský – Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 2001; Z. Měřinský – České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I. Praha 2002.

Pracovní sešit str. 23–27

Význam slov, sousloví a rčení

Cvičení 1 můžeme motivačně uvést jako přípravu žáků na situaci, kdy se jich někdo (mladší sourozenec, prarodič) zeptá, jak se jmenuje to, s čím na počítači pracují, nebo když při čtení manuálu (návodu) k počítačovému programu potřebují znát význam uvedených pojmenování (většinou víceslovných).

Např. *osobní počítač* (= typ počítače určený pro jednotlivce), *pevný disk* (= zařízení, které se používá v počítači k trvalému uchování většího množství dat), *textový editor* (= zařízení k vytváření, nejrůznějším úpravám a tisku textových dokumentů na počítači), *zvukový výstup* (= zařízení umožňující počítači reprodukovat řeč a hudbu), *počítačový vir* (= zvláštní program,

který má znemožňovat práci na počítači nebo jinak škodit), *aktuální buňka* (= políčko tabulky, s nímž právě pracujeme)

Ve **cvičení 2 a 3** můžeme žáky zaměřit na vybavování si příkladů z běžné komunikace (neformální a soukromé rozhovory) a z četby umělecké literatury (pohádky, dobrodružné příběhy, umělecké popisy apod.).

Cvičení 2: hlava: *hlava na hlavě, bez hlavy a paty, od hlavy k patě, hlavou proti zdi, hlava rodiny, hlava státu, bystrá hlava, děravá hlava, hlava dubová, horká hlava, kočičí hlavy, na hlavu padlý, tvrdá hlava, o hlavu větší, z hlavy*

ruka: *z ruky do ruky, ruka spravedlnosti/zákona, černá ruka, čisté ruce, z druhé ruky, levou rukou, ochranná ruka, pevná ruka, z první ruky, tvrdá ruka, do vlastních rukou/k vlastním rukám, se založenýma rukama, zlaté ruce*
oko: *podle oka, na vlastní oči, z očí do očí, mezi čtyřma očima, kuří oko, pouhým okem, volské oko, se zavázanýma očima, před očima*

(Další příklady viz *Slovník české idiomatiky a frazeologie*. Praha: Academia, 1983–1994.)

Cvičení 3: zdravý: *zdravý jako buk, dub, hřib, Jura, křen, lípa, lusk, ryba/rybička, rys, řípa, tuřín* (přirovnání k něčemu zdravému nebo z přírody); *jen kvést, těšit se dobrému zdraví*

chytrý: *jako advokát, čert, četník, d'ábel, liška/lišák, opice, stádo opic; mít hlavu jako starosta*

hloupý: *jako hloupý Honza, jelito, kopyto, motyka, ovce, pařez, patník, poleno, putna, snop, škopek; jak daleko vidí*

Cvičení 4 navazuje na předchozí dvě cvičení a je zaměřeno obdobně jako cvičení 9 na str. 60 v učebnici. Umožňuje rozšířit povědomí žáků o bohatosti českých frazeologických jednotek.

vzít rozum do hrsti: *soustředit se, zamyslet se a logicky, odpovědně a komplexně něco uvážit*

nosit dříví do lesa: *dělat zbytečnou, nepotřebnou práci, dělat něco nesmyslně a rozhojňovat tak, co je hojné, nadbytečně*

sedět na penězích: *být lakomý, nerad vydávat peníze*

pozdě bycha honit: *pozdě litovat; co se stalo, nelze napravit*

za pět minut dvanáct: *těsně, krátce před určeným časovým limitem, před vypršením lhůty, na poslední chvíli*

házet flintu do žita: *malomyslně podlehnout, podléhat beznaději a vzdát se; vzdávat se, sklesle kapitulovat*

Cvičením 5. a) se žáci cvičí ve schopnosti spojovat formu slova s jeho slovním významem, v části **b)** k danému významu hledají smysluplný kontext. Věty pro jednotlivé významy mnohoznačných slov můžeme využít k porovnání těchto významů a k dotazování na významové souvislosti slov.

a) slova jednoznačná: *kurt, rohlík, číslice, dort, motouz*; slova mnohoznačná: *světlo, zima, motýlek, pavouk, čelo, kůň, kurz*

b) *Sluneční světlo ozářilo krajinu. Postavil světlo na stůl. Zaplatili jsme poplatky za plyn a světlo (hovor.). – Oba hráči nastoupili na tenisový kurt*

k zahájení zápasu. – Od loňské zimy jsem nelyžoval. V noci jim byla bez přikrývky velká zima. – Na rozkvetlou pampelišku usedl bělavý motýlek. Tati- nek nosí k večernímu obleku raději kravatu než motýlek. Motýlek mi v ho- dinách plavání ještě dělá potíže. – Chceš k snídani rohlík s máslem a čaj? – Sestra se strašně bojí pavouků. Jejich starý soused byl podivný pavouk (ex- pres.). – Svrátil čelo a tvářil se nevlídně. Seděli jsme v čele stolu. – Ještě nezná všechny římské číslice. – K narozeninám chci čokoládový dort. – Po- zoroval se zájmem běh dostihových koní. Doma mám ještě dřevěné houpací koně z dětství. – Pravidelně navštěvovala kurz vaření. Jaký je dnešní kurz koruny? Letadlo nečekaně změnilo kurz letu. – Převázali jsme balík pevným motouzem.

Cvičení 6: *komunikace* = 1. dopravní cesta, 2. veřejná doprava (*městské komunikace*), 3. sdělování, výměna informací, komunikování; *mobilní komu- nikace* = komunikování prostřednictvím mobilních přístrojů (telefonů)

Synonyma a antonyma

Cvičení 1 zjednodušíme na uvádění synonym pro základní význam obou sloves.

mluvit (*nahlas, česky*): *dorozumívat se* – *francouzsky*; *hovořit* – *o budouc- nosti, s matkou, mezi čtyřma očima*; *rozmlouvat* – *dlouho o někom*; *povídat* – *pohádku, vtipy*; *vyprávět* – *sen, příběh*

jít (*domů, lesem, opatrně, pomalu*): *pohybovat se* – *rychle, poslepu, neob- ratně*; *kráčet* – *lehce, po chodníku*; *ubírat se* – *do kopce, známou cestou*

Cvičení 2. a) touha

	1	2	3	4	5
A				K	
B		O	T	O	P
C	O	B	O	R	L
D	P	A	U	Z	A
E		L	H	Á	T
F			A	R	

b) Mou největší *touhou* je navštívit nějaký pustý ostrov.

Než žáci začnou hledat synonyma, zopakujeme slovní význam slova *tou- ha* = silné citově zabarvené přání: *touha po vzdělání, touhy dětství, moře je moje touha*

přání – 1. mít tajné přání, splnit přání, 2. přání dobrého jitra

sen – 1. toužebné přání: vyplnit někomu dávný sen (*sen* = 2. představy, děje vybavující se ve spánku: *mít divoké sny*, 3. iluze, vidina, prelud: *spřádat sny*)

Cvičení 3 můžeme po vypracování využít k porovnání synonymního vy- jádření děje přímo a obrazně a k dotazu, v jakých typech projevů se obrazná pojmenování používají především (mluvené neoficiální projevy, dobrodruž- ná vyprávění, napínavé příběhy, umělecká literatura apod.).

rozpakoval se – *Chodil kolem toho jako kolem horké kaše.*
lekl se – *Hrklo v něm. Zůstal stát jako solný sloup.*
utíkal – *Letěl jako vítr. Byl jako namydlený blesk.*
lhal – *Věšel nám na nos bulíky.*

Cvičení 4:	vzbudit – <i>uspat</i>	rozkvétající – <i>odkvétající</i>
	mokrý – <i>suchý</i>	nic – <i>všechno</i>
	skončit – <i>začít</i>	zdar – <i>nezdar</i>

Cvičení 5 navazuje na předchozí cvičení a rozvíjí logické myšlení žáků.
Usnuli jsme pozdě. Děti sem přicházejí. Ráno se hodně ochladilo. Menší hoši přestali tiše plakat.

Cvičení 6 slouží jako souhrnné cvičení, ve kterém žáci na souvislém textu uplatňují své znalosti o formě slov, tj. o jejich pravopisu (jevech slovo-
tvorných i tvaroslovných a vyplývajících z původu slov – viz zvláštnosti psaní cizích slov), i o jejich významu a vztazích ve slovní zásobě.

a) *Tak už se zase těším na angínu. Angínu dostávám totiž na jaře, jak tak prostydnou na prochladlé a zavlhlé lavičky na stadionu. Už se mi prostě ze všeho toho sněhu zase stýská po fotbale. Nejprůtlačivější zápasy – česky se jim říká kasamače – hrají se vždy v dnech, kdy nevím, kde mi hlava stojí a kdy doma nestihnou ani vynést odpadky. Proto musím předstírat, že na tu kopanou jdu utrácet čas z hlubších důvodů. Obvyklejně tvrdím, že si tam vlastně osvěžuji slovní zásobu. A to si ani moc nevymýšlím, protože to kopálistické názvosloví je košatou záležitostí.*

b) sousloví: slovní zásoba

obrazná pojmenování: *nevím, kde mi hlava stojí; utrácet čas; osvěžovat slovní zásobu; košatá záležitost*

jednoznačná slova: *těšit se, angína, stihnout, prostydnout, prochladlý, zavlhlý, lavička, stadion, stýskat se, fotbal, česky, den, odpadky, kopaná, důvod, vymýšlet, názvosloví, záležitost*

slova mnohoznačná: *dostávat, sníh, zápas, říkat, hrát, hlava, jít, utrácet, čas, hluboký/hlubší, obvyklejně, tvrdit, osvěžovat*

synonyma: *fotbal – kopaná, slovní zásoba – názvosloví*

c) stát: *na území toho státu se rozkládá hodně lesů. Nikdo nesmí stát uprostřed křižovatky.*

d) *Opakuji si slovní zásobu. Dělán to z vážnějších důvodů.*

e) *kopálista* – není spisovné slovo, ale obecněčeské, žertovné

Slova cizího původu a odborné názvy

Cvičení 1 lze motivovat praktickou potřebou vysvětlovat význam cizích slov (zejména neznámých nebo nových) podle jejich slovo-
tvorné stavby a příbuznosti s jinými slovy (významově známými).

kapelník: kapel(a) + -ník(0); *kdo řídí kapelu, dříve i orchestr; kapelník dechové hudby*

dirigent: dirig(ovat) + -ent(0); *kdo diriguje, hudebník, který řídí orchestr; sbor; operní soubor; dirigent České filharmonie*

Cvičením 2 prověřujeme povědomí žáků o domácích a cizích slovech (formální rysy cizosti) a o odborných pojmenováních, která bývají často právě cizího původu.

a) *První počítače byly vyrobené na principu ozubených kol. První elektronkový počítač bylo rozměrné zařízení instalované ve speciální místnosti s velkou spotřebou elektrické energie a malým výpočetním výkonem. Dnešní počítače jsou relativně velmi malé a vejdou se do kapesních zařízení, jako je mobilní telefon nebo náramkové hodinky. Pod pojmem počítač si představíme notebook nebo PC, tedy osobní počítač. Ve skutečnosti počítače řídí činnost jiných zařízení a nacházejí se v autech, mikrovlnných troubách, letadlech, digitálních fotoaparátech i v dětských hračkách.*

b) *princip, elektronkový, instalovaný, speciální, elektrický, energie, relativně, mobilní, telefon, notebook, PC, auto, mikrovlnný, digitální, fotoaparát*

Cvičení 3 navazuje na předchozí cvičení a ukazuje, že cizí slova sice bývají často spisovná a odborná, ale mohou mezi nimi být také výrazy nespisovné. (Pozorování uvedených nespisovných slov můžeme doplnit úvahou o jejich jazykovém původu – pocházejí často z němčiny).

kšeft – 1. obchod, nespisovné (obecněčeské a zastaralé), 2. výnosná práce, nespisovné (obecněčeské a expresivní); *dabovat* – nahrazovat původní mluvený text filmu zvukovým záznamem v jiné řeči, spisovné; *internet* – globální počítačová síť, spisovné; *biflovat* – pilně se učit zpravidla nazpaměť a bez porozumění, nespisovné; *šuple* – zasouvací přihrádka, nespisovné (obecněčeské); *notebook* – typ malého počítače, spisovné

Cvičení 4: referendum: přímé hlasování občanů o zákonných opatřeních; *provést lidové referendum*

turnus: opakující se část organizované akce, běh, jeho účastníci; *pojedu na druhý turnus tábora, nový turnus rekreantů*

chronický: vleklý, stálý; *chronický zánět, onemocnění, rýma*

klient: kdo užívá služeb právníka, lékaře, peněžního ústavu apod.; *klient zdravotní pojišťovny*

fixní: pevný, stálý; *fixní plat, ceny*

diskuse: výměna názorů, debata, rozprava; *diskuse k referátu, účastnit se diskuse*

Slovní zásoba a tvoření slov

Nauka o slovech zahrnuje vedle poučení o lexikálním významu také důležitě výklady slovtvorné; žáci si v souvislosti s potřebou pojmenovávat předměty z reality uvědomují, proč a jakými formálními způsoby a prostředky se utváří a rozšiřuje slovní zásoba, jakými postupy vznikají slova, aby mohla plnit svou pojmenovací funkci. Žáci si tak upevňují povědomí o uspořádání slovní zásoby nejen na základě vztahů významových, ale také slovtvorných (příbuzná slova). Podrobněji se (v návaznosti na učivo z 6. roční-

ku) seznamují se základními způsoby obohacování slovní zásoby současné češtiny, tj. s odvozováním, skládáním a zkracováním. Znalostí z tohoto odvětvu nauky o slově se opět učí využívat ve vlastních jazykových projevech i k lepšímu porozumění hotovým textům, zejména obsahově a lexikálně složitějším (především publicistickým, příp. odborným).

■ SLOVNÍ ZÁSoba A ZPŮSOBY JEJÍHO OBOHACOVÁNÍ

Slovotvorné výklady a cvičení jsou uvedeny pohledem na fungování slov v současných projevech a na příčiny obohacování slovníku češtiny o nové výrazy a významy. Žáci si zároveň při pozorování utvořených slov a jejich vzájemným srovnáváním opakuji základní slovotvorné způsoby a odlišují je (**cvičení 3**).

Na nová slova a vysvětlení jejich významu je zaměřeno **cvičení 1**. Nová slova z úryvku vznikla z potřeby pojmenovat nově vzniklé skutečnosti – jevy, služby, přístroje, vybavení z oblasti telekomunikace. Jsou to např. slova: *mobil, mobilní operátor, roamingový program, infolinka, hovorné, spojovací poplatek, SMS, MMS, konkurenční, eurotarif, tarif, roaming, paušál, předplacená karta, aktivace roamingu, volací záloha, předplacenka, dobít kredit, trend*.

Proměňám v současné slovní zásobě je obdobně věnováno **cvičení 2**; žáci si v něm navíc ověřují vlastní jazykové povědomí při rozlišování slov zastarávajících, zřídka užívaných a nových.

Zastarávající slova: *trabant, pantáta* (nářečně *otec*); zřídka užívaná slova: *tomaty, sypek, chrabrota* (= chrabrost); nová slova: *snowboard, technostyl, MP3, europoslanec, autovlak*

Úkoly **Pro bystré hlavy** jsou motivační pro zvědavé žáky se zájmem o původ významu obecných jmen a vlastních názvů. Lze je podle aktuální situace různě obměňovat a doplňovat. Žákům dokládají vývoj jazyka (změny podoby a významu slov) v souvislosti s proměnami v životě společnosti. Výběr vlastních jmen ze žákova bydliště nebo okolí nabízí využít poznatky o významu jmen k mezipředmětovým souvislostem (historické, technické aj. poznávání), slohovým nebo literárním výtvorům apod.

a) *újezd* = za feudalismu panství s polí několika obcí

b) např. *Na Špejcharu* – *špejchar/špýchar* = sýpka, *Vysoké Mýto* – *mýto* = poplatek vybíraný za užívání cest apod.

Při řešení úkolů ve **cvičení 3 a 4. a)** zopakujeme a využijeme základní slovotvorné pojmy, které si žáci osvojili již v 6. ročníku (kořen slova, předpona, přípona).

Cvičení 3: odvozování příponami: *televizní, poctivec, prázdniny*

odvozování předponami: *vydávat, pradávny*

skládání: *obranyschopný, hlavolam, velehory*

zkracování: *hrozno* (hroznové víno), *Čedok* (Česká dopravní kancelář)

Cvičení 4: a) *slivoně* – odvozené příponou, *šedomodry* – složené, *slupka*

– odvozené příponou, *přišly* – odvozené předponou (*jít – přijít*), *jihoevropský* – složené, *obecně* – odvozené příponou, *vytvoří* – odvozené předponou (*tvorit – vytvořit*), *pološvestky* – složené, *látkový* – odvozené příponou, *neklid* – odvozené předponou, *odolnost* – odvozené příponou, *posílí* – odvozené předponou (*sílit – posílit*), *imunitní* – odvozené příponou, *apod.* – zkracování (a podobně)

V části **b)** pozorujeme u přejatých slov rysy jejich cizosti: pravopisné odlišnosti ve srovnání se slovy domácimi (výslovnost a označování délky samohlásek, hlásky a písmena *s/z*, *i/y*). Pravopis odůvodníme právě původem těchto slov (zvyklost, úzus psaní cizích slov).

Slova přejatá: *vitamin, optimalizovat, sacharid, nervozita, organismus, stres, imunitní, systém*

Úryvek lze dále využít k porovnání způsobu pojednání o slivoních v tomto popularizačním textu a v odborném textu o slivoních na straně 68. Vedeme žáky k tomu, aby si všimli, čím se oba texty liší a proč. Jde především o rozdíly ve výběru slovní zásoby – odborný styl se vyznačuje zejména používáním termínů (přesných odborných názvů), včetně latinských botanických názvů, srov. např. *Prunus, rod dvouděložných rostlin z čeledi růžovitých* v odborném textu a *slivoně patří do rodiny švestek-slív* v popularizačním textu apod. Volba termínů v odborném textu je dána jeho funkcí a zaměřením – slouží k přesnému, jednoznačnému vyjadřování obsahu a je určen pro odborníky daného oboru.

Cvičení 5 poukazuje na existenci mnoha paralelních výrazů domácího a cizího původu. Lze je využít k úvaze o funkci cizích slov v současné komunikaci a o jejich konkurenci s českými slovy.

historik – dějepisec, pozitivní – kladný, bilaterální – oboustranný/dvoustranný, automaticky – samočinně, deprese – sklíčenost, konkurz – soutěž, sociální – společenský, realizovat – uskutečnit, evidentní – zřejmý, iluze – zdání, klient – zákazník, interview – rozhovor (s významnou osobou)

Cvičení 6 navazuje na cvičení 4. b); chce poukázat na pravopisné varianty některých běžných slov cizího původu, v úzu užívané, a navíc uvedené v Dodatku k Pravidlům českého pravopisu z roku 1993, platném i pro jejich školní vydání. Obě možné varianty od žáků nevyžadujeme, ale je nutné je respektovat a neopravovat některé z nich jako chybné, byť mohou z užívání ustupovat. Pořadí variant zde uvádíme v souladu s Dodatkem.

akustika, exkurze/exkurse, bibliografie, prezident/president, byznys, archiv/archív, displej, kurz/kurs, oxidace, hieroglyf, drogerie/drogérie, iritovat, marketing/marketink, pedikúra (pedikýra)

Cvičení 7 na aktuálních příkladech dokládá obohacování slovní zásoby o nové významy již existujících slov. Můžeme motivovat žáky, aby uváděli další vlastní příklady. Část **b)** připomíná, že se nová pojmenování tvoří nejen jedním slovem, ale také spojováním slov v sousloví. Na základě uvedených příkladů můžeme dotazem žáky vést k vyvození závěru, ve které oblasti se nejčastěji nové názvy takto tvoří (odborné vyjadřování).

a) *záznamník* – 1. sešit, kniha apod. pro záznamy, 2. (hlasový) telefonní záznamník; *linka* – 1. (rovná) čára, linie, 2. pracoviště se zařízením uspořádaným v sledu postupu (*kuchyňská, výrobní linka*), 3. spoj nebo vedení, po kterém se něco dopravuje, vysílá (*autobusová, letecká, telefonní linka*); *operátor* – 1. mat. symbol, znak označující provedení operace, 2. telefonní společnost, která svým zákazníkům poskytuje mobilní telefonní služby (*mobilní telefonní operátor*)

b) *mobilní síť, spojovací poplatek, předplacená karta* – sousloví vzniklá ze dvou slov

■ ODVOZOVÁNÍ

Výklady o tvoření slov odvozováním doplňují cvičení zaměřená jak na vlastní tvoření, tak na rozbor již utvořených (odvozených) slov. Navazujeme na metodiku slovotvorné výuky uplatněnou v učebnici 6. ročníku. Dbáme na pochopení významových změn, ke kterým dochází při slovotvorných procesech (význam utvořeného slova lze vysvětlit pomocí slova základového), a na správné rozlišování částí slovotvorné struktury slova (slovotvorný základ, slovotvorný formant).

Cvičení 1 slouží k opakování základních slovotvorných pojmů a k přiřazování základových slov ke slovům utvořeným. Na základě srovnání lexikálních významů utvořených slov pak vede k pojmenování obecnějšího (slovotvorného) významu (část **b**).

a) *zežloutnout* – *žloutnout*, *platidlo* – *platit*, *výroba* – *vyrobit*, *vyčistit* – *čistit*, *chodítka* – *chodit*, *sekačka* – *sekat*, *ztvrdnout* – *tvrdnout*, *náhrada* – *nahradit*, *omládnout* – *mládnout*, *trní* – *trn*, *držák* – *držet*, *řidič* – *řídít*

b) Slova odvozená předponami: *zežloutnout*, *vyčistit*, *ztvrdnout*, *omládnout* – pojmenování změny stavu (stát se nějakým);

slova odvozená příponami: *platidlo*, *chodítka*, *sekačka*, *držák* – pojmenování prostředků (nástrojů) k činnosti, *řidič* – pojmenování osoby podle činnosti;

slova odvozená koncovkami: *výroba*, *náhrada* – pojmenování dějů (od sloves), *trní* – hromadné pojmenování

ODVOZOVÁNÍ PŘÍPONAMI

Odvozování podstatných jmen

Cvičení 1 vede žáky k uvědomování si slovotvorných zákonitostí: slovo-
tvorné přípony nesou obecné významy a tvoří se jimi slova se shodným slo-
votvorným významem. Celkový lexikální význam odvozeného slova pak
záleží také na tom, od kterého základového slova je utvořeno. Proto si v části
b) všímáme slovního druhu, ke kterému základové slovo patří.

a) *nakladatelství*, *studovna*, *bydliště*, *korálkárna*, *divadlo*, *kominičtví*,
žehlírna, *včelín*, *čekárna*, *jeteliště*, *šatna*, *bažantnice*, *pekařství*

Přípony *-ství/-ctví*, *-na/-árna/-irna*, *-iště*, *-dlo*, *-ín*, *-(n)ice* mají v těchto
slovech obecný význam místa.

b) podstatná jména: *nakladatel, korálky, kominík, včela, jetel, šaty, bažant, pekař*; slovesa: *studovat, bydlet, dívat se, žehlit, čekat*

c) *instalatéřství* (instalatér), *ošetřovna* (ošetřovat), *cvičiště* (cvičit), *ocelárna* (ocel), *sedadlo* (sedět), *řeznictví* (řezník), *věštírna* (věštit), *kravín* (kráva), *čítárna* (číst), *jahodiště* (jahoda), *kotelna* (kotel), *popelnice* (popel), *cukrářství* (cukrář) apod.

Cvičení 2 navazuje na předchozí cvičení s cílem posílit povědomí o slovotvorných souvislostech mezi odvozenými slovy. Učí žáky přemýšlet o změnách, ke kterým při slovotvorných procesech dochází. Pro větší názornost jsou vybrána odvozená slova téhož slovotvorného typu (dějová jména v části **a**). Po vymezení obecného abstraktního významu se v rámci tohoto typu srovnávají slova, která nabyla konkrétní, hmotný význam (v části **b**), a připomíná se uplatnění metonymie.

a) Jsou to dějové názvy – pojmenovávají zpředmětněný děj vyjádřený původně slovesy, od kterých jsou odvozeny: *vrnět, šmejdit, hemžit se, šustět (šustit), šťourat, rabušit*.

b) *pletení, oblečení* – základová slova *plést, obléci/oblékat*, primární význam dějový (*pletení, oblečení něčeho*), od něj význam předmětu děje, činnosti (*oblečení* = oblek, oděv, šaty, *pletení* = rozdělaná pletená ruční práce); další příbuzná slova: *uplést, naplést, vyplést, doplést, přeplést, pletací, pletář(ka), pletárna, pletený, pletenina, pletenec, pletýnka, pletivo; oblek, oblékání, oblékárna, oblečený, oblékáný, obleček*

Cvičení 3 dokládá repertoár slovotvorných přípon pro dané slovotvorné významy a typy odvozených slov; záměrně jsou vybrána pojmenování osob podle profesí, se kterými se žáci běžně setkávají, a proto snadno rozliší jejich slovotvornou stavbu.

Odvozovací přípony: *-ec, -tel, -íř, -ník, -ič, -ář/-ař, -čí, -ač, -átor*

Cvičení 4 a 5 navazují na cvičení 3, postupují však opačně a směřují k tvoření odvozenin i k výčtu nejčastějších slovotvorných přípon, kterými se v češtině přechylují mužská jména obecná i vlastní.

Cvičení 4: *vědkyně, podnikatelka, kreslířka, kadeřnice, řidička, sklářka, průvodčí, prodavačka, komentátorka, obchodnice, lékařka, překladatelka*

Odvozovací přípony: *-yně, -ka, -ice*

Cvičení 5: *Pavla Zichová, Emílie Marková, René Nová, Jiřina Štěpánková, Jindřiška Nekulová, Antonie Kočí (i Kočová), Karla Janů (řídějí Janová)*

Také ve **cvičení 6 a 7** žáci podle požadovaných kategoriálních významů a zadaných základových slov sami odvozují slova. Opět si uvědomují, že musí vybírat z repertoáru možných slovotvorných přípon.

Cvičení 6. a): *vzdělanec, nešťastník, dlouhán, lakomec, lenoch, stařec, chytrák, odborník, šťastlivec, drzoun, poctivec, krasavec*

b) *vzdělanost, neštěstí, délka, lakota/lakomost/lakomství, lenost, stáří/staroba, chytrost, odbornost, štěstí, drzost, poctivost, krása*

Cvičení 7: *pořádat – pořadatel, pořadač, leštit – leštič, leštidlo, řídit – řidič, říditko, nosit – nositel/nosič (živ.), nosič (neživ.), střílet – střelec, stře-*

livo, platit – platič/plátce, platidlo, držet – držitel, držátko, sbírat – sběratel/sběrač (živ.), sběrač (neživ.), umývat – umývač, umývadlo (umyvadlo), tisknout – tiskař, tiskátko, tiskárna, chodit – chodec, chodítko

Cvičení 8 navazuje na dvě předchozí cvičení, na rozdíl od nich však srovnává slova odvozená od téhož slova různými slovotvornými příponami a procvičuje vysvětlování lexikálního významu příbuzných slov. (Tím zároveň dokládá rozdílné obecné významy těchto slovotvorných přípon.)

housle: *houslista* – kdo hraje na housle; *houslař* – kdo vyrábí housle

hrát: *herec* – kdo ztvárňuje roli, postavu uměleckého díla; *hráč* – kdo hraje nějakou hru nebo na nějaký hudební nástroj

provádět: *průvodce* – kdo provádí někoho při prohlídce (zámku); *průvodčí* – dopravní zaměstnanec kontrolující jízdenky; *prováděč/provaděč* – kdo něco provádí, realizuje (vykonavatel)

varhany: *varhaník* – kdo hraje na varhany; *varhanář* – kdo vyrábí varhany

stroj: *strojník* – kdo obsluhuje, udržuje stroj; *strojař* – hovor. 1. strojní technik, inženýr, 2. student strojní průmyslovky

plavat: *plavec* – 1. kdo umí plavat, 2. závodník v plavání, 3. námořník, lodník; *plavčík* – 1. lodní učeň, pomocník na lodi, 2. dozorce na plovárně (který učí plavat)

Pro bystré hlavy

mistrová = kvalifikovaná pracovnice vedoucí dílnu, pracovní skupinu apod. (*dělat mistrovou v podniku*), *mistryně* = vítězka vrcholné sportovní soutěže, mistrovství, čestný titul (*mistryně světa v gymnastice*)

Ve **cvičení 9** tvoříme komunikačně značně vytištěný typ pojmenování – obyvatelské jména. Zároveň opakujeme jejich pravopis. Cvičení lze aktualizovat a rozšířit tvořením pojmenování obyvatel podle zeměpisných názvů bydliště žáků.

Jihlavan, Moravan (hovor. *Moravák*), *Brňan* (hovor. *Brňák*), *Pražan* (hovor. *Pražák*), *Humpolčan, Litoměřičan*

Afričan, Dán, Rakušan, Argentinec, Egyptan, Kolumbijec, Ir, Korejec, Portugalec, Bavor/Bavořan, Brazilec, Brit, Nizozemec, Tunisán, Albánek

Podobně jako v předchozím cvičení tvoříme ve **cvičení 10** velmi výraznou a frekventovanou skupinu odvozených podstatných jmen – zdobnělá jména. Žáci si zároveň (v části **a**) všimají variantních podob (více zdobňujících přípon u některých jmen) a případně několikastupňovosti při odvozování (zdobněliny více stupňů). V části **b** poukážeme na to, že někdy se při tvoření zdobnělin vyjadřuje expresivita (často kladná) nebo speciální význam (u termínů), nikoliv význam malé míry.

a) *zahrádka, zahrádečka; hošík, hošíček, hošánek/hošínek; chvilka, chvílička/chvilečka, chvílinka/chvilinka, chvílilinka, chvílininka; nádržka; děčko, děťátko; medvídek, medvídeček; slůvko, slovíčko; zvonek, zvoneček; orlík, orlíček; ručka, ručička, ručinka/ručenka; džbánek, džbáneček*

b) *zahrádka* – ohrádka (dětská z., z. na střeše auta pro zavazadla); *slovíčko* – jednotlivé slovo při učení cizímu jazyku (učit se slovíčka); *zvonek* –

1. signální zařízení na zvonění (elektrický zvonek u dveří), 2. bylina se zvonkovitými, zpravidla modrými květy; *orlíček* – lesní nebo zahradní ozdobná bylina s květy různých barev s ostruhami; *ručička* – ukazatel hodin, přístroje

Další příklady: *hlavička* (záhlaví písemností, novin), *kladívko*, *kovadlinka*, *třmínek* (ve středním uchu), *kolínka* (těstoviny), *taštičky*, *šátečky* (druhy pečiva), *botička* (zařízení nasazované na kolo motorového vozidla, bránící mu v pohybu, využívané zejména dopravní policií k postihu nesprávně parkujících řidičů), *knížka* – sešit pro úřední záznamy (*vkladní*, *sporištelní knížka*), *sluníčko/slunéčko* – brouček se žlutočervenými krovkami a s černými tečkami (*slunéčko sedmitečné*) atd.

Cvičení 11 je založeno na srovnání věcného významu odvozených a základových slov a rozvíjí schopnost žáků zobecňovat (pojmenovat obecný význam). Příklady lze využít k zopakování gramatických vlastností jmen uvedeného slovtvorného typu (hromadná jména).

Hromadná jména *lopuší*, *maliní* označují souhrn jednotlivin pojmenovaných jejich základovými slovy *lopuch*, *malina*, základní věcný význam obou slov v těchto dvojicích je tedy shodný, avšak hromadná jména se užívají jen v jednotném čísle (srov. *lopuší*, *maliní*, ale *lopuch* – *lopuchy*, *malina* – *maliny*).

Cvičení 12 navazuje na předchozí cvičení zaměřením na hromadná podstatná jména, a to z hlediska obou směrů slovtvorného procesu: zahrnuje rozbor (v části **a**) i samostatné tvoření (v části **b**). Zároveň si při řešení úkolu v části **a**) žáci opakují rozdíl mezi koncovkou a příponou.

a) *kamení*, *trní*

b) *borůvčí*, *křoví*, *lidstvo*, *smrčí*, *vodstvo*, *plachtoví*, *zrní*, *rostlinstvo*

Také ve **cvičení 13** žáci plní pojmenovací úkoly a samostatně tvoří slova (v části **a**). Protože se na slovtvorném procesu podílí více slovtvorných formantů (předpony, přípony, koncovky), následuje (v části **b**) srovnání utvořených slov s jejich výchozími základovými slovy a slovtvorný rozbor.

a) *podkolenky*, *náprstek*, *podbradek*, *pohlavek*, *zámoří*, *náměstí*, *předjaří*, *návrší*

b) Slova jsou na základě výchozího spojení předložky s podstatným jménem (*pod kolenem*, *na prst*, *pod bradou*, *po hlavě*, *za mořem*, *na městě*, *před jarem*, *na vrchu*) odvozena zároveň předponou a příponou nebo koncovkou.

podkolenky – *kolen(o)*: předpona *pod-*, přípona *-k(a)*; *náprstek* – *prst(0)*: předpona *na-/ná-*, přípona *-ek*; *podbradek* – *brad(a)*: předpona *pod-*, přípona *-ek*; *pohlavek* – *hlav(a)*: předpona *po-*, přípona *-ek*; *zámoří* – *moř(e)*: předpona *za-/zá-*, koncovka *-í*; *náměstí* – *měst(o)*: předpona *na-/ná-*, koncovka *-í*; *předjaří* – *jar(o)*: předpona *před-*, koncovka *-í* (změna v kořeni *r* → *ř*); *návrší* – *vrch(0)*: předpona *na-/ná-*, koncovka *-í* (změna v kořeni *ch* → *š*)

Cvičením 14 sledujeme jednak pohotovost žáků tvořit slova podle daného slovtvorného modelu, jednak je vedeme k zobecňování významu slovtvorných částí slova (předpon) i celých slov. Příklady takto tvořených slov

využijeme ke srovnání významu (paralelní funkce) jejich předpon a významu předložek ze základových (výchozích, motivujících) spojení (srov. např. *podzemí* × *přízemí* – *pod zemí* × *při zemi*, *nábřeží* × *pobřeží* – *na břehu* × *podél břehu*).

náměstí, nábreží, nádraží, návrší, pobřeží, pohorí, pohraničí, povodí, pomorí, podhůří, podzemí, přímoří, přístřeší, přízemí, rozcestí, rozvodí, území, zámoří, závětrí, zázemí apod.

Předpony s místním významem: *ná-*, *nad-*, *po-*, *pod-*, *pří-*, *roz-*, *u-/ú-*, *za-/zá-* (původem předložkové předpony, které zachovávají při odvozování význam předložek)

Základová slova: *místo* (město), *břeh*, *dráha*, *vrch*, *hora*, *hranice*, *voda*, *moře*, *střecha*, *zem*, *cesta*, *vít*

Takto odvozená podstatná jména mají místní význam: pojmenovávají místa, okolí, krajiny, oblasti apod. při něčem.

Pro bystré hlavy

Tato formálně podobná slova jsou tvořena z odlišných základových slov a odlišným slovtvorných způsobem, proto se jejich lexikální význam značně liší: *potomek* – odvozeno od příslovce *potom* (= příbuzný následující v přímé linii – syn, vnuk atd.); *podomek* – odvozeno od podstatného jména *dům* (spojení s předložkou: *po domě*), příp. od přídavného jména *podomní* (= domovní sluha, např. v hostincích)

Odvozování přídavných jmen

Cvičením 1. a) procvičujeme odvozování vztahových (relačních) přídavných jmen od podstatných jmen. Protože přitom dochází k častým formálním změnám v odvozovací příponě, příp. i ve slovtvorném základu, věnujeme pozornost také pravopisu těchto přídavných jmen. Formální změny (měkčení souhlásek) procvičujeme i u jejich tvarů v 1. pádě množného čísla rodu mužského životného (*-ský* → *-ští*, *-cký* → *-čtí*). V části **b)** doplňujeme příbuzná podstatná jména (obyvatelské názvy) a posilujeme tak povědomí o slovtvorných vztazích mezi slovy. I v této části cvičení odvozená slova píšeme a zdůvodňujeme jejich pravopis s velkým počátečním písmenem: na rozdíl od vztahových přídavných jmen fungují obyvatelské názvy jako vlastní jména.

a) *radnický* – *radničtí*, *trnavský* – *trnavští*, *kostelecký* – *kosteletí*, *znojemský* – *znojemští*, *roztocký* – *roztočtí*, *trenčínský* – *trenčínští*, *kladenský* – *kladenští*, *lednický* – *ledničtí*, *mikulovský* – *mikulovští*, *torontský* – *torontští*

australský – *australští*, *řecký* – *řečtí*, *anglický* – *angličtí*, *kyperský* – *kyperští*, *palestinský* – *palestínští*, *indický* – *indičtí*, *mozambický* – *mozambičtí*, *mongolský* – *mongolští*, *syrský* – *syrští*, *porýnský* – *porýnští*

b) *Radničan*, *Trnavan*, *Kostelčan*, *Znojman*, *Roztočan*, *Trenčínan*, *Kladenan*, *Ledničan*, *Mikulovan*, *Toront'an*

Australan, *Řek*, *Angličan*, *Kypřan*, *Palestinec*, *Ind*, *Mozambičan*, *Mongol*, *Syřan*, *Porýňan*

Cvičení 2 navazuje na cvičení 1. Vedeme žáky k zobecnění, že se vztahová přídavná jména tvoří především těmito běžnými příponami.

železný předmět, přátelská výpomoc, dělová rána, bylinný čaj, jablkový/jablečný koláč, zahraniční návštěva, horská stezka, lesnatý kraj, dřevěný hrnec, motorový člun, ranní zprávy, blátivá a hrbolatá cesta, hliněná nádoba, kuchyňská váha, ledvinové kamínky (ledvinná pánevka)

Ve **cvičení 3. a)** vedeme žáky nejprve k přesnému vystižení věcného významu obou uvedených typů přídavných jmen a na základě srovnávání k vyvození obecného významu jejich slootovorných přípon. V části **b)** pak procvičujeme tvoření přídavných jmen od různých podstatných jmen. Pozorování příkladů využijeme k závěru, že volba slootovorné přípony přivlastňovacích přídavných jmen závisí na gramatickém rodu základového podstatného jména: přípona *-ův* od podstatných jmen rodu mužského (životného), přípona *-in* u rodu ženského. Porozumění celému cvičení (významový rozdíl mezi oběma typy přídavných jmen) ověřujeme užíváním přídavných jmen ve větách.

a) Přídavná jména vztahová (*učitelský*) pojmenovávají vlastnost vyplývající ze vztahu k základovému podstatnému jménu (vlastnost týkající se jedince i skupiny, třídy jedinců), přídavná jména přivlastňovací (*učitelův*) vyjadřují příslušnost k podstatnému jménu (vztah přivlastňování, přináležitosti osobě, jedinci).

b) *herecký – herecův, sousedský – sousedův, hráčský – hráčův, hrdinský – hrdinův, mateřský – matčin, studentský – studentův, dělnický – dělníkův, sesterský – sestřin, podnikatelský – podnikatelův, přátelský – přítelův*

Cvičení 4 procvičuje tvoření přídavných jmen podle daného slootovorného modelu. Tato přídavná jména pojmenovávají vlastnosti chápané jako výsledek dějů pojmenovaných slovesy. Smyslem úkolu je, aby si žáci uvědomili, že děj pojmenovávají primárně slovesa, a tedy přídavná jména od nich odvozená pojmenovávají nějakou vlastnost ve vztahu k ději. Zároveň si žáci opakují možné formální změny při odvozování slov z různých tvarů, takže dochází k podobným změnám jako při časování sloves.

zkontrolovaný překlad, zvýhodněná cena, pronásledovaní uprchlíci, omezený pohyb, zvýšené náklady, přečtená kniha, ošetřené pacientky, opuštěný domov, prozrazené tajemství, zpozorované meteority

Cvičení 5 ověřuje schopnost žáků přesně pojmenovat významový rozdíl mezi příbuznými přídavnými jmény.

žehlicí – žehličí: přídavná jména nemají stejný význam: *žehlicí* je účelové (viz např. spojení *žehlicí prkno* = prkno určené k žehlení), *žehličí* pojmenovává probíhající děj (*maminka žehlicí prádlo v kuchyni*)

Cvičení 6 navazuje na cvičení 5, tvoříme dvojice přídavných jmen s významem (právě) probíhajícího děje a s významem účelovým: *hrající fotbalista – hrací hodiny, kropící vůz – vůz kropící, prací prostředek – peroucí pračka, prodavačka balicí – balicí papír, v plovoucím koši – s plovací vestou, šicí stroj – žena šijící*

Pro bystré hlavy

Tento nápis není správný. Přídavné jméno *holící* pojmenovává probíhající děj (*muž holící si vousy*). Strojky určené k holení je tedy třeba náležitě pojmenovat přídavným jménem *holicí*, které má účelový význam.

Cvičení 7 se zaměřuje na odvozování přídavných jmen předponami a příponami zároveň. Tato přídavná jména se zakládají na spojení podstatných jmen s předložkami: *bez motoru, do času, po ulici, před válkou, proti státu, bez práce, za hrobem*.

bezmotorový – *motor(0)*: předpona *bez-*, přípona *-ový*; *dočasný* – *čas(0)*: předpona *do-*, přípona *-ný*; *pouliční* – *ulic(e)*: předpona *po-*, přípona *-ní* (změna v kořeni *c* → *č*); *předválečný* – *válk(a)*: předpona *před-*, přípona *-ný* (změna v kořeni *válk* → *válec*); *protistátní* – *stát(0)*: předpona *proti-*, přípona *-ní*; *bezpracný* – *prac(e)*: předpona *bez-*, přípona *-ný* (změna v kořeni *á* → *a*); *záhrobní* – *hrob(0)*: předpona *zá-*, přípona *-ní*

Odvozování sloves

Nejprve ve **cvičení 1** odvozujeme slovesa podle slovotvorného modelu. Užíváním těchto sloves ve vlastních větách ověřujeme, zda žáci chápou obecný významový rozdíl mezi typy sloves v části **a**) a **b**). K vysvětlení využijeme zejména dvojice sloves od téhož základového přídavného jména (viz vzor ve cvičení).

a) *zbohatnout, zesmutnět, zčervivět, ztloustnout, změkknout, zrezavět, zchoulstivět*

b) *čistit, plnit, ředit, měkčit, sladit, chladit*

Cvičením 2 se žáci učí rozlišovat opakovanost děje – tu vyjadřují tzv. slovesa násobená (*vysvětlovat*) na rozdíl od sloves nenásobených (*vysvětlit*), pojmenovávajících jednorázové děje.

prohlížet, běhat, kupovat, sekát, obracet, lézat, vytvářet

ODVOZOVÁNÍ PŘEDPONAMI

Slovotvorné předpony běžně užívané, s nimiž se mají žáci v této části učit se seznámit, většinou zachovávají stejný obecný význam při odvozování od základových slov různých slovních druhů. Proto probíráme odvozování předponami souhrnně, bez rozlišování slovních druhů utvořených slov.

Ve **cvičení 1 a 2** se žáci učí srovnáním věcného významu odvozených a základových slov zobecňovat významy předpon v nich užitých.

Cvičení 1. a): Základová slova: *sladký, malý, těžký, krásný, blednout, cenit, hovořit, zralý, temnět*

Předpona *pře-* zde zesiluje význam základového slova (vyjadřuje velkou míru vlastnosti nebo děje), předpona *po-* naopak zeslabuje jeho význam (vyjadřuje malou míru).

b) Předpona *pře-* zde znamená směr pohybu na druhou stranu, přes něco: *přeplavat* – plavat přes (jezero), *přelézt* – lézt přes (plot), *přeběhnout* – běžet přes (ulici)

c) *přejít silnici, přeletět oceán, přeskočit louži, překročit práh, přejet hranice, přebrodit potok, převézt přes řeku, přebruslit ledovou plochu* apod.

Cvičení 2 navazuje na předchozí cvičení a vede žáky k rozlišování předpony ve slovech formálně podobných.

Slova s předponou *pře-*: *předit* (dát), *přehánka* (hnát), *přežitek* (žit), *překlad* (klást); slova bez předpony: *předek*, *přezka*

Ve **cvičení 3** se žáci seznámí s důležitým pojmem záporu (negace) a s jeho vyjádřením slovotvorným (zápornou předponou *ne-*) v části **a**) a lexikálním (synonyma ke slovům se zápornou předponou jsou antonymy slov bez této předpony) v části **b**). Slovotvorný úkol ve cvičení lze tedy využít k opakování významových vztahů mezi slovy (synonyma, antonyma).

a) *nepravdivé, neveselé, nesouhlas, nemalý, neúspěch, neméně, necitlivým*

b) *lživé, smutné, odpor, velký/značný, prohra, stejně, hrubým*

Pro bystré hlavy

a) *nebohý* (= ubohý), *nebozez* (= šroubovitý vrták do dřeva), *nebožák* (= ubožák, nebohý člověk), *nebožtík* (= zemřelý člověk), *necita* (= bezcitný, necitelný člověk), *nedouk* (= nedostatečně vzdělaný člověk), *neduh* (= nemoc), *nehoda* (= nešťastná příhoda), *nemluvně* (= malé dítě), *nenávist* (= odpor, zášť), *neplecha* (= nezbednost), *nezbedný* (= rozpustilý)

b) Předpony v těchto názvech naznačují polohu morfémů jimi pojmenovaných vzhledem ke kořeni: *předpony* leží *před* kořenem, *přípony* za ním, tedy *připínají* se k němu.

Cvičení 4 opakuje užívání předpon *s-/se-* a *z-/ze-*, které byly mj. probírány ve slovotvorném učivu v 6. ročníku. V tomto smyslu zdůvodňujeme jejich pravopis.

sklonit hlavu, zcestovalý člověk, mléko se srazilo, zcukernatělý med, sbírka pohádek, zprostit obžalovaného viny, zchátralá stavba, shluk lidí, zčerit hladinu rybníka, radostné shledání, splavný úsek řeky, ztotožnit se s názorem, sborový zpěv, zběsile sjíždět kopec, nesrozumitelné zkratky, sevrklé ovoce, zcela zdravý muž, lidsky se sblížili, scedit špagety, sčítat zlomky, sdělit zkušenost

Cvičení 5 navazuje na cvičení 1, 2 a 3; postupujeme v něm obdobně a srovnáváme význam téže předpony v různých slovech.

a) Předpona *pod-* nese význam malé míry (*podhodnotit, podprůměrný*), nižšího stupně (*podporučík*), umístění nebo směr pod něčím, dole (*podtitulek, podjet, podzemní, podpis, podmořský, podjezd*).

b) Ke všem slovům lze vytvořit příbuzná slova s předponou *nad-*, skutečně opačný význam mají slova *nadtitulek, nadjet, nadzemní, nadhodnotit, nadmořský, nadjezd, nadprůměrný*.

■ SKLÁDÁNÍ SLOV

Tvoření slov skládáním uvádíme cvičeními zaměřenými na pozorování a srovnávání složenin se slovy odvozenými a s jejich výchozími spojeními slov. Ve **cvičení 1** a **2** si žáci zároveň opakují pojmy slovotvorný základ, kořen a předpona a vyvozují rozdíly mezi odvozováním a skládáním.

Cvičení 1:

nadvýroba: výroba

převod: vodit

rozměr: měřit

velkovýroba: velká výroba

ropovod: vodit ropu

plynoměr: měřit plyn

Cvičení 2: čtyřstěn – čtyři stěny, veselohra – veselá hra, žluto-černý – žlutý a černý, teploměr – měřit teplotu, obranyschopný – schopný obrany, hrolezec – lézt na hory, hnědouhelny – hnědé uhlí, dvoupatrový – dvě patra, vlakvedoucí – vedoucí vlaku, jihozápad – mezi jihem a západem, listopad – padá listí, středoškolský – střední škola

Ve **cvičení 3** si žáci prověřují pohotovost při tvoření složenin s některými frekventovanými členy. Cvičení můžeme uvést formou soutěže. Současně žáky vedeme k tomu, aby si uvědomovali modelovost tvoření složenin, příp. aby se pokusili vymezit hlavní oblast jejich tvoření (odborné názvy).

vodoměr, vodojem, vodovod, vodoléčba, vodotrysk, vodopád, vodotěsný...

černozem, černokněžník, černobílý, černoooký, černovlasý...

elektrospotřebič, elektromotor, elektrotechnika, elektromechanika, elektroakustika, elektrodynamika, elektroléčba, elektroopravna...

biochemie, biologie, biograf, biosféra, bioplyn, biopalivo, biolíh, biopotraviny, biokavárna...

novověk, novostavba, novogotika, novomanžel, novotvar, novočeský, novodobý, novorozený, novoroční, novopečení...

Ve **cvičení 4. a)** postupujeme opačně než dosud: žáci složená slova rozpoznávají a přiřazováním příslušných základových slov vysvětlují jejich lexikální význam. V části **b)** rozlišují jazykový původ jejich členů (domácí a cizí kořeny).

a) tisíciletý – *tisíc let*, svatovojtěšský – *svatý Vojtěch*, soběstačný – *sobě stačící* (= vystačující s vlastními prostředky), ctihodný – *hodný cti*, trojlodní – *tri lodě*, třicetiletý – *třicet let*, pravděpodobný – *podobný pravdě*, rukopis – *psát rukou*, středověk – *střední věk*, pozoruhodný – *hodný pozoru*, kulturně-historický – *kulturní a historický*

velkoplošný – velká plocha, práce schopný – schopný práce, poloautomatický – napůl (z poloviny) automatický, vysokozdvihový – vysoký zdvih / zdvihat vysoko, spolupracovník – pracovat spolu (společně), dvousměnný – dvě směny, celodenní – celý den

b) poloautomatický

Cvičení 5 vede žáky k přemýšlení o rozdílech ve slovotvorném procesu při tvoření vlastních a nevlastních složenin. Podobně jako ve **cvičení 1** a **2** tedy žáci srovnávají jednotlivé složeniny v obou skupinách s jejich výchozími spojeními slov a všímají si, čím vším se od nich liší.

kávovar, maloměsto, medonosný, krátkonohý – vlastní složeniny

zemětřesení, práce schopný, kolemjdoucí, dlouhohrající – nevlastní složeniny (spřežky)

Cvičením 6 si žáci ověřují produktivnost (početnost) složenin v odborném názvosloví; k ilustraci využívají vlastních znalostí z jiných předmětů.

Cvičení lze příp. uvést jako soutěž nebo jako práci ve skupinách.

krásnoočko, perlorodka, sudokopytník, ptakojestěř, hmyzožravý, hrubozobý, kosočtverec, trojúhelník, lichoběžník, trojčlenka, pravouhlý, rovnoramenný, dvouciferný...

Cvičení 7 je určeno jako závěrečné srovnání tvoření slov odvozováním a skládáním. Vyplyne z něj základní rozdíl mezi oběma způsoby tvoření slov: odvozená slova se zakládají na jednom kořeni, složená (minimálně) na dvou.

Odvozená slova: *hvězdník – hvězda, modřenec – modrý, plamének – plamen, kopretinovec – kopretina, zvonek – zvon, podběl – bílý, barvínek – barvit, slunečnice – slunečný/slunce*

Složená slova: *čtyřlístek – čtyři listky, černobýl – černé býlí (= plevel), sedmikráska – sedm krás, lomikámen – lámat kámen, devětsil – devět sil, jednokvítke – jeden kvítek*

■ ZKRACOVÁNÍ; ZKRATKY A ZKRATKOVÁ SLOVA

Výklady zaměřujeme pro zjednodušení především na iniciálové zkratky, komunikačně značně vytížené a pro žáky zpravidla neznámější. Protože při zkracování dochází k úpravě již existujících víceslovných názvů, vycházíme většinou od hotových zkratk a vedeme žáky k identifikaci jejich výchozích nezkrácených podob. Tak jsou zaměřena **cvičení 1 a 2**.

Cvičení 1: *FOK = Film – Opera – Koncert*

Cvičením 2 si žáci zároveň názorně ilustrují funkci zkratk – věta s vypsanými víceslovnými názvy je mnohem delší než uvedená podoba věty se zkratkami.

Na vysokých školách v České republice, jako například/na příklad na Univerzitě Karlově, Českém vysokém učení technickém, Akademii múzických umění a podobně, studují i cizinci ze Slovenské republiky, Spolkové republiky Německo, Velké Británie, Spojených států amerických (angl. United States of America) a tak dále.

Ve **cvičení 3** postupujeme opačně než v předchozích cvičeních a procvičujeme pravopis zkratk. Např. *Korejská lidově demokratická republika – KLDR, Čínská lidová republika – ČLR, Společenství nezávislých států – SNS* apod. Jsou to zkratky z počátečních písmen víceslovných názvů, tečky za nimi nepíšeme.

Při plnění úkolu ve **cvičení 4** si žáci uvědomí, jak běžně a často se zkratky v dnešní komunikaci užívají. Cvičení můžeme využít k úvaze, jaké praktické výhody a nevýhody užívání zkratk s sebou pro uživatele přináší (úspora místa, příp. času při psaní × obtíže při porozumění při neznalosti výchozího nezkráceného názvu).

Např. *PSP ČR = PS PČR – Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky, EP – Evropský parlament, NATO – Severoatlantická aliance (angl. North Atlantic Treaty Organisation) atd.*

Cvičení 5 navazuje na předchozí cvičení a vede žáky k tomu, aby si uvědomili, že se zkratky zapojují jako větné členy do věty. Jejich gramatické kategorie se řídí (jsou dány) nezkrácenými víceslovnými názvy, které zkratky ve větě zastupují.

byla zastoupena Spolková republika Německo, Občanská demokratická strana i Česká strana sociálně demokratická se zúčastnily, zareagovala Organizace spojených národů (zareagovalo OSN), pražská městská hromadná doprava přepravila, stala se Čínská lidová republika, loňské Lidové noviny přinesly, vysílala Česká televize, posílila rozšířená Evropská unie

Cvičení 6 srovnává iniciálovou zkratku a zkratkové slovo; na základě použití ve větě si žáci uvědomí formální rozdíly mezi nimi.

CK = cestovní kancelář, Čedok = Česká dopravní kancelář (zkratka a zkratkové slovo); jet na dovolenou s Čedokem, koupit si zájezd v Čedoku

Ověřte si, jak jste zvládli látku v této kapitole.

1. Ano, každé slovo musí obsahovat alespoň jednu slabiku. Může ji tvořit pouze jedna hláska, tzn. samohláska (spojky *a, i*) nebo slabikotvorná souhláska (*r, l – trn, plch*).
2. **a)** rozum: *schopnost člověka myslet, usuzovat*
b) mluvnický rod (mužský), životnost (neživotné), číslo a pád (určujeme podle konkrétního tvaru ve větě)
3. *školní jídelna, velká přestávka, pololetní prázdniny, třídní učitel, žákovská knížka...*
4. *travička*: 1. zdrobněle: *tráva*, 2. žena, která tráví, otravuje (přechýlené podstatné jméno od slova *travič*). Jsou to homonyma.
5. *rovnoměrný pohyb, trajektorie, infračervené záření, světelné spektrum, ohnisková vzdálenost, rozptylka, lumen, lux, atom, proton, neutron, molekula, tlak, hydrostatický tlak, spojené nádoby, vztaková síla*
6. Slova odvozená mají jen jeden kořen (slovní základ), složená slova mají kořeny (slovní základy) dva, příp. i více.
7. *SZ (Strana zelených), KDU-ČSL (Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová), ČSSD (Česká strana sociálnědemokratická)*
8. Němčina.
9. Podíváme se do slovníku cizích slov (např. do Akademického slovníku cizích slov).

Pracovní sešit str. 28–33

Odvozování slov

Většina cvičení v této části pracovního sešitu slouží k procvičování základních pojmů z učiva o tvoření slov v příslušné části učebnice 6. a 7. roč-

níku a kombinuje praktické opakování slovtvorných rozborů s úkoly zaměřenými na správné využívání (zapojování) utvořených slov v textu.

Cvičení 1. a): dárek: *dár/ek* (slovtvorný základ *dar-*: *a* → *á*, přípona *-ek*)

b) Jde o dvojici základového slova a jeho formální zdrobněliny. Obě slova mají stejný věcný význam: *dárek* nemusí vždy znamenat malý dar. Ustálená a nezaměnitelná jsou např. spojení *dar boží* (nikoliv **dárek boží*), *vánoční dárek* (bez ohledu na jeho velikost).

Pod vánočním stromkem ležela hromada *dárků*. Jeho talent je přímo *dar* od boha. K svátku jsem jí jako *dárek* dala dva díly Harryho Pottera. Ředitel nemocnice přijal od zástupců firmy sponzorský *dar* na nové vybavení.

c) Většina zdrobnělin takto tvořených má ve srovnání se svým základovým slovem zdrobňující význam (pojmenovávají menší předmět) – cvičení má žáky přivést k tomu, aby si to uvědomili. Jsou to dvojice jako: *strom* – *stromek*, *stůl* – *stolek*, *dům* – *domek*, *papír* – *papírek* apod.

Cvičení 2. a): *květina* – *květ* = rostlina s (pěknými) květy nebo listy.

b) slovesa: *vykvést*, *vykvétat*, *rozkvést*, *rozkvětat*, *odkvést*, *odkvétat*, *prokvétat*

podstatná jména: *květináč*, *květinka*, *květinář*, *květinářka*, *květinářství*, *květomluva*

přídavná jména: *květinový*, *květinářský*, *rozkvetlý*, *vykvetlý*, *odkvetlý*

příslovce: *květinově*, *rozkvetle*, *vykvetle*

Cvičení 3 směřuje k posílení povědomí žáků o produktivních slovtvorných typech a řadách.

senný: *rodinný*, *rovinný*, *rostlinný*, *(ne)stranný*, *ochranný*, *vonný*, *cenný*...

materialismus: *individualismus*, *kolonialismus*, *archaismus*, *feudalismus*, *kapitalismus*, *romantismus*

říkavat: *plakávat*, *nahrávat*, *hlásávat*, *dělávat*, *zpívat*, *trhávat*, *spávat*

poštovné: *školné*, *jízdné*, *nájemné*, *cestovné*, *balné*, *mýtné*

žvýkací: *hrací*, *tahací*, *koupací*, *plovací*, *potápěcí*

vyhrát: *vysázet*, *vypracovat*, *vydělat*, *vyjet*, *vykopat*, *vyskočit*

Cvičení 4. a): *čtená zkouška*, *čtivý román*, *člověk čtoucí knihu*, *čtecí zařízení*, *čitelný rukopis*, *sečetlý čtenář*

b) sloveso *číst*

Cvičení 5:

Slova odvozená předponami: *prales*, *přímořský*, *očistit*, *slézt*, *usadit*, *podvodní*

Slova odvozená příponami: *pravice*, *přímka*, *očitý*, *sloupek*, *stromoví*, *uranový*, *podvodník*

Cvičení 6 můžeme po vypracování doplnit upozorněním na to, že některé předpony se samohláskou mají dlouhou a krátkou variantu (*vy-/vý-*, *na-/ná-*) a že v jednom slově se může hromadit více předpon.

a) *předpověď, odpověď, výpověď, náповěda*
 b) *předpovědět, odpovědět, vypovědět, zapovědět, napovědět* – jsou to slovesa odvozená předponami

Základové slovo: *povědět*

Cvičení 7. a):

	Krajina kolem řeky	Slovotvorný základ + __ __
Labe	<i>Polabí</i>	<i>-lab-</i> + předpona <i>po-</i> , koncovka <i>-í</i>
Dyje	<i>Podyjí</i>	<i>-dyj-</i> + předpona <i>po-</i> , koncovka <i>-í</i>
Otava	<i>Pootaví</i>	<i>-otav-</i> + předpona <i>po-</i> , koncovka <i>-í</i>

b) Např. *Posázaví, Povltaví, Poohří, Povydrí, Pováží, Porýní (Pošumaví, Pobaltí)*. Pravopis těchto zeměpisných názvů zdůvodníme: plní funkci vlastních jmen.

Cvičení 8: *Podkrkonoší, Podkrušnohoří, Podorlickohoří*

Cvičení 9:

pracovat: *odpracovat, vypracovat, napracovat, dopracovat, zapracovat, rozpracovat, zpracovat, přepracovat, upracovat (se), propracovat*

jít: *přijít, dojít, ujit, zajít (si), vyjít, sejít, obejít, odejít, přejít, rozejít (se), vejít, projít (se)*

mluvit: *rozmluvit, přimluvit (se), smluvit, omluvit (se), zamluvit, přemluvit, vymluvit (se), promluvit, namluvit (se, si)*

dělat: *udělat, dodělat, rozdělat, přidělat, předělat, sdělat, vydělat, nadělat, zadělat, prodělat*

Cvičení 10: *legendární – legenda, pražský – Praha, geniální – génius, hudební – hudba, smíchovský – Smíchov, hlavní – hlava, významný – význam, světový – svět, obrovský – obr, mistrův – mistr, slavný – sláva, tehdejší – tehdy, Nosticův – Nostic, dnešní – dnes, Stavovský – stav*

Skládání slov

Cvičení 1: Např. *Novohrady, Mydlovary, Koloděje, Mokropsy, Kozolupy, Kozojedy, Kostolomlaty, Všehrady, Senohraby, Přestavlký, Štěrboholy, Dalskabáty, Zvonokosy, Pětikostelí, Senovážné náměstí* atd.

Cvičení 2:

princezna *Zlatovláška*

složenina vlastní

kocour *Modročko*

složenina vlastní

Dlouhý, Široký a *Bystrozraký*

složenina vlastní

děd *Vševěd*

složenina vlastní

Žáci mohou dále uvádět vlastní příklady, jako např. *čarostřelec, drvoštěp, čarodějnice, černokněžník* (složeniny vlastní).

Cvičení 3. a): neliší se významem, jsou to synonyma

b) utvořena stejně: složeniny (vlastní)

c) původ: první slovo ve dvojici je cizího původu, druhé domácího (z českých kořenů)

Cvičení 4:

1. *auto-*: = automobil; *automobil*, *autobus*, *autoopravna*, *automapa*, *automechanik*, *autobazar*, *autokar*, *autodoprava*, *autojeřáb*, *autoškola*

2. *auto-*: = sám, vlastní; *autogram* (*autogramiáda*), *autobiografie*, *autoportrét*, *automasáž*, *autoanalýza*, *autokritika*, *autoportrét*

Cvičení 5:

<i>veselohra</i>	<i>vlastizrada</i>
<i>sněhobílý</i>	<i>železobeton</i>
<i>kamenolom</i>	<i>psovod</i>
<i>pravdomluvný</i>	<i>provazochodec</i>
<i>mořeplavec</i>	<i>jazykověda</i>
<i>práceschopný</i>	<i>hromobiti</i>
<i>kávovar</i>	<i>okamžik</i>
<i>hluchoněmý</i>	<i>všeuměl</i>

Cvičení 6: Po vypracování úkolu a srovnáním zastoupení složených slov v jednotlivých skupinách můžeme žáky vést k vyvození závěru, ve které z nich se nejčastěji tvoří nové názvy (složeniny cizí a hybridní, tj. utvořené spojením českého a cizího členu).

	České členy	Cizí členy	Český + cizí člen
<i>celozrnný chléb</i>	<i>celé zrn</i>		
<i>polomáčené rohlíčky</i>	<i>máčet napůl</i>		
<i>dvouvaříč</i>	<i>dva vaříče</i>		
<i>cyklocomputer</i>		<i>cyklistický computer</i>	
<i>samonabíjecí baterie</i>	<i>sám (se) nabít</i>		
<i>videokamera</i>		<i>video, kamera</i>	
<i>biomléko</i>			<i>mléko, bio(logický)</i>
<i>rychlovarná konvice</i>	<i>rychle vařit</i>		
<i>diasušenky</i>			<i>sušenky, dia(betický)</i>
<i>notebook</i>		<i>note, book</i>	
<i>eurookna</i>			<i>okna, euro (EU)</i>

Cvičení 7:

samo-: *samohláška*, *samochvála*, *samomluva*, *samoobsluha*, *samopal*, *samospád*, *samospoušť*, *samospráva*, *samovládce*, *samovznícení*, *samozásobitel*, *samočinný*, *samohybný*, *samojízdný*, *samolepicí*, *samonosný*, *samorostlý*, *samostatný*, *samoučelný*, *samovolný*, *samozřejmý*

velko-: *velkodůl*, *velkofilm*, *velkokapitál*, *velkoměsto*, *velkoobchod*, *velkodběratel*, *velkostatek*, *velkovýroba*, *velkovýkrmna*, *velkokapacitní*, *velkolepý*, *velkomoravský*, *velkomyslný*, *velkoplodý*, *velkorysý*

Cvičení 8:

-pis: *dějepis*, *přírodopis*, *zeměpis*, *horopis*, *vodopis*, *chorobopis*, *čistopis*, *hrubopis*, *dálnopis*, *těsnopis*

-metr: *milimetr*, *decimetr*, *centimetr*, *kilometr*, *barometr*

Cvičení 9: vlasti/věda: *přírodověda, zdravotvěda, jazykověda*
epi/centrum: *hydrocentrum, fitcentrum, biocentrum*
bio/logie: *zoologie, filologie, geologie, hydrologie*
deci/metr: *centimetr, milimetr, kilometr*
zoo/park: *lesopark, akvapark, lunapark, skatepark, snowpark, dinopark*
pravo/pis: *čistopis, rukopis, zeměpis, dějepis, rodopis, časopis*

Zkracování; zkratky

Cvičení 1 vychází z mezipředmětových znalostí a všeobecného rozhledu žáků. Pokud žáci některé zkratky neznají, motivujeme je k vlastnímu vyhledání informací např. v denním tisku, v encyklopedických příručkách nebo na internetu.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky

Ministerstvo zahraničních věcí České republiky

Ministerstvo financí České republiky

Ministerstvo kultury České republiky

Ministerstvo dopravy České republiky

Ve **cvičení 2. a)** obdobně jako ve cvičení 1 mohou žáci získat potřebné informace např. prostřednictvím internetu.

SMS – krátká textová zpráva, z anglického názvu *Short Message Service*

MMS – multimediální zpráva, z angl. *Multimedia Messaging Service*

b) *MP3* (MPEG-1 Layer 3) je formát komprese zvukových souborů, oblíbený pro uchování a přehrávání hudby (zkratka z anglického názvu *Motion Picture Experts Group*)

Cvičení 3: *MUDr. Karel Veselý, Ing. Helena Slováčková, MVDr. Zdeněk Nový*

Syntaktickému učivu se v sedmém ročníku věnuje poměrně velká pozornost. Učivo je uspořádáno podobně jako v ročníku šestém (zaměřujeme se jak na rozbor a tvoření větných konstrukcí, tak i na jejich spojování a navazování v rámci textu). Měli bychom si být vědomi, že náročnost látky klade také poměrně velké požadavky na abstraktní myšlení žáků, a diferencovat své požadavky podle toho, jakých cílů chceme se zřetelem k myšlenkové úrovni žáků dosáhnout.

Hlavním cílem je, aby se všichni žáci naučili správně tvořit a vhodně ve svých jazykových projevech užívat různé syntaktické konstrukce, aby také dokázali posoudit jejich vlastnosti z hlediska stylistického. Nadanější a zvědavější (např. studenti víceletých gymnázií nebo žáci, kteří se ke středoškolskému studiu připravují) by měli tak dobře porozumět obsahu základních pojmů a termínů a umět s nimi pracovat (jejich znalost umožňuje nejen proniknutí do problematiky stavby české věty, ale může významně přispět i k zvládnutí jazyků cizích a k rozvoji abstraktního a logického myšlení).

STAVBA VĚTNÁ

Věty s podmětem a věty bez podmětu

Lze bez nadsázky říct, že slovo a věta jsou ústředními mluvnickými pojmy, přestože jejich charakteristiky a definice (i chápání obsahu těchto pojmů) se mohou v jednotlivých odborných pracích od sebe odlišovat (což platí zejména o termínu věta). V učebnicích jsme zvolili přístup, který má v současnosti podporu v řadě mluvnic.

I když větu přímo nedefinujeme, usilujeme o to, aby byla chápána jako jednotka jazykového systému, a ne jako jednotka promluvovala.

Poznámka: Pro tuto promluvovou jednotku se v jazykovědných pracích užívá pojem *výpověď*. Rozumí se jím věta (popř. větný ekvivalent), která je konkrétně realizovaná, situačně zakotvená, a plní specifické komunikační funkce; bývá vymezena graficky nebo zvukově.

Pokud jde o formální stránku, je větou ta struktura, která je tvořena slovy majícími platnost větných členů. Mezi těmito slovy jsou různé významové vztahy, které jsou určitým způsobem vyjádřeny formálně. Každá věta musí obsahovat mluvnický vyjádřený vztah přísuzovací, protože ten jako jediný ze všech umožňuje vypovídat něco o okolním světě formou soudů; postihujeme jím, jaké vztahy jsou mezi jevy okolního světa, a charakterizujeme je z hlediska času a slovesného způsobu (něco pokládáme za jisté, možné, nemožné, nutné apod.). Protože nositelem těchto mluvnických kategorií je určitý slovesný tvar, jenž je ve větě vždy v postavení přísudku, **musí** – podle našeho pojetí i pojetí novějších mluvnických příruček, např. Čestina – řeč

a jazyk – **každá věta obsahovat přísudek**. (Přísudek může být někdy z různých důvodů nevyjádřen: *Petr se učí a já taky. Šatna vlevo.*)

Důležité je, zda se vztah přísuzování uskutečňuje mezi podmětem a přísudkem (tak vznikají **věty s podmětem**, nazývané též **dvojčlenné**), nebo zda se přísudek vztahuje pouze k situaci, jež jazykově pojmenována není (**věty bez podmětu** neboli **jednočlenné**).

Poznámka: Za věty s podmětem (dvojčlenné) považujeme i věty s podmětem nevyjádřeným nebo všeobecným.

V **cvičení 2** rozlišujeme věty s podmětem a bez podmětu; v některých příkladech je poznávání podmětu poněkud komplikováno tím, že podmět buď následuje až po přísudku (*Po celý den ho bolela hlava. Venku se strhl prudký vítr. Od lesa zavanul chlád*), nebo je vyjádřen zájmenem (*Nic se nestalo. Mirkovi se to vůbec nelíbilo. Něco se ti asi zdálo. Někdo zvoní u dveří*). Ve větě *Při chůzi po cestičce jsem si zaprášila boty* je podmět nevyjádřený; ostatní věty jsou věty bez podmětu.

Ve **cvičení 3** rozlišují žáci věty bez podmětu a věty, ve kterých je podmět nevyjádřený (*Příště vás... Leží... Spí jako dudek. Lije vodu... Večer vždycky zatahuje... Mluví několika jazyky*).

Všechny tři typy vět jsou zastoupeny ve **cvičení 4**.

Bez podmětu jsou věty: *V noci zase sněžilo a od okna profukovalo. Nechtělo se mu ještě vstávat ...a bylo mu dobře. Pak ... vytrávilo, dokonce ... zakručelo v břiše. Najednou ... zaskřípělo*).

Vyjádřený podmět je v posledních dvou větách: *Dveře se rozlétly a do bytu vtrhla Monika*. Ve zbývajících větách není podmět vyjádřen.

V **cvičení Pro bystré hlavy** vedeme žáky k úvaze, že věty bez podmětu často označují přírodní jevy nebo tělesné a duševní stavy lidí. Necháme je uvádět i další příklady. Protože sloveso v přísudku nevyjadřuje v těchto větách shodu s podmětem, je ve tvaru 3. os. j. č. r. stř.

Možná řešení ve **cvičení 5** jsou: *Petrovi asi přeskočilo. Nemocnému se po injekci ulevilo. V létě u táboráku se všem chtělo zpívat (bylo všem do zpěvu). Ivaně bylo stále do pláče. Malým dětem se na táboře někdy stýská po rodičích. V dálce hřmělo. Někde blízko uhodilo. Rozednívá se. Stmívá se. Podle předpovědi bude v noci mrznout*.

Ve **cvičení 6** dbáme vedle vysvětlení významu vět především na to, aby si žáci uvědomili jejich stylovou hodnotu (zejména se zřetelem k adresátovi).

Už mu sklaplo. Nestalo se to, co očekával. – *Stráší ti ve věži?* Zbláznil ses? – *Tváří se, jako by se nechumelilo*. Tváří se jakoby nic, jako by se nic nedělo. – *Už mu otrnulo*. Už se vzpamatoval z něčeho nepříjemného. – *Šplouchá ti na maják*. Jednáš nerozumně, blázníš. – *Bylo mu pod psa*. Bylo mu velmi špatně. – *Už mi svítá*. Začínám tomu rozumět.

Cvičení 7: Porovnáváme jednotlivé návrhy a hledáme variantní řešení. Např.: *Na krajinu padl soumrak a vzduch se náhle ochladil. Zvedl se čerstvý vítr. K večeru se obloha pokryla těžkými mraky. Nejprve začaly padat drobné kapky deště, později přešly v prudký liják. Všude bylo bláto. Tma přišla náhle*.

Věty s podmětem a věty bez podmětu

Cvičení 1: Věty bez podmětu (věty jednočlenné) jsou: 2, 3, 6, 18, 25.

Podmět je vyjádřen ve větách 1, 4, 5, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 20, 22, není vyjádřen ve větách 7, 8, 9, 15, 19, 21, 23, 24.

Věta s podmětem všeobecným je věta 10.

Slova *gajdoš*, *gajdy* jsou nespisovná, nářeční a označují dudáka a dudy.

Cvičení 2: Bez podmětu jsou věty 2, 5, 6, 8, 9.

S podmětem nevyjádřeným jsou věty 1, 3, 4, 7, 10.

Ve **cvičení 3. a)** lze jako příklad uvést tyto věty: *Už celý týden je deštivo. Celý den je deštivý. Zlobí se, protože jsme přišli pozdě. Mluví se o tom už všude. Stýská se mi po domově. Stýská si, protože nemá žádné přátele.*

V části **b)** můžeme jako příklad uvést tyto věty: *Bolí mě záda. Bolí mě v krku. V dálce se blýská hladina rybníka. Na obloze se blýská.*

Cvičení 4 je transformační: *Včera nastal silný mráz. Co si o tom lidé povídají? Do transformátoru uhodil blesk. Déšť pomalu ustává. Vašek se styděl (hanbil). Toho pejska jsem litoval.*

Větné ekvivalenty

Věta je základní gramatickou jednotkou, která má v konkrétních jazykových projevech funkci výpovědi. Vedle ní však jako výpovědi mohou fungovat i jiné formy, které za určitých podmínek jsou větám rovnocenné; ve shodě s dalšími mluvnicemi a slovníčkem školské terminologie uveřejněným na webových stránkách MŠMT užíváme pro ně pojem **větné ekvivalenty**.

Poznámka: Větné ekvivalenty je nutno odlišovat od vět s elipsou přísudku. Zatímco ve větách s elipsou vynechaný přísudek vyplývá z kontextu nebo situace (např. Martina píše úkol a *Pavel také*), větné ekvivalenty jsou konvencionalizované a v určitých situacích je používáme místo vět běžně (např. povely v tělesné výchově).

Cvičení 1: Slovník spisovné češtiny u slova *pampa* uvádí, že je to podstatné jméno rodu ženského, které pochází z indiánských jazyků a označuje argentinskou step. Toto slovo můžeme též využít ke krátkému mluvnímu cvičení, propojujícímu učivo o jazyce se zeměpisem (slova *step*, *prérie* a *pampa*, popř. *pusta* označují různé oblasti, které mají podobný ráz; kde se tyto oblasti rozkládají, čím jsou charakteristické apod.).

Základem větných ekvivalentů (**cvičení 2**) jsou různé slovní druhy, např. částice (*Ano. Jistě*), citoslovce (*Ach!*), podstatná jména (*Noc a hvězdy nížko nad hlavou. Oheň? Světlo, teplo a přátelství dobrých lidí. Dobrý večer*), přídavná jména (*Nádherné!*) nebo slovesa ve tvaru infinitivu (*Jen je posbírat. Jíst a pít?*).

Možné větné ekvivalenty ve **cvičení 3** jsou např. tyto: *Jeden džus a zmrzlinu. Jeden na odpoledne. Vpravo v bok! Honem! Stát! Vyhrát tak milion! Fuj! Pst! Do toho!*

Cvičení 4 má vést k poznání, že v některých situacích je užití vět neobvyklé nebo nemožné (různé pozdravy, povely, komunikace se zvířaty).

Méně známé výrazy (hlavně pro městské děti): *Na, puta, puta, na!* – volání na drubež, nejčastěji na slepice a kuřata; *Vijé!* – pobízení tažných zvířat k chodu; *Prrrr!* – výzva pro tažná zvířata k zastavení; *Kšá!* – plašení, odhánění, např. ptactva; *Káč, káč, káč!* – volání na kachny

Necháme žáky uvádět další příklady (např. jak oni sami komunikují se zvířaty, jak lidé formulují důrazné příkazy, zákazy, napomenutí apod.).

V souvislém textu (**cvičení 5**) se zamyslíme zejména nad funkcí různých konstrukcí: větné ekvivalenty urychlují spád děje, oživují vyprávění, zvyšují napětí – *Prásk! Prásk! Hurá! Ale běda.* (citoslovce jako základ); *Dane! Pomoc! Hrůza! Richarde! Pozor!* (podst. jm.). Věty bez podmětu jsou: *Ten den bylo...* *Danem trhlo;* zbylé jsou s podmětem (vyjádřeným i nevyjádřeným).

Větné ekvivalenty užívají (často až nadměrně) právě děti, jestliže vypráví nějakou příhodu. Proto se **cvičení 6** zaměřuje na mluvený projev žáků. Chceme je vést k adekvátnímu užití těchto prostředků, k poznání, že jimi mohou vyprávění oživit, avšak že při nadměrném výskytu ho naopak často znejasní a že text může na posluchače někdy působit směšně.

- **Cvičení 5** lze též využít jako výchozí pro opakování probraného učiva.
1. Které slovo je podmětem ve větě *Náhle ho něco napadlo?* (*něco*)
 2. Vyhledejte v posledním odstavci podstatné jméno pomnožné. (*kalhoty*)
 3. Uveďte alespoň dvě vhodná přídavná jména, která bychom mohli doplnit do věty *Náhle se ozval výkřik.* (*zoufalý, hlasitý, přidušený*)
 4. Vyhledejte všechna zájmena a určete jejich druh. (*ten* – ukazovací; *se, si, sebou* – osobní zvrtné; *jeho* – přivlastňovací; *co* – tázací; *ho, je* – osobní; *něco, všech, všechno* – neurčitá)
 5. Které tvary číslovky *oba* jsou spisovné a které nespisovné?
Drž to obouma rukama. Drž to oběma rukama. – Zatelefonovala jsem oboum kamarádům. Zatelefonovala jsem oběma kamarádům.
 6. Ke slovu *hlas* uveďte příbuzné podstatné jméno, přídavné jméno, příslovce a sloveso. (*souhlas, hlášení, prohlášení; hlasitý, hlasitě, nahlas; hlásit, souhlasit, prohlašovat* apod.)

Druhy vět a větných ekvivalentů podle funkce

V učebnicích jsme – v souladu se schváleným elektronickým slovníkem školské terminologie – upustili od užívání označení „druhy vět podle postoje mluvčího“. Chtěli bychom totiž postihnout, že věta (větný ekvivalent) má svou stránku formální (podle užití některých slov, slovesného způsobu, melodie nebo užití různých grafických prostředků dělíme věty a větné ekviva-

lenty na oznamovací, rozkazovací, tázací, práci; zvolací), avšak že tyto základní formy mohou plnit různé funkce. (Např. tyto věty mají vždy formu tázací, avšak fungují různě: jako otázka – *Máš čas?*; vyjadřují údiv – *To už je zase konec měsíce?* nebo námitku – *Nepomohl jsem ti snad někdy?*; prosbu – *Nepůjčila bys mi deset korun?* apod.)

Rozlišovat věty podle jejich formy se žáci naučili již v nižších ročnících. Proto se zaměřujeme na obtížnější případy (poznávání doplňovacích a zjišťovacích otázek – **cvičení 2**; doplňovací otázky jsou *Kdo to udělal?* *Kolik jsem dlužen?* *Čemu se divíš?* *Co se tady vlastně stalo?* *O čem jste spolu mluvili?* (zbylé jsou zjišťovací). Protože se průběh melodie v obou typech otázek liší, sledujeme i tuto stránku.

Pro bystré hlavy

Autor velkými písmeny naznačuje, že jde o pojmenování „národa“ (podobně jako *Čech, Češka, Češi*).

Cvičení 3 lze rovněž využít k tomu, abychom naznačili, že v každodenním životě vstupujeme do různých sociálních a komunikačních rolí.

Dalšími větnými ekvivalenty ve **cvičení 4** jsou: *A vida!* (citoslovce, forma je zvolací); *Ano* (částice, oznamovací); *Sbohem, Gandalfé! Sbohem, Bilbo!* (základem je podstatné jméno, forma je zvolací); *Dávat si pozor?* (základem je sloveso ve tvaru infinitivu, forma je tázací)

V **cvičení 5** se zamýšlíme nad volbou různých větných konstrukcí. Např.: *Račte se posadit. Koukej si už sednout!* (Míru zdvořilosti ovlivňuje volba slovesa, jeho formy /2. os. č. j. × 2. os. č. mn./, i melodie /grafická znaménka/). *To okno raději neotvírejte! Neotvírat okna!* (raději + slovesná osoba × infinitiv, důrazná intonace, popř. vykřičník) *MLčíte už! Už mlčte.* (V prvním případě jde o důraznější rozkaz, doplněný navíc intonací, i když je užit tvar přítomného času oznamovacího způsobu.) *Musíte se za mě přimluvit. Přimluvte se laskavě za mě.* (Užití modálního slovesa signalizuje naléhavost, částice *laskavě* zdvořilost.) *Já si zatelefonuju, jo? Můžu si od vás zatelefonovat?* (V prvním příkladu vyžaduje mluvčí souhlas jen pomocí užití familiární částice *jo*, ve druhém žádá zdvořile o souhlas formou věty tázací a užitím způsobového slovesa *moci*.) *Proč bych mu to neřekl?! Promiňte, ale já mu to musím říct.* (První věta může naznačovat údiv, ve druhé mluvčí požaduje od partnera benevolentní postoj.)

Ve **cvičení 6** porovnáváme vhodnost různých variant právě vzhledem ke komunikačním podmínkám (především vzhledem k partnerovi komunikace, vyjádření větší nebo menší míry zdvořilosti): *Paní učitelko / pane učiteli, promiňte, že jsem přišel / přišla pozdě. Dej mi, prosím tě, něco k pití.* × *Mohla byste mi dát něco k pití? – Vysvětlila bys mi novou látku z fyziky? Byl/a byste tak laskav/a a vysvětlil/a mi ještě jednou novou látku z fyziky? – Dělej!* × *Mohli bychom jít rychleji?*

V **cvičení Pro bystré hlavy** se opět vracíme k problematice částic. Zatímco v prvním příkladě je slovo *klidně* částice, která naznačuje, že souhlasíme s tím, co partner dělá, v druhém příkladu jde o příslovce.

Ve **cvičení 7** doplňujeme do uvozovacích vět slovesa, která přímo vyjadřují, jakou funkci má přímá řeč, např.: *navrhl, pochybovala, podivila se, nařizuje, zavelel, varoval, radí*.

Ve **cvičení 8** usilujeme o to, aby žáci volili v uvozovacích větách různá slovesa, např.: „*Ale vždyť skrz to kolo nemusí být hned tak zle, chlácholil mě, „já ti ho půjčím, kdykoliv budeš chtít.*“ Jako nespisovné se označuje: *porád, abysem, sešmajdané, dolejšá, pitomé, vočadla, bysme*. Vedeme žáky k tomu, aby sami poznali, proč Poláčkův text má zcela osobitý styl (mísení jazykových prostředků různých vrstev: např. vedle neutrálních spisovných výrazů jsou zde i výrazy spisovné hovorové – *courat se* – nebo knižní – *pravit, jelikož*. Také větný celek je dlouhý, věty jsou za sebou řazeny podobně jako v ústním vyprávění, opakuje se sloveso *pravit*, které jakoby naznačuje, že fiktivní autor – malý chlapec – tuší, že se tento výraz užívá ve vyšším stylu, ale sám ho např. jako sloveso v uvozovacích větách k přímé řeči užít nedovede). Význam slovesa *vynalézt* se vysvětluje jako „experimentováním, bádáním vymyslet, vytvořit, vynajít, objevit“; *objevit* jako „učinít objev, nečekaně najít“. Slovesa lze zaměnit je zřídka (např. *vynalezl nové metody práce*).

Pracovní sešit str. 36

Ve **cvičení 1** je správné toto třídění:

Věty s podměttem: *Kam jdete s tím kolem? ... ptala se Věra. Chci naučit Oli jezdit. ... vysvětlovala Klára. ... pobídla Věra Olgu. Ale nebylo to jednoduché. Když Olga šlapala, zapomínala řídit a stále ztrácela rovnováhu. ... slunce pražilo ... Udělejme přestávku, ... žadonila. Já už nevím, jestli mám šlapat rukama nebo nohama. Posadily se do příkopu a odpočívaly. ... zavelela po chvíli Věra. Ted' už chvílemi jela Olga sama. ... radovaly se kamarádky.*

Věty bez podmětu: *Bylo dusno, ... a z Oliny se jen lilo ... Pokračuje se dál.*

Větné ekvivalenty: *Ahoj! Tak honem! Nasedat! Uf! Vstávat! No výborně...*

Cvičení 2 má vedle schopnosti rozpoznávat komunikativní funkce za úkol nácvik pravopisu a rozvoj stylizačních dovedností. Možná řešení jsou např. tato:

Monika se chtěla ještě jednou ujistit: „A určitě se vrátíš nejpозději do šesti?“

„Ale vždyť on tomu ani za mák nerozumí!“ vyslovil po krátkém přemýšlení Petr námitku.

Eliška se na mě obrátila a zeptala se mě: „Nešla bys se mnou v pátek do divadla?“

„Na mě se můžete vždycky spolehnout,“ ujišťoval nás.

„Raději si to rozmysli,“ radila jsem Kláře, „ať neuděláš chybu.“

Náhle zazněl povel: „Četo! Pochodem vchod!“

„Ne abys mu to řekla,“ varovaly mě kamarádky.

Přísudek

■ **PŘÍSUDEK SLOVESNÝ, PŘÍSUDEK JMENNÝ SE SPONOU, BEZE SPONY**

V této kapitole jsou shrnuty poznatky z nižších ročníků a zároveň procvičujeme některé obtížnější případy. Jako sponová uvádíme pouze slovesa *být/bývat, stát se/stávat se* (ostatní, která jsou většinou plnovýznamová a jen někdy je považujeme za sponová /např. *mít*/, ponecháváme stranou pozornosti). Ukazujeme však, že po sponě mohou v přísudku stát slova různých slovních druhů.

Vyhledávání přísudků (jejich základů) se věnujeme v **cvičení 1**. Klademe důraz na to, aby u slovesných přísudků uváděli žáci vždy celý tvar (např. *vyšla se, opadla, se vrátili, našla, myslela si, byla by hodila, se pohnul, řekl, neubližuj, ulož, se polekala, se otočila, udělej, by se vedlo, uložila, šla, nahlédla, nevidí, se proměnili, se slavila, pojmenovali*), u přísudků jmenných se sponou určíme, kterým slovním druhem je vyjádřena jeho jmenná část (např. *bylo deštivo* – příslovce; *byly zatopené, jsou mrtví, staneš se bohatou, byly opatrné, byly rozházené, byli krásní* – příd. jm., *budeme vděční* – příd. jm. ve jmenném tvaru; *krásnější* – příd. jm., spona není vyjádřena, ale můžeme ji doplnit z předchozího kontextu). Ve větě ... *hajdy za svými dvěma sestrami*... je přísudek vyjádřen citoslovcem *hajdy*.

Ve **cvičení 2** se zaměříme na rozlišení vět, ve kterých jsou slovesa *být/bývat, stát se/stávat se* plnovýznamová, nebo sponová. (Přísudek jmenný se sponou je ve větách *To nebude pravda. Určitě se stanu... Snad už se stává... Doma by...* *Noci bývají...*)

■ **PŘÍSUDEK SLOVESNÝ SLOŽENÝ**

Cvičení 1 se zaměřuje na rozlišení přísudků slovesných jednoduchých a složených. Upozorníme na to, že infinitivy po slovesech způsobových a fázo- vých nejsou samostatnými větnými členy, nelze je nahradit větou vedlejší, popřípadě podstatným jménem slovesným nebo dějovým; po slovesech plnovýznamových tuto náhradu provést lze. Např.: *Poslali mě nakoupit...* × *Poslali mě, abych nakoupil...*, *Poslali mě na nákup.* – *Já se asi nikdy nenaučím lhát...* × *Já se asi nikdy nenaučím, abych lhal...* *Já se asi nikdy nenaučím lhaní.* – *Bavilo tě dívat se ...* × *Bavilo tě, když ses díval...* – *Naši kočce se líbí ležet...* × *Naši kočce se líbí, když leží...*

Nikdo mě nesmí vidět. Musím jít do samoobsluhy nakoupit něco k večeři. Poslali mě nakoupit nějakou limonádu. Nemohl jsem tomu vůbec uvěřit. Já se asi nikdy nenaučím lhát bez začervení. Snad tomu už začíná rozumět. Přestaň konečně zlobit! Bavilo tě dívat se na ten film? To jsi mu neměl říkat. Naši kočce se líbí ležet u kamen. Mně se chce spát.

Ve **cvičení 2 a 3** ukazujeme, jaké funkce plní způsobová slovesa ve větě.

Cvičení 2: Např.: *Musíš zavřít ty dveře. Musíte být zticha!/Nesmíte mluvit! Nesmíte se vyklánět z oken.Nesmíte mluvit s řidičem za jízdy. Musíte se rychle dát do práce! A teď musí všichni zavřít knihy. Musíte stát rovně!*

Cvičení 3: *Někdo to musel ukradnout. Ta kniha může ležet na psacím stole, když ne, tak musí být v knihovně. V tom musel mít prsty ten neznámý muž. V samoobsluze mohou mít otevřeno až do sedmi hodin.*

VEDLEJŠÍ VĚTA PŘÍSUDKOVÁ

Je důležité, aby si žáci uvědomili, že vedlejší věty přísudkové vždy nahrazují jmennou část přísudku. Proto klademe důraz na substituci obou prostředků (někdy je ovšem takováto substituce neobvyklá nebo nemožná, např.: *Nejsi, jak se děláš*).

Cvičení 1: *Není taková, aby nás zradila. Jsem, jako bych dostal výprask. Není takový, aby každému důvěřoval. Marek není takový, aby se bál. Tomáš byl první, kdo se zajímal o účast v šachovém turnaji.*

Pracovní sešit str. 37–38

Ve **cvičení 1** by měli žáci podtrhnout tyto výrazy: *se stávala krásnější, se stává* (plnovýznamové – ‚děje se‘), *nejsou upřímní, bývávalo zvykem, jsme se sešli, budeš* (zástupné za plnovýznamové, např. *budeš pobývat, budeš se zdržovat*), *jme byli* (plnovýznamové – ‚pobývali jsme‘); *na dovolené – přísl. urč. účelu, je* (ve významu ‚se děje‘), *neboj se, se nestalo* (ve významu ‚se nepříhodilo‘, ‚se neudálo‘), *býval čistý, si budu hrát*.

Na to, že sloveso *být* může zastupovat jiná plnovýznamová slovesa, poukazuje **cvičení 2**. Jako příklad lze uvést tyto věty: *Už leží v posteli. Na stole stála velká váza s růžemi. Všichni už sedí na svých místech.*

Ve **cvičení 3** usilujeme o to, aby se žáci intuitivně naučili vyjadřovat komunikativní funkce a postoje k obsahu výpovědi pomocí modálních sloves. Možné příklady jsou tyto: *Musíte mluvit hlasitěji!* (důrazný příkaz); *Nesmíte přecházet na červenou* (důrazný zákaz); *Už bychom měli být doma!* (naléhavé přání); *Už musí každíčkou chvilku přijít* (domněnka spojená s velkou mírou pravděpodobnosti); *Mohli byste/můžete/nemůžete dnes zůstat doma?* (zdvořilá prosba) – *Musíte dnes zůstat doma* (příkaz) – *Můžete dnes zůstat doma* (svolení); *Teď může být tak poledne* (domněnka); *Nesmiš mu nic říkat!* (důrazný zákaz) – *Nemusel bys mu nic říkat* (mírný zákaz); *Mohl byste/můžete mi přinést jednu limonádu?* (zdvořilá prosba); *Při startu se musíte připoutat bezpečnostním pásem* (důrazný příkaz).

Cvičení 4 je transformační; na několika příkladech se pokouší ukázat na možnou ekvivalenci přísudku vyjádřeného slovesem nebo jmenného se spou: *Bratr je studentem gymnázia. Bill Gates je zakladatelem firmy Microsoft. O víkendech je průvodcem turistů po Praze. Albert Einstein je objevitelem teorie relativity.*

Komplexnější charakter má **cvičení 5**.

Pravopis velkých a malých písmen: *souhvězdí, souhvězdí Andromedy a Pegase, řeckých, Andromeda, Kasiopeji, Andromeda, nymfy, Poseidon, Andromedu, Perseus, Pegas, souhvězdí, Pegas, Mars, Slunce, Venuše, Jupiter*

Prísudek slovesný: *doplatila, tvrdila, se rozzlobil, vyžádal (si), zachránil, přiletěl, zdobí*

Prísudek jmenný se sponou: *se stávají dominantou, byla dcerou, je krásnější, byl otcem, nebude problém, je čtyřúhelník, je pozorovatelná*

Prísudek vzniklý spojením slovesa způsobového nebo fázového a infinitivu: *se začíná stmívat, můžete nalézt, musel přikovat, chcete pozorovat, můžete se těšit*

► Cvičení je opět možno využít k souhrnnějšímu opakování.

1. Vyhleďte v textu všechna složená slova. Z kterých základových slov vznikla? (*jihovýchodem* – *jih* + *východ*, *čtyřúhelník* – *čtyři* + *úhel*)

2. Podle kterého uvedeného slova zcela určitě poznáte, že kořenem slova *stmívat* je *-tm-*?

zatemnit, zatemnění, stmívání, temnota, tma, temný (Podle slova *tma*.)

3. Vysvětlíte význam slova *dominanta* a uveďte příklad jeho užití v jiné větě. (*dominanta* = něco vévodícího, vynikajícího: *Výraznou dominantou Brna je hrad Špilberk*.)

4. Vyhleďte přídavné jméno přivlastňovací. (*matčinu*)

5. Vyhleďte ve druhé větě všechna podstatná jména a určete u nich mluvnické významy a vzor. (*obloze* – r. žen., č. jedn., 6. p., vzor *žena*; *souhvězdí* – r. střední, č. množ., 4. p., vzor *stavení*; *léta* – r. střední, č. jedn., 2. p., vzor *město*)

6. Kterým slovním druhem je v textu slovo *podle*? (předložka)

Uveďte ho ve větě tak, aby bylo příslovce. (*Choval se podle*.)

Jak nazýváme slova, která stejně znějí, ale pojmenovávají jevy, které jsou úplně odlišné a nesouvisejí spolu? (homonyma)

Cvičení 6 je opět transformační. Možná vyjádření vedlejší větou přísudkovou jsou: *Jeho rozsáhlé znalosti byly pro nás tím největším překvapením. Není to podle našich představ. Patrik není žádný závistivec*.

Podmět

■ **PODMĚT VYJÁDŘENÝ A NEVYJÁDŘENÝ**

Cvičení 1: Na úvodních dvojicích vět doložíme, že podmět může být vyjádřen jakýmkoliv slovním druhem: *ty, všichni* – zájmena; *cestující, modrá* – zpodstatnělá přídavná jména; *dva, třetí* – číslovky; *lhát, posmívat se* – infinitivy sloves; *proč* – příslovce; *hurá* – citoslovce.

V cvičení **Pro bystré hlavy** ukážeme žákům, že nevyjadřovat podmět je

typické pro 1. a 2. osobu, zatímco pro 3. osobu je základní podmět vyjadřovat, protože jinak často dochází k nejednoznačnosti (... *kapr sebou mrskl*,... ... *nemohl Pavel říct*).

Cvičení 2 dokládá různé možnosti vyjadřování podmětu – podstatným jménem, zájmenem (*žádný, nic /ti do toho není/*), číslovkou (*jeden, druhý, oba, jeden*), (zpodstatnělým) přídavným jménem (*neznámý*). V řadě vět je podmět nevyjádřený, avšak jinde je užito zájmena 1. a 2. osoby proto, že jde o protiklad (např. *Ty si myslíš... Já bych si mohl... A ty ještě větší! Já taky ne*), protiklad spojený navíc s pohrdáním (*Ty bys mě nikdy nepřepřal*) nebo o důrazové postavení (*Jdi ty!*).

■ PODMĚT VŠEOBECNÝ

Pozice podmětu zůstává také neobsazena ve větách s **všeobecným podmětem**. V **cvičení 1** ho odlišujeme od podmětu nevyjádřeného (podmět všeobecný je ve větách *Povídali, že mu hráli. Jak si usteleš, tak si také lehneš. ... , jako by tě na nože brali. V divadle hráli Loupežníka od Karla Čapka. Očima vidíme, ušima slyšíme*).

Cvičení 2: *V Národním divadle hrají... V rozhlasě dnes hlásili... V tomto závodě stavějí... Ten film v kině už nehrají. V televizi v neděli vysílají...*

Vzhledem k tomu, že konstrukcí se všeobecným podmětem se využívá často ve rčeních a přirovnáních, můžeme syntaktické učivo spojit i s učivem frazeologickým (např. *soutěž, kdo uvede nejvíce frazémů, ve kterých je podmět všeobecný, kdo umí vysvětlit jejich význam apod.*).

VEDLEJŠÍ VĚTA PODMĚTNÁ

Podmět může být též vyjádřen vedlejší větou. Tato věta bývá uvozena různými spojovacími výrazy (**cvičení 1** – zájmeno vztažné: *kdo*; spojka: *že, když, abych, aby*; příslovce vztažné – *kdy, proč, jak, kam*).

Ve **cvičení 2** poukazujeme na příklady, kdy se věty podmětové často využívají (je to zejména tehdy, jestliže potřebujeme vyjádřit, co je obsahem sdělení – nějaká informace, instrukce, podnět). Toto cvičení můžeme zároveň využít i jako cvičení substituční, kdy věty vedlejší nahrazujeme infinitivy nebo dějovými podstatnými jmény: *Je zdravé, když denně jíme ovoce a zeleninu. / Jíst denně ovoce a zeleninu je zdravé. // Zdraví je škodlivé, jestliže kouříme a pijeme alkohol. / Kouřit a pít alkohol je zdraví škodlivé. / Kouření a pití alkoholu je zdraví škodlivé.*

Na správnou substituci podmětové části větou vedlejší dbáme ve **cvičení 3** (můžeme opět sledovat i to, jakou platnost z hlediska slovního druhu mají spojovací výrazy v utvořených souvětích): *At' se přihlásí ten, kdo je vinen!* (zájmeno vztažné) *Bylo by zajímavé, kdybychom se mohli podívat na safari do Keni.* (spojka) *Vždycky ho bavilo, když hrál na kytaru.* (spojka) *Stačí, jestliže se zpozdíte o pět minut, a už ten vlak nestihnete.* (spojka) *Kdo se bojí, nesmí do lesa.* (zájmeno vztažné) *Je možné, abychom se tomu vyhnuli?* (spoj-

ka) *Vždycky nás rozveselí, když si vzpomeneme na lyžařský výcvik.* (spojka) *Bylo by nespravedlivé, kdybychom obviňovali jenom jeho.* (spojka) *Není na místě, když se posmíváte.* (spojka) *Později se prokázalo, že jeho slova byla pravdivá.* (spojka) *Rodiče vždycky velmi mrzí, když jsi umíněný.* (spojka) *Je naší povinností, abychom zachovali poslední tygry žijící ve volné přírodě.* (spojka) *Kdo je nemocný, má se řídit radami ošetřujícího lékaře.* (zájm. vztaz.) *Bylo mu doporučeno, aby často pobýval na čerstvém vzduchu.* (spojka)

Pracovní sešit str. 39

Ve **cvičení 1** předpokládáme následující řešení:

Podmět je vyjádřen

podstatným jménem: 1. *kamarád*, 3. *Hanka*, 12. *stromy*

zájmenem: 2. *co (se ti stalo)*, 4. *naši*, 7. *všichni*, 9. *kdo*, 11. *každý*

číslovkou: 5. *tři*, 10. *druhý*, 15. *dva*

infinitivem: 8. *uklízet*, 13. *dohadovat se*

citoslovcem: 6. *hepčí*, 14. *fuj*

Pokud by dětem činilo obtíže poznat postponovaný podmět, je možné je vést k tomu, aby výraz, jenž má v 1. a 4. pádě stejné tvary, nahradili podstatným jménem rodu ženského. Např.: *To cvičení nejlépe napsala Hanka – Tu úlohu nejlépe napsala Hanka. Nízká stavení zakrývaly vzrostlé stromy. – Nízkou budovu zakrývaly vzrostlé stromy.*

Ve **cvičení 2** je možno uvést tyto příkladové věty: *Nemocný byl odvezen do nemocnice. Jedna naše příbuzná bydlí ve Slavkově. Někteří z nás se ještě nerozhodli. Co se tady děje? Z toho měli radost všichni čtyři. Jeden by to nikdy nemohl zvládnout. Sportovat mě moc baví. Ozvalo se varovné „pst“.*

Cvičení 3: Souvětí lze ve větě jednoduchou transformovat následujícím způsobem: *Naše vítězství je téměř jisté. Lhář krade. Jeho ochota pomoci nám je zřejmá.*

Cvičení 4: Podmět všeobecný je ve větách *Co dnes dávají v televizi? V divadle dnes hrají Maryšu. V názvech obcí Pyšely a Hrabyně píšeme y. V pořadu upozorňovali, ... Zeleninu nakrájíme na kousky a krátce podusíme. Co dnes varí ve školní jídelně?*

Shoda přísudku s podmětem

Ve **cvičení 1** zopakujeme vedle pravopisných zásad i problematiku gramatického rodu u podstatných jmen včetně životnosti/neživotnosti podstatných jmen rodu mužského. Zdůrazníme důležitost deklinačních vzorů a uplatnění shody u přídavných jmen v postavení přívlastku: *děti* – rod ženský, vzor *kost*, shoda – *malé děti*; *koně* – shoda (*velcí koně*); *dni* – shoda (*deštné dny*); *beránky* – rod mužský neživ., vzor *hrad*; *národy* – rod muž. neživ., vzor *hrad*; *uši* – rod ženský, shoda (*odstálé uši*); *velikáni* – rod muž. živ., vzor *pán*.

Před obličejem se mu míhaly jeho zaťaté pěsti. Děti dlouho pozorovaly, jak ve výběhu skotačila hříbata, zatímco velcí koně se s chutí popásali na louce. Dni se jen nekonečně vleklý. Beránky na obloze věštily do tří dnů dešť. Světové velmoci se dohodly na společném postupu. Národy Čechů a Slováků žily dlouho ve společném státě. Obě děvčata chtěla vyhledat Maškovo, protože jim řekli, že by je mohli svést do města autem. Od mrazu mě zábly obě uši. Neposlouchali jste sportovní zprávy, jestli nehlásili něco o tom, jak dopadli naši hokejisté na mistrovství světa? Krkonošští velikáni se chmurně tyčili na obzoru. Oči dětem jen hrály. Po Karlově mostě proudily celý den davy turistů.

Ve **cvičení 2** nezapomeneme vyžadovat zdůvodnění především tehdy, jestliže je možné užít dvou koncovek: jde o příklady, kdy podmět je několikanásobný a následuje až po přísudku. Přísudek se pak zpravidla shoduje s první složkou, nebo se shoda řídí pravidly uplatňovanými při shodě přísudku s několikanásobným podmětem.

Dveře i okna se průvanem naráz rozletěly. U Ševčíků mi řekli, že Mirka a Ivan už odjeli na prázdniny. Štěně a dvě koťata dováděly spolu na dvoře. Kachny i kačer a malá káčata se rozvážně kolébali k rybníku. Když Eva a Jakub konečně vyšplhali na příkrou stráž, přivítaly/i je jejich kamarádky a kamarádi mohutným hurá. Monika a Matěj šli raději hrát volejbal, protože u rybníka je včera poštípaly/i mouchy a komáři. Babička a děda by k nám přijeli na delší dobu, kdyby doma neměli psa a kočku. Pozorovali jsme, jak se kánoe i kajaky pohupovaly na vlnách, když kolem nich projely motorové lodě. Německo ani Rusko by nechtěly porušit dohodu.

Pracovní sešit str. 40

Vzhledem k možnosti autoevaluace uvádíme **cvičení 1 a 2** v úplném znění:

Cvičení 1. a): *Zasněžené stezky a pěšinky nebyly k nalezení. Po celou dobu plavby byli našimi jedinými průvodci delfini. Povoláním byli tito lidé většinou diplomaty a úředníky. Všichni jsme se museli chovat zdvořile. Gábina s Eliškou předpokládaly, že se Petr a Jana už vrátili. Obě děti šly spát. U chodníku byla zaparkovaná dvě auta. Všechny se už umyly. Ochránci bezpečnosti se stávala knížata sídlící na pevných hradech. Kluci i děvčata se rozutekli na všechny strany. Nekřičte, jako by vás na nože brali! Jednotlivé věty jsme napsali do sešitu. Díky titulu mistryně republiky se mi lépe sháněly peníze na pomoc postiženým sportovcům. Nad ostrovem se s pronikavým vrískotem vznášela hlučná mračna papoušků.*

b) *Rodiče si přáli, abychom já i můj bratr zůstali dnes doma. Iveto a Hanka, kde jste našly tolik hříbků? Výstavu květin navštívily tisíce lidí. V ostrém podzimním větru jim zčervenaly tváře. Volali jsme na Marka a Kláru, aby nás odpoledne navštívili. Paní učitelka řekla dětem, aby se dostavily v devět hodin před školu. Velikonoční trhy ovládli prodejci různých pochoutek a suvenýrů. Medvědice i obě medvíďata dnes poprvé vyšly do výběhu. V rozpočtu*

města chyběly finanční prostředky na opravu muzea. Auta i motocykly nás neustále předjížděly. Ještě před několika lety žili v tomto potoce raci a nechyběly ani škeble. Hned jsem zavolala oběma kamarádkám, aby mi řekly, jak strávily prázdniny.

Cvičení 2: Nešťastná náhoda

Do obchodu vešli lupiči, a když zjistili, že jsou uvnitř ještě nějací lidé, vytáhli kus papíru a načmárali na něj příkaz, aby jim prodavačky vydaly peníze. Pokladní jim bez zaváhání předaly obsah pokladen a zločinci bleskurychle zmizeli. Zdálo by se, že to provedli perfektně. Byl tu však háček. Své požadavky napsali na rub soudní obsílky – na lici byla/y jejich jména i adresy.

Předmět

Rozbor ukázky (**cvičení 1, 2, 3**) podle níže uvedených otázek má naznačit, které znaky jsou pro předmět charakteristické: předmět může být ve všech pádech kromě 1. a 5. p., jeho tvar je řízen a bývá vyjádřen obdobnými prostředky jako podmět. Závisí na slovese nebo přídavném jméně.

Cvičení 1. a): Ve výchozí ukázce, jsou předměty v těchto pádech: *tužkou* – 7. p., *deník* – 4. p., *nic* – 4. p., *zeď* – 4. p., *na chodbu* – 4. p., *očekávání* – 2. p., *zklamání* – 4. p., *stopy* – 4. p., *který* – 4. p., *oblek* – 4. p., *na lorda* – 4. p., *mu* – 3. p., *slůvka* – 2. p., *dělníky* – 4. p., *zeminu* – 4. p., *na bránu* – 4. p., *pečeti* – 2. p., *na co* – 4. p., *Cartrovi* – 3. p., *dláto* – 4. p., *kámen* – 4. p., *v co* – 4. p., *poklady* – 4. p., *zuby* – 4. p., *otvor* – 4. p., *mu* – 3. p., *svíčku* – 4. p., *ji* – 4. p., *tmě* – 3. p., *obrysy* – 4. p., *hrob* – 4. p.

Základní údaje o faraonu Tutanchamonovi: Byl to jeden z posledních staroegyptských králů 18. dynastie (žil kolem roku 1350 př. n. l.), zeť a nástupce reformátorského panovníka Achnatona. Pod nátlakem kněžstva Achnatonovy reformy zrušil a obnovil kult boha Amona Vésetského. Jako velmi mladý předčasně zemřel, přesto si stačil vybudovat honosnou hrobku. Jeho hrob objevil v roce 1922 anglický archeolog Howard Carter neporušený a našel v něm bohatou pohřební výbavu. Tato výbava dnes tvoří součást sbírek káhirskeho muzea. Života tohoto panovníka se částečně dotýká román Mika Waltariho *Egyptan Sinuhet*.

Cvičení 2: *třetího* – číslovka řadová, *hladovému* – přídavné jméno, *proto* – příslovce, *tancovat* – sloveso v infinitivu, *volejbal* – podstatné jméno *k angíně* – podstatné jméno, *pomoci* – sloveso v infinitivu, *po slávě* – podstatné jméno, *prádlo* – podstatné jméno, *od sousedního* – přídavné jméno

V **cvičení 4**, ve kterém žáci vyhledávají předměty, klademe důraz na to, aby při rozboru vycházeli vždy od přísudku a poznávali postupně jednotlivé skladební dvojice.

Oddíl **a)** představuje jednodušší variantu, kdy ve větách je až na jednu výjimku pouze jeden předmět: *hmotnosti* – 2. p., *levharty* – 4. p., *gepardy* – 4. p., *pánům* – 3. p., *k nim* – 3. p., *na mláďata* – 4. p., *věku* – 2. p., *mláďata* – 4. p., *o ně* – 4. p., *všemu* – 3. p., *je* – 4. p., *člověku* – 3. p., *na kořist* – 4. p.

b) *ti* – 3. p., *o něm* – 6. p., *nejdůležitější* – 4. p.; *chytrému* – 3. p., *hloupého* – 4. p.; *o sebe* – 4. p.; *fuj*; *mu* – 3. p.; *všechno* – 4. p., *vysvětlit*; *naučit se*, *hrát*, *hokej* – 4. p.; *kterému* – 3. p., *mě* – 4. p.; *na obchody* – 4. p., *lahůdek* – 2. p.; *mu* – 3. p., *nejíst*, *tučné* – 4. p.

Lze se též zaměřit na to, aby žáci v odstavci b) zjistili, kterým slovním druhem je předmět vyjádřen: zájmenem (*ti*, *o něm*, *o sebe*, *mu*, *všechno*, *kterému*, *mě*, *mu*), (zpodstatnělým) přídavným jménem (*nejdůležitější*, *chytrému*, *hloupého*, *tučné*), citoslovcem (*fuj*), infinitivem (*vysvětlit*, *naučit se*, *hrát*, *nejíst*), podstatným jménem (*hokej*, *na obchody*, *lahůdek*).

Kvůli opakování tvaroslovného učiva se nabízí vyhledat ve cvičení např. všechny částice (*především*, *také*, *ani*, *jen*, *ani*).

Učivo o slovesech předmětových a bezpředmětových (**cvičení 5**) naznačuje, jaké je postavení předmětu jako větného členu; pokud rozvíjí přísudek, je vždy součástí základové struktury věty, a proto jej zpravidla ve větě vyjádřit musíme.

Ve **cvičení 6** vytvářejí žáci krátké věty. V prvním příkladu nemusí být řešení jednoznačné: *Zadívala se na obraz* (předmět). × *Zadívala se do dálky* (příslivečné určení místa). Pokud by žáci tyto alternativy uvedli, upozorníme je, že předmět a příslivečné určení jsou rozdílné i z hlediska významového; v první větě je obraz pohledem „zasažen“ (sloveso *zadívala se* je synonymní se slovesem *pozorovala*), v druhé jde o směr pohledu.

VEDLEJŠÍ VĚTA PŘEDMĚTNÁ

Také vedlejší věty předmětné mohou být uvozeny nejrůznějšími spojovacími prostředky.

Cvičení 1: zájmeno vztažné (*kdo*, *co*), příslovce vztažné (*kdy*, *proč*), spojka (*aby*, *že*, *když*, *jak*). Upozorníme na to, že odkazovací zájmena (*tomu*, *to*, *k tomu*, *pro to*, *na to*, *o tom*) nejsou větnými členy.

Při rozlišování vět předmětných a podmětných dbáme na to, aby žáci důsledně vycházeli od tvaru slovesa. V **cvičení 2** vycházíme z tvaru slovesa v postavení přísudku ve větě hlavní: *vypráví se* – *co* (1. p.), Vv podmětná; */on/ vyprávěl nám* – *co* (4. p.), Vv předmětná; *je nejdůležitější* – *kdo*, *co* (1. p.), Vv podmětná; */my/ nepochybovali jsme o* – *čem* (6. p.), Vv předmětná; */já/ jsem si jistá* – *čím* (7. p.), Vv předmětná; *říkat* – *co* (4. p.), Vv předmětná; *bylo zřejmé* – *co* (1. p.), Vv podmětná; */já/ nejsem si vědom* – *čeho* (2. p.), Vv předmětná.

Ve **cvičení 3. a)** ukazujeme, že změna slovesného rodu ovlivňuje často větněčlenskou funkci věty vedlejší: *Že to není pravda*, *to říká všem* (předmětná). × *Říká se, že ...* (podmětná). *Už se ví, kdo ...* (podmětná). *Víte, jak ...* (předmětná). Jestliže přísudková slovesa ve větě hlavní jsou sice předmětná, avšak nepřechodná, platnost Vv se nemění: *Že budeme ... třídního*, *o tom se hovoří už dlouho* (předmětná). *Právě jsme hovořili o tom, že ...* (předmětná). *Myslilo se také na to, že ...* (předmětná). *Myslila jsi také*

na to, co ... (předmětná). K výše uvedenému závěru můžeme na základě pozorování nechat dojít žáky samotné a vést je k tomu, aby samostatně formulovali poučení.

b) *Že to není pravda, to se říkalo všem. Říkali, že v nouzi poznáš přítele. Už víte, kdo to udělal? Ví se, jak se to stalo? Že budeme mít nového třídního, o tom všichni hovoří už dlouho. Právě se mluvilo o tom, že bychom mohli jet příští týden na hory. Mysleli jste také na to, že je zapotřebí připravit pro něj pokoj? Myslelo se také na to, co se mohlo všechno stát?*

Cvičení 4 postihuje typické příklady, kdy užíváme častěji věty vedlejší než větné členy; je to tehdy, jestliže chceme vyjádřit, co je obsahem věty nadřazené: *Lékař nám doporučuje, abychom se otužovali sprchováním vlažnou vodou.* Možnými substitučními prostředky těchto vět vedlejších jsou infinitivy a dějová podstatná jména (... *nám doporučuje otužovat se /otužování sprchováním vlažnou vodou*).

V **cvičení 5** naopak nahrazujeme větný člen větou vedlejší, např.: *Lidé odedávna toužili po tom, aby žili svobodně. Za každou cenu se vždycky snaží, aby vyhrál. Právě jsme přemýšleli o tom, jak bychom měli správně řešit tuto rovnici. Maminka mi nařídila, abych došel na nákup. Přál si, aby mohl co nejrychleji zmizet. Už jste slyšeli, že došlo k havárii? / že havarovali? Těším se na to, že přijedeš. Ještě jsem vám nevyprávěla o tom, co jsem zažila o prázdninách. V dílně nám předváděli, jak se vyrábějí nádoby na hrnčičském kruhu.*

Pracovní sešit str. 41–42

Ve **cvičení 1** za předměty označíme tyto výrazy: *vzduchu; se všemi; k (nejvýznamnějším hospodářským) odvětvím; dřevo; talenty; ti, to; mě, na něco; mi, peníze; nikoho; čemu; o tom, slovo*

Cvičení 2. a) Při transformaci lze utvořit tyto věty: *Slyšeli jsme z amplionu, jak vyvolávají číslo našeho letu. Přece jsi nám slíbit, že nám poradiš a pomůžeš. Teprve když jim panovník zaručil, že budou beztržní, a navrhl, aby mu i nadále pomáhali, vyprávěli mu o tom, co objevili.*

b) *Vyprávěli nám o svých zážitcích z letních prázdnin. V místních novinách jsme si přečetli o opravě všech chodníků v obci. Už jsi Markétě řekl o písemné práci z matematiky?*

Ve **cvičení 3** je možné utvořit např. tyto věty: *Čekám, že za mnou přijde. Přemýšlím, jak bych to nejlépe udělala. Napsala jsem jí, že se vrátíme až večer. Spoléhám na to, že nás budou čekat na nádraží. Vzpomínáš, jak to bylo o prázdninách fajn? Průvodčí nás informoval, že vlak bude mít půlhodinové zpoždění. Vyprávěli si, co všechno zažili o vikendu. Tomu, kdo najde mou ztracenou peněženku, dám odměnu.*

Cvičení 4 má opět komplexnější charakter, učí žáky orientovat se v souvislém textu. Nejprve je využijeme k opakování pravopisu.

a) *Velký bariérový útes*

Velký bariérový útes kopíruje severovýchodní pobřeží Austrálie v délce přes 2000 km. Ačkoliv se mluví o „útesu“, jde vlastně o množství korálových plošin propojených s ostrůvky.

Korály kdysi přírodovědci řadili mezi rostliny. Pro krásné barvy a tvary přirovnávali útes k rozkvetlé zahradě. Celý útes návštěvníci totiž skutečně vnímají jako kvetoucí louku, protože v teplých vodách se ramena korálů komíhají a otvírají jako květy, aby mohla lapnout kořist. Přirovnání však není přesné; polypy korálů, jejichž vápenité schránky vytvářejí pevnou část útesu, jsou bezobratlí živočichové.

b)	Předmět	Pád	Předmět	Pád
	pobřeží	4.	útes	4.
	o útesu	6.	k zahradě	3.
	o množství	4.	útes	4.
	s ostrůvky	7.	kořist	4.
	korály	4.	část	4.

c) Věty jednočlenné jsou: *Ačkoli se mluví o útesu, jde vlastně o množství korálových plošin propojených s ostrůvky.*

d) Podmět není vyjádřen v těchto větách: *Pro krásné barvy a tvary přirovnávali útes k rozkvetlé zahradě. ..., aby mohla lapnout kořist.*

e) Jako podměty podtrhneme tyto výrazy: *útes, přírodovědci, návštěvníci, ramena, přirovnání, polypy, schránky*

f) Za přísudky považujeme *kopíruje, se mluví, jde, řadili, přirovnávali, vnímají, komíhají a otvírají, mohla by lapnout, není přesné, vytvářejí, jsou živočichové.*

Přísllovečné určení

Rozborem úvodní ukázky vedeme žáky k tomu, aby poznali charakteristické rysy přísllovečných určení (rozvíjejí slovesa, přídavná jména nebo příslovce, na svém řídicím výrazu jsou pouze slabě závislé, a protože vyjadřují okolnosti, za kterých děj probíhá, můžeme se na ně ptát příslovci /často vedle pádových otázek/).

Protože jedním z podstatných rysů, kterým se přísllovečná určení odlišují od předmětu, je vztah slabé závislosti, vracíme se k této problematice ve **cvičení 2**. Vztah slabé závislosti (přimykání) je v těchto skladebních dvojicích: *klidně (s klidem) odpovídal; s nedočkavostí (nedočkavě) očekával; značně (do velké míry) poplatný; přivítal s radostí (radostně); tvrdě spal (spal jako dudek); spal v posteli (na posteli); do smrti (věčně, nadosmrti) vděčný.*

Cvičení 3 dává podnět k tomu, aby se žáci naučili z různých zdrojů vyhledávat informace; zároveň procvičuje jejich stylizační schopnosti a lze jej využít i k povzbuzení zájmu o ekologické otázky.

Základní informace o Thoru Heyerdahlovi: Narodil se 6. 10. 1914 v Norsku (Lavrik) a zemřel 18. 4. 2002 v Itálii. Studoval zoologii a zeměpis na univerzitě v Oslu. Celosvětově je považován za významného průzkumníka, badatele a archeologa. Proslul jako mořeplavec na replikách starověkých plavidel. Těmito cestami chtěl např. dokázat možnost osídlení Polynésie peruánskými indiány (kniha *Ve znamení Kon-Tiki*, z ní je ukázka zařazená do učebnice), vztahů mezi starověkým Egyptem a Jižní Amerikou. Kritizoval moderní civilizaci a varoval před hrozbou ekologické katastrofy.

■ PŘÍSLOVEČNÉ URČENÍ MÍSTA A ČASU

V oddílu nejprve opakujeme učivo ze 6. třídy (poznávání těchto typů příslovečných určení ve **cvičení 1. a**); zároveň využijeme toto cvičení i k opakování předešlé látky (úkoly b–d).

a) Příslovečná určení místa: v *Janově, do dalek, cestou, na západ, v Indii, ve Španělsku, do dalek, do Indie, do Ameriky, domů, ve (svých) domech, na hostině, do neznáma, z kuchyně, na špičce, na stůl*

Příslovečná určení času: *kdysi, dnes, tenkrát, někdy, (jednoho) dne, dřív, zdlouho, po návratu, jednou, pak, napoprvé*

b) Při vyhledávání základních větných členů i předmětů vycházíme vždy od přísudku: *žil – tkadlec, měl – (on); nevíme – (my), jmenoval se – starší; byl hrozivý – svět, vydávali se – kupci; pouštěli se – oni; navrhl – Kryštof; zkusme – (my); dodal – (on), je kulatá – Země, budeme dřív – (my); zalíbil se – nápad, vydal se – Kryštof; nedostal se – (on), doplul – (on); vrátil se – (on); oslavovali – všichni, hostili – (oni); prohlásil – kardinál, není obtížné – cestovat; je těžké – to, odpověděl – Kolumbus; nařídil – kardinál, přineste – (vy); nedokázal – (on); vzal – Kolumbus, naklepl – (on), postavil – (on); dokáže – každý, řekl – kardinál; řekl – Kolumbus, je objev – to*

c) Předmět: *syny; o mladším, nic; královně Isabelle; ho; vejce; je; vejce, je; tohle*

d) Při změně přímé řeči v nepřímou (*Jednoho dne Kryštof navrhl, aby pluli na západ. A dodal, že Země je kulatá a že možná budou v Indii dřív apod.*) užijeme věty vedlejší předmětné.

Cvičení 2 dává opět podnět k vyhledávání informací.

Poznámka: Monografii o tomto mořeplavci napsal např. Josef Janáček (*Čtyři plavby Kryštofa Kolumba, nakladatelství Paseka, 2003*).

► Cvičení je možno využít i ke komplexnímu opakování učiva.

1. Vyhledejte v prvních třech odstavcích textu všechna příslovce a rozřídte je do skupin podle toho, co vyjadřují. (Příslovce času: *kdysi, dnes, tenkrát, někdy, příště, dřív, zdlouho*; příslovce místa: *domů*.)
2. Které příslovce vyjadřuje první stupeň k příslovci *dřív*? (Např. *brzy, záhy, včas*.)
3. Uveďte slovní spojení *dva synové* ve 3., 6. a 7. p. (*dvěma synům, dvou synech, dvěma syny*)

4. Větu *Po návratu ho všichni oslavovali...* změňte tak, aby určité sloveso bylo ve tvaru trpného rodu. (*Po návratu byl všemi oslavován a hostěn...*)
5. Uveďte alespoň jedno synonymum ke slovům *tenkrát, hrozivý, vládnoucí, nápad, cestovat, nařídit, rozzlobeně*.
tenkrát – tehdy; *hrozivý* – strašný, strašlivý, děsný, příšerný, nebezpečný; *vládnoucí* – panující; *nápad* – myšlenka, záměr; *cestovat* – putovat; *nařídit* – přikázat, poručit; *rozzlobeně* – rozhněvaně, rozčileně, hněvivě
6. Uveďte alespoň dvě příbuzná slova ke slovům *tkadlec, vědět, starší*.
 (Např.: *tkát, tkanina, tkadlena, utkaný; věda, vědec, vědomosti, povědomí, zvědavý, zvidavý; stáří, stárnout, stařec, stařena*.)
7. Co znamená *starý jako Metuzalém*? (velmi starý; Metuzalém – biblický stařec, měl se dožít 969 let.)

VEDLEJŠÍ VĚTY PŘÍSLOVEČNÉ MÍSTNÍ A ČASOVÉ

Ve **cvičení 1** jsou zařazeny i jiné věty než místní a časové. (*Vůbec nevím, kam zmizel* – Vv předmětná. *Není známo, kdy odešel* – Vv podmětná)

Ve **cvičení 2** se opět vracíme k náhradě větných členů větami vedlejšími: *Došli jsme až tam, kde začínal les. Když se narodí, měří mládě koaly pouhé 2 cm. Když byla bouřka, schovali jsme se v seníku. Poté co uplynula hodina, zadrnčel telefon. Námořní přístavy bývají často zakládány tam, kde velké řeky ústí do moře. Tam, kde stávaly staré chaloupky, vyrostly nové rodinné domky. Za chvíli dojedeme tam, kde se narodil Alois Jirásek.*

■ PŘÍSLOVEČNÉ URČENÍ ZPŮSOBU A MÍRY

Příslovečné určení způsobu označuje kvalitu slovesného děje (způsob jeho provedení), příslovečné určení míry kvantitu. (Oba dva typy někdy nelze od sebe odlišit, např. *do bronzova opálený* označuje jak zabarvení, tak i míru, avšak přesto bychom měli žáky vést k rozlišování těchto dvou významů, především v jasných případech.)

Cvičení 1: Příslovečné určení způsobu: *ve spěchu, rozhořčeně, silně, tiše, ostražitě, chmurně*

Příslovečné určení míry: *velmi, ani za mák, hodně, zcela, na kost, totálně*.

Ve větě *Zčervenala jako růže* můžeme považovat příslovečné určení jak za způsob, tak za míru.

Příslovečná určení způsobu a míry charakterizují průběh děje, a proto bychom měli žáky naučit, jak je využívat zejména ve vyprávění (**cvičení 2**). Hledáme i různé možnosti. Např.: *Bílý tesák nejasně (podvědomě) tušil blížíci se neštěstí. Weldon Scott ostražitě naslouchal. Za dveřmi se smutně ozývalo úzkostlivé kňučení, jako by někdo přidušeně vzlykal. ... řekl přemítavě psovod. ... namítl nervózně Scott. ... odpověděl hlasitě (tiše) Matt. ... pokračoval váhavě Scott. ... poznamenal jen tak mimochodem psovod. ... řekl se vši rozhodností.*

VEDLEJŠÍ VĚTY PŘÍSLOVEČNÉ ZPŮSOBOVÉ A MĚROVÉ

Věty způsobové a měrové (zejména ty, které vyjadřují přirovnání) se často užívají ve frazeologii, a proto jsme je zařadili do **cvičení 1. b)**. Za věty příslovečné měrové považujeme: *až to bučí, že by jablko nepropadlo, jako když tiskne, že bys je spočítal na prstech jedné ruky*; zbylé Vv jsou příslovečné způsobové.

Jak se do lesa volá, ... – Špatné jednání vyvolává podobnou reakci.

Stál, jako by ho polili studenou vodou. – Byl velmi zaražený, vyvedený z rovnováhy a zklamaný.

Jak si usteleš, ... – Jak se budeš snažit (pracovat, studovat), tak budeš žít.

Mluvil, jako když máslo ukrájí. – Mluvil přehnaně laskavě, snažil se tak zalíbit a zalichotit.

Je hloupý, až to bučí. – Je velice hloupý.

Bylo tam lidí, že by jablko nepropadlo. – Bylo tam velice mnoho lidí.

Lže, jako když tiskne. – Lže zcela bez rozpaků, záměrně.

Kouká, jako by chtěl vypálit rybník. – Kouká zamračeně, vzdorovitě.

Mluví, jak mu zobák narost. – Mluví prostě, přirozeně.

... přišlo jen tolik diváků, že bys je spočítal na prstech jedné ruky. – Přišlo velmi málo diváků.

Vypadá, jako by se mu zhroutil celý svět. – Je zdrcený, zničený.

■ PŘÍSLOVEČNÉ URČENÍ PROSTŘEDKU A PŮVODCE DĚJE

V souladu se slovníčkem školské lingvistické terminologie uveřejněným na stránkách MŠMT rozlišujeme v učebnicích i příslovečné určení prostředku a původce děje. Ve cvičeních se však omezíme na základní typy, které jsou v gramatikách hodnoceny stejně (označení nástroje hmotné povahy, potřebného k nějaké činnosti; původce personální).

V **cvičení 1** můžeme uvést např. tato doplnění: *jezdím autem, vlakem*; *myju si vlasy šamponem a vlažnou vodou*; *nejraději píšu propiskou*; *naklepává maso paličkou*; *kružnici rysujeme kružítkem, pomocí kružítky*; *hraju na kytaru, na klavír*; *jezdíme na lyžích, na snowboardu*; *pomocí zápalek, zapalovače*; *pozorovat mikroskopem*; *změřím si teplotu teploměrem*.

Cvičení 2: Základní formou pro vyjádření původce děje ve větách v trpném rodě je 7. pád: *Amerika byla objevena Kryštofem Kolumbem*; *vysoká státní vyznamenání jsou udílěna prezidentem republiky*; *policejním psem byla zachycena stopa*; *omluvenka musí být podepsána jedním (z rodičů)*; *Nové Město pražské bylo založeno Karlem IV.*; *byl jsem pochválen paní učitelkou (od paní učitelky)*; *byl uštván smečkou (lvů)*; *lhůta bude ředitelem školy prodloužena*.

■ PŘÍSLOVEČNÉ URČENÍ ZŘETELE

Příslowečné určení zřetele je v současné češtině velmi frekventované, v komunikátech se vyjadřuje zejména pomocí nepůvodních předložek. V učebnici se opět omezíme na zcela základní typy; to se týká i vět vedlejších příslowečných zřetelových.

Možné odpovědi ve **cvičení 1** jsou: *Postavou (očíma, jednáním,...) se podobám ... Haná je úrodná na pšenici, kukurici, cukrovou řepu, Českomoravská vysočina na brambory. Jsem úspěšná ve sportu, v kreslení. Pro Alenu je matematika zábavná, pro Patrika není. Náš kraj vyniká historickými památkami, rybníky. Maminka je šikovná na pěstování (pokojoyých květin). Chovám se zdvořile vůči starším lidem.*

Rozlišování obecnějších významů je velmi náročné, a proto zařazujeme **cvičení 2**, které se zaměřuje na opakování.

Příslowečné určení místa: *k ústům, ven, dveřmi, do stolu, nízko, na koberec, zpátky*

Příslowečné určení času: *brzy, dosud, ve chvílce*

Příslowečné určení způsobu: *jako loutka, svěže, jako kočka*

Příslowečné určení míry: *velice, skrz naskrz, o polovinu*

Příslowečné určení prostředku: *pěští, na kole, skokem*

Příslowečné určení původce děje: *(světoznámým) architektem*

Příslowečné určení zřetele: *pro děti, tvarem*

VEDLEJŠÍ VĚTA PŘÍSLOVEČNÁ ZŘTELOVÁ

Cvičení 1 opět zaměřuje pozornost na užití konkurenčních prostředků.

Když jsme pobývali v Karlově Studánce – Vv příslowečná časová; ... *tak, že dlouze zvonil na zvonek u domovních dveří* – Vv příslowečná způsobová; *když jsme sbírali mořské houby* – Vv příslowečná časová; ... *tak, jako byste byli doma* – Vv příslowečná způsobová; *jakmile skončí divadelní představení* – Vv příslowečná časová; ... *tam, kde se kříží Manětínská ulice s Hrušskou* – Vv příslowečná místní; *pokud jde o hru na klavír* – Vv příslowečná zřetelová; *když vládl Václav II.* – Vv příslowečná časová; *co se týče/týká Ivany* – Vv příslowečná zřetelová; ... *až tam, kde končí les* – Vv příslowečná místní.

■ PŘÍSLOVEČNÉ URČENÍ PŘÍČINY, ÚČELU, PODMÍNKY A PŘÍPUSTKY

Příslowečná určení příčiny, účelu, podmínky a přípustky se primárně vyjadřují větami vedlejšími, a proto můžeme substituci větami vedlejšími využít již při poznávání těchto typů v úvodní ukázce (**cvičení 1 a 2**).

Cvičení 1: přísl. urč. podmínky: *při počítání* (= jestliže počítají), *při provádění* (= jestliže provádí své operace); přísl. urč. přípustky: *i přes použití* (= ačkoliv používal pouhé mechanické pomůcky); přísl. urč. příčiny: *kvůli způsobu* (= protože způsob měnění elektronického signálu musí být co nejjednodušší); přísl. urč. účelu: *k zahájení* (= aby práce mohla být zahájena)

Obdobně postupujeme i ve **cvičení 3**: přísl. urč. příčiny: *pro krvežíznivost, pro kožešinu, kvůli pálení, nedočkavostí*; přísl. urč. účelu: *do zásoby, pro potěšení, za záchranu, za vodou, na záchranu, na lov*; přísl. urč. podmínky: *při nedostatku, při léčení*; přísl. urč. přípustky: *přes zákaz, přes mládí*

VEDLEJŠÍ VĚTY PŘÍČINNÉ, ÚČELOVÉ, PODMÍNKOVÉ A PŘÍPUSTKOVÉ

Vedlejší věty příčinné

V úvodním textu (**cvičení 1**) zaměřujeme pozornost na základní funkce vedlejších vět příslovečných příčinných; tyto věty užíváme především tehdy, jestliže chceme postihnout vztahy, které mají povahu zákonů, pravidel, norem nebo uvedení důvodu. Obdobně jako ve **cvičení 2** můžeme uspořádat soutěž 10× odpověď i z jiných předmětů a vést žáky ke správné argumentaci jak v mluveném, tak v psaném projevu.

Cvičení 1: *díky včerejší jasné noci; kvůli nesmírné vzdálenosti; kvůli obtížím spojeným s počítáním s velkými čísly*

Cvičení 2:

1. Výrazy *to, jen* nejsou větnými členy. Výraz *to* větu uvozuje, *jen* vytýká následující výraz.
2. *Okolo* je předložka, pojí se se slovem *domu*.
3. *Frnk, žbluňk, buch* – napodobují zvuky, mohou mít funkci větných ekvivalentů.
4. Ve spojeních *být s to, kdo s koho* se předložka *s* pojí se 4. p. (srov. poučení v Pravidlech českého pravopisu).
5. Tato slova vznikla mechanickým spojením více slov, z hlediska slovního druhu jde o příslovce.
6. Slovo vzniklo odvozením pomocí přípony *-ější* (podobně jako *zdejší*).
7. *Stěží* je příslovečná spřežka vzniklá ze spojení předložky *s* a podstatného jména ve tvaru 7. p., zatímco *ztěžka* vzniklo ze spojení předložky *z* a podstatného jména ve tvaru 2. p.
8. Podle Pravidel českého pravopisu se v názvech ulic píše po předložce vždy velké písmeno.
9. Koncovka *příčestí* se shoduje s plným pojmenováním – *Organizace spojených národů*.
10. Zájmena *kdopak, copak* nikdy nespojují věty, nejsou vztažná.
11. Věta je tázací doplňovací, protože požadujeme doplnit informaci.
12. Podmět v obdobných větách nikdy není vyjádřen, protože neumíme nebo nechceme pojmenovat činitele děje. Činitelem děje je však vždy osoba (osoby).
13. Věta vedlejší je podmětná, protože sloveso v pozici přísudku ve větě hlavní vyžaduje pojmenování ve tvaru 1. p.; místo něj je v příkladu užitá věta vedlejší: *Místo jeho pobytu není známo. – Není známo, kam zmizel.*

Vedlejší věty účelové

Ve **cvičení 3** uvádíme různé věty vedlejší uvozené spojkou *aby*. Tato spojka je sice pro věty účelové typická, avšak může uvozovat i jiné typy Vv: *abychom dále čekali* – Vv podmětná; *abychom ten autobus vůbec stihli* – Vv příslovečná účelová; *abych mu to půjčil* – Vv předmětná; *abych ještě stihl vyvenčit našeho psa* – Vv příslovečná účelová; *abych se hned polekal* – Vv přísudková; *abych ti udělala radost* – Vv příslovečná účelová; *aby toho okamžitě nechal* – Vv předmětná; *abychom ho nepodezírali* – Vv příslovečná účelová

Vedlejší věty podmínkové

Také u vedlejších vět příslovečných podmínkových se zaměřujeme především na jejich fungování v textu. Jestliže žáci nebudou znát adekvátní odpověď (**cvičení 4**), vedeme je k samostatnému vyhledávání informací v různých encyklopediích a dalších příručkách.

Prší, jestliže se kondenzuje vodní pára.

Ke sněžení dochází, vytvoří-li se ledové krystalky, mající většinou podobu hvězdice.

Mlha je oblak, který leží bezprostředně u země. Vzniká, jestliže se vodní pára kondenzuje v přízemní vrstvě vzduchu a jestliže teplota vzduchu je nižší než teplota rosného bodu. Skládá se z malých kapiček nebo drobných ledových krystalků.

Kroupy se tvoří, jestliže se v bouřkových oblacích vyskytují silné vzestupné a sestupné proudy, které umožňují mrznutí přechlazené vody na jiných ledových částicích. Když mají kroupy větší hmotnost a výstupný proud není schopen je nést, spadnou k zemi.

Mraky vznikají, jestliže se ve vzduchu nahromadí kondenzované vodní páry.

Duha vzniká, jestliže se sluneční světlo rozkládá na vodních kapkách.

Při vysvětlování pravidel některé ze společenských her dbáme na úplnost, přesnost a posloupnost (**cvičení 5**).

Vedlejší věty přípustkové

Poznávání všech čtyř typů vedlejších vět procvičujeme ve **cvičení 6**:

Vv příslovečné příčinné – *protože obsahuje ..., poněvadž její trup ..., že má stálý přísun ...*;

Vv příslovečné účelové – *abys lépe viděl ..., aby je nakrmila*;

Vv příslovečné podmínkové – *dopadá-li světlo na ..., když se led ...*;

Vv příslovečná přípustková – *přestože jsi ho varoval*.

Při substituci vět větným členem se opíráme především o podstatná jména dějová: *kvůli obsahu kuchyňské soli a jiných solí..., při dopadu světla na neprůhledný předmět..., při zahřátí se led..., ... kvůli lepšímu výhledu, ... přes tvé varování..., díky velkému obsahu vzduchu v trupu, ... kvůli krmení, ... kvůli stálému přísunu sladké vody z četných řek*

Příslowečné určení místa a času

Cvičení 1: Při procvičování poznávání příslovečného určení místa a času vycházíme nejprve ze souvislého textu (**cvičení 1**).

Broumovsko

Po skončení zimy začnou nejprve zurčēt po stráních potůčky a bystriny. Na jejich březích se rozcinkají zvonečky bledulí a do Broumovské kotliny nastupuje jaro, přestože na vrcholcích okolních hor stále leží sněh. Ale nakonec paní Zima přece jen ustoupí, a to pak celá krajina rozkvetē.

V celē oblasti rostou javory. Po nástupu jara sledujeme rašení jejich prvních lístků, v létě nabízejí chladivý stín, na podzim prozáří krajinu zlatem a v zimě tady stojí řady bílých strážců. Možná, že jste získali dojem, že jsme poněkud přehlédli léto, ale v sousedních Orlických horách se říká: „U nás je deset měsíců zima a dva měsíce chladno.“ A v Broumovské kotlině je to obdobné.

b) Jako příslovečná určení místa označíme tato slova (slovní spojení): *po stráních, na (jejich) březích, do (Broumovské) kotliny, na vrcholcích (okolních hor), v (celē) oblasti, tady, v (sousedních Orlických) horách, u nás, v (Broumovské) kotlině*

Příslovečnými určeními času jsou: *po skončení (zimy), nejprve, stále, nakonec. pak, po nástupu (jara), v létě, na podzim, v zimě, deset měsíců, dva měsíce*

Cvičení 2 je kreativní; vedle splnění úkolu můžeme hodnotit práce i z hlediska slohového a pravopisného.

Možnost konkurence různých jazykových prostředků naznačuje **cvičení 3**: *Poté co několik dnů silně pršelo, hladina řeky hrozivě stoupla.* (Vv příslovečná časová) – *Sejdeme se tam, kde se křižují ulice Polská a Ostravská.* (Vv příslovečná místní) – *Chtěli bychom jet tábořit tam, kde to ještě neznáme.* (Vv příslovečná místní) – *Vraťte se domů, než se setmí.* (Vv příslovečná časová) – *Až skončí druhá vyučovací hodina, půjdeme na výstavu.* (Vv příslovečná časová)

To, že žáci látku aktivně ovládají, ukáže i **cvičení 4**.

Cvičení 5 se zaměřuje na všestrannější opakování. ..., *dokud nebyly...* – Vv příslovečná časová; ..., *proč tomu...* – Vv podmětná; ..., *jak se to...* – Vv předmětná; ..., *že už to trvá...* – Vv podmětná; ..., *kde si řeky...* – Vv příslovečná místní; ..., *kdo dorazil* – Vv přísudková; *Poté co jsme...* – Vv příslovečná časová; *Zatímco Petra...* – Vv příslovečná časová; ..., *jako by někdo...* – Vv přísudková; *Když mi bylo...* – Vv příslovečná časová; ..., *odkud* – Vv předmětná; ..., *odkud jsi...* – Vv příslovečná místní; ..., *kdyby sis vzal...* – Vv podmětná; ..., *dokud mi...* – Vv příslovečná časová

Příslowečné určení způsobu a míry

Ve **cvičení 1** hledáme různé možnosti, jak vyjádřit způsob a míru (jde o kolokabilitu (možnost spojení) slovesa a jeho určení, nikoliv o to, že by měl být utvořen několikanásobný větný člen). Příklady doplnění: *Sed' zpříma, rovně, bez hnutí, jako socha. Děti si hrály tiše, vytrvale, se zaujetím, stejně jako my. Zaslechli jsme nějakou ženu volající hlasitě, zoufale, vystrašeně, přidušeným hlasem o pomoc. Petra se zasmála nahlas, potichu, posměšně, vesele. Auto zabrzdilo prudce, náhle, nečekaně, se skřípěním kol.*

Cvičení 2: Příslowečnými určeními míry jsou: *velmi, k smrti, o pětinu, dvakrát, zcela, skrz naskrz, příliš, o týden, o polovinu, zcela*

Oba typy vět jsou zastoupeny ve **cvičení 3:**

Vv příslowečné způsobové: *..., jak se sluší a patří; ..., jako by to byl můj vlastní bratr; ..., jako hučívají horské bystřiny; ..., jak jste nám poradili.*

Vv příslowečné měrové: *..., že se celá kuchyně zatřásla; Čím častěji nás navštívíte, ...; ..., jako by nám někdo vyléval kbeliky studené vody na hlavu; ..., že by mohl skály lámat; Kolikrát jsem si na něho vzpomněla, ...*

Cvičení 4 ukazuje funkci daných příslowečných určení v komunikaci. Správné odpovědi jsou:

Ve Švýcarsku se mluví německy, francouzsky, italsky a rétorománsky.

Česká republika měří 78 864 km².

Státy, s nimiž sousedí Slovenská republika, se nazývají Česká republika, Polsko, Ukrajina, Maďarsko, Rakousko.

Pokud žáci správné odpovědi neznají, necháme jim je zjistit. Dbáme na to, aby vždy uváděli pramen, z něhož požadovanou informaci čerpali.

Příslowečné určení prostředku a původce děje

Ve **cvičení 1** jsou příslowečnými určeními prostředku slova *mečem, kopím, (všemi) silami, (svým) životem* a příslowečnými určeními původce děje slova *pěstounem, lidem*.

► Cvičení je možno využít všestranněji. Např.:

1. Určete mluvnické významy a vzor u slova *lidem*. (podstatné jméno, rod muž. neživ., číslo j., 7. p., vzor *hrad*)
2. Vyhledejte v textu všechny tvary osobního zájmena *on, oni*. (*mu, něj, jim*)
3. Věty, v nichž je sloveso v trpném rodě, změňte na věty, v nichž je sloveso v činném rodě. (*Artuše vchoval pěstoun, který se jmenoval Ector. Podarilo se mu vytáhnout meč vražený do kovadliny, proto ho lid považoval za skutečného krále Británie.*)
4. Ke slovu *Británie* uveďte přídavné jméno. (*britský*)
5. Ve které větě je infinitiv jejím podmětem? (*Podarilo se mu vytáhnout...*)
6. Vyhledejte všechna zbylá příslowečná určení a určete je. (*Ector* – přísl. urč. způsobu; *do kovadliny* – přísl. urč. místa; *na něj* – přísl. urč. místa)

Cvičení 2: *okopávat motykou, psát tužkou, poslat faxem, svázat provázkem, narýsovat tužkou, slepit izolepou, kypřit rýčem, zamíchat vařečkou, přikrýt se dekou, vymalovat primalxem apod.*

Cvičení 3 má charakter kvízu: *Amerika byla objevena Kryštofem Kolumbem. Lodní šroub byl vynalezen Josefem Ressellem. Prezident České republiky je volen Poslaneckou sněmovnou a Senátem. Univerzita byla založena Karlem IV. Významné osobnosti jsou vyznamenávány řády a medailemi prezidentem republiky dne 28. října. Hudba k naší národní hymně byla složena Františkem Škroupem.*

Přísllovečné určení zřetele

Schopnost poznávat v textu přísllovečné určení zřetele ověřuje **cvičení 1:**

a) *postavou, vlasy, očima, (svým) tvarem, pro něho, na míchání (lektvarů), ve vědomostech (o černé magii), pro něho; pokud jde o sport*

b) Podmětem a přísudkem v dané větě je *nikdo – nemohl se rovnat.*

c) Předmět vyjádřený infinitivem je ve větě ..., *aby se naučil uplatňovat...*

d) Ostatní předměty jsou: *otci – 3. p., maminku – 4. p., jizvu – 4. p., školu – 4. p., schopnosti – 4. p., famfrpál – 4. p.*

e) V první větě je v *Bradavicích* přívlastkem, protože vytváří větnou dvojici s podstatným jménem *školu*; ve druhé je přísllovečným určením místa a větnou dvojici vytváří se slovesem *navštěvoval*.

Ve **cvičení 2** jsou větami vedlejšími: ..., *kde leží...* – Vv předmětná; ..., *že při dobré viditelnosti...* – Vv přísllovečná měrová; *Pokud však jde...*, – Vv přísllovečná zřetelová; ..., *že je tomu...* – Vv předmětná; ..., *jaký krásný vztah...* – Vv podmětná; *Když jsme navštívili...*, – VV přísllovečná časová; ..., *aby ptáci mohli* – Vv přísllovečná způsobová.

► Otázky ke cvičení lze opět rozšířit.

1. Odůvodněte psaní velkých písmen. (*Velká Británie* – název země, obě písmena velká, protože součástí názvu je jiný název; *Evropa* – název světadílu; *Angličané, Evropané* – jména obyvatelská)
2. Ve druhé větě je slovo *místy* příslovce. Užijte toto slovo ve větě tak, aby bylo podstatným jménem. (*Projžděli jsme mnoha místy, ale nikde se nám tolik nelíbilo jako tady.*)
3. Vyhledejte zájmena a určete je. (*všichni, leccems, lecco, všechno* – neurčitá; *ji /ona/, nás, nám /my/* – osobní; *tom, tomu* – ukazovací (*to*); *jaký* – vztažné; *své* – přívlastňovací zvrtné (*se* – možno určit jako osobní zvrtné))
4. V textu jsou dvě číslovky. Vyhledejte je a určete. (*jednoho* – základní, určitá; *druhý* – řadová, určitá)
5. Vyhledejte sloveso ve tvaru trpného rodu. (*je zařízeno*)
6. Uveďte, které výrazy ve větě *Angličané jsou v leccems jiní než Evropané* tvoří přísudek a který výraz je přísllovečným určením zřetele. (přísudek – *jsou jiní*, přísl. určení zřetele – *v leccems*)

Příslowečné určení příčiny účelu, podmínky a přípustky

V transformačním **cvičení 1** lze uvést tyto příklady:

1. *Tady autobus staví, jen když mu někdo dá znamení.* (Vv příslowečná podmínková)
2. *Nejraději bych zavýskl, protože mám velkou radost.* (Vv příslowečná příčinná)
3. *Aby uvítali naše hosty, zahráli hudebníci fanfáru.* (Vv příslowečná účelová)
4. *Ačkoliv bylo studené počasí, vydali se do jižních Čech sjet horní tok Vltavy.* (Vv příslowečná přípustková)
5. *Naše firma si najala několik pracovníků, aby zpracovali data.* (Vv příslowečná účelová)
6. *Našemu psu se zježila na hřbetě srst, protože dostal zlost.* (Vv příslowečná příčinná)
7. *Ačkoliv veřejnost odporovala, vláda nový zákon prosadila.* (Vv příslowečná přípustková)
8. *Jestliže budete mít sebemenší další potíže, navštivte lékaře.* (Vv příslowečná podmínková)
9. *Slovinsko je přirovnáváno k Rakousku, protože je členité a má velké kulturní i přírodní bohatství.* (Vv příslowečné příčinné)
10. *To vše děláme, abychom se pobavili.* (Vv příslowečná účelová)

Ve **cvičení 2** prověřujeme, zda žáci dokážou uvedená příslowečná určení aktivně užít. Možné odpovědi: *Nejšťastnější bych byla, kdybych mohla jet na jazykový kurz do Anglie. Naposledy jsem ve škole chyběl, protože jsem musel navštívit lékaře. Za bouřky bychom se neměli ukrývat pod vysokými osamělými stromy, protože by do nich mohl uhodit blesk.*

Přívlastek

■ PŘÍVLASTEK SHODNÝ A NESHODNÝ

Při výkladu přívlastku se opíráme o znalosti žáků ze 6. ročníku; zároveň ukazujeme, co je podstatou shody – závislý výraz přejímá kategorie od výrazu řídícího. Důležité je upozornit i na postavení přívlastku shodného a neshodného (k samostatnosti v uvažování vede cvičení **Pro bystré hlavy**); za pomoci učitele mohou žáci sami dospět k závěru, že zatímco přívlastek shodný může stát jak před podstatným jménem, tak za ním, je postavení přívlastku neshodného vždy až za podstatným jménem; výjimku tvoří spojení typu *Palackého most*.

Ve **cvičení 1. a)** ukážeme, že přívlastek vždy rozvíjí podstatné jméno. V ukázce jsou přívlastky zájmena (*svém, tohoto, svém, jeho*), číslovka (*dvě*), přídavná jména (*velkou, český, statečnými, Oldřichovo, bavorského, vévodského, schweinfurtském, vyhlédnutou, silný, železný, umístěný, hlavní*), podstatná jména (*z kláštera, kláštera, bojovníka, na trůn, do Polska, do Uher*).

Cvícení 1. b) procvičuje problematiku shody: *statečného* Břetislava: rod muž., č. jedn., 2. nebo 4. p.; *krásnou* Jitku – rod žen., č. jedn., 4. p.; *únos z kláštera* – rod muž. než., č. jedn., 2. p.; *jízda na koni* – rod muž. živ., č. jedn., 6. p.

Ve **cvičení 2** vyhledávají žáci shodné a neshodné přívlastky.

Přívlastky shodné: *milovaného, rakovnický, pstruhových, malí, stradonickým, zlaté, vodní, všechen*

Prívlastky neshodné: *kraje, do Křivokláta, slunce, pole, údolí, řeky, vlaku, ryb*

- Uvedený text dává podnět i k dalším úkolům. Např.:
1. Odůvodněte pravopis slov *rakovnický, stradonický*. (Přídavná jména utvořená od vlastních jmen se píší s počátečním malým písmenem.)
 2. Ve větě *Už mě od ní nedělí okno vlaku* určete všechna slova jako slovní druh. (*už* – příslovce, *mě, ní* – zájmena osobní, *od* – předložka, *okno, vlaku* – podstatná jména)
 3. Proč spisovatel Ota Pavel užil sloveso *tluče* (*Do nosu mě tluče vůně ryb...*)? (Jde o obrazné pojmenování, vyjadřuje, že vůně ryb byla pronikavá.)
 4. Uveďte alespoň pět příbuzných slov se slovem *slunce*. (*sluneční, slunečný, slunný, sluníčko, slunečno, slunit se, slunečník, slunečnice, slunečnicový; slunovrat*)
 5. Užijte slova *sluneční* a *slunečný* ve větách. Pokuste se vysvětlit, jaký je mezi nimi významový rozdíl. (*sluneční* = týkající se slunce jako nebeského tělesa – *sluneční paprsky, svit, světlo, teplo* apod.; *slunečný* = sluncem prozářený (*slunečný den, slunečná stráň, strana* apod.))
 6. Vyhledejte věty bez podmětu (jednočlenné). (*V Berouně se přeseďá... Jede se pak...*)
 7. Cvičení napište jako diktát.

Ve **cvičení 3** se zaměřujeme na substituci přívlastku neshodného shodným: *horská úbočí, silniční dopravu, školní sešity, srnčí stopy, domovní dveře, šatní skříň, nádražní hala, autobusové linky, lodní doprava, vlněný svetr*

Cvičení lze využít k opakování znalostí o stavbě slova. Vhodná jsou např. tato slova: *hor/sk/á, škol/n/í, šat/n/í, lod/n/í, vln/ěn/ý* (kořen, slovtvorná přípona, koncovka). Slovo *srnčí* je utvořeno pouze koncovkou, slovo *autobusové* je utvořeno pomocí slovtvorné přípony *-ov/é* ke slovu složenému ze dvou cizích kořenů (*autobus*). Slovo *nádražní* je odvozeno příponou *-n/í*; základovým slovem je slovo *nádraží*, utvořené pomocí předpony a koncovky (*na dráze*).

Ve **cvičení 4** se vracíme ke tvoření přídavných jmen přívlastňovacích.

Cvičení 5 vede k závěru, že přídavná jména přívlastňovací lze tvořit k podstatným jménům, která označují jednotlivce. Proto je nelze utvořit k substantivům, která jsou ve tvaru množného čísla (*příspěvky od rodičů, klec pro lvy, z kůžiček myší*).

Mirkovo kolo, babičiny buchy, v sestřině pokoji, v tatínkově křesle, příspěvky od rodičů – nelze utvořit, *s mamčinými radami, klec pro lvy* – nelze utvořit, *ředitelův dopis, z kůžiček myší* – nelze utvořit, *Davidovým nápadům*

Cvičení 6 propojuje mluvnické učivo se slohovým (návčik popisu osoby; vyhledávání vhodných přívlastků pro postižení vnější i vnitřní charakteristiky).

■ PŘÍVLASTEK POSTUPNĚ ROZVÍJEJÍCÍ A NĚKOLIKANÁSOBNÝ

Cvičení 1 názorně ukazuje, že jedno substantivum může být rozvito více přívlastky zároveň.

Grafická zobrazení přívlastku postupně rozvíjejícího a několikanásobného vycházejí z požadavku znázornit jak formální, tak významové vztahy v těchto skupinách. Členy přívlastku postupně rozvíjejícího i několikanásobného jsou formálně závislé na řídícím podstatném jménu (u přívlastku postupně rozvíjejícího jsou s ním shodné, přívlastek několikanásobný může být i neshodný; členy v obou dvou skupinách jsou však vždy na stejné formální úrovni, jejich formální vztah k řídícímu podstatnému jménu je vždy týž, jsou tedy navzájem souřadné). Proto jsou zakresleny na téže úrovni a spojeny s podstatným jménem spojnicemi. Rámečky u přívlastku postupně rozvíjejícího naznačují, že podstatné jméno je bezprostředně determinováno pouze nejbližší stojícím přívlastkem, zatímco další přívlastek určuje (determinuje) celé toto spojení (tento vztah se může několikrát opakovat).

Rozlišování obou typů přívlastků má dosahy interpunkční (**cvičení 2**). Čárkami oddělíme tyto přívlastky: *trnitými, neprostopnými houštinami; ovocné, květinářské...; potravinářský, elektrotechnický, chemický...; tulipánů, gladiol; nejen v českých, ale i v moravských horách; železniční, silniční, letecké*

Cvičení 3 se zaměřuje na tvoření konstrukcí s přívlastkem postupně rozvíjejícím a několikanásobným. Bylo by vhodné vést žáky k tomu, aby využili různých možností. Např.: *Jeden starý král měl krásného a udatného syna. Tuto zapadlou vesnici obklopovaly tmavé, neprostopné lesy. Večer jsme seděli v příjemně vytopeném obývacím pokoji. Na vysokém, srážném břehu čirého, věčně ledového potoka rostou stářím vykotlané, omšelé vrby. Na štíhlé, opálené ruce měla těžký zlatý náramek s diamanty a safíry. Tento napínavý román jsem přečetla za týden. Velký, chundelatý pes se vyhříval na teplém jarním sluníčku. K smrti vystrašený malý zajíc prchal směrem k hustému smrkovému mlází. Odpoledne si naše i sousedovy děti hrály na pěkně upraveném Smetanově náměstí před nově omítnutou základní školou.*

VEDLEJŠÍ VĚTA PŘÍVLASTKOVÁ

Je důležité, aby si žáci uvědomili, že vedlejší věty přívlastkové mohou vedle vztažných zájmen *který* a *jenž* být uvozeny jakýmkoliv jiným spojovacím prostředkem (**cvičení 1**): *jako by po podlaze* – spojka podřadící; *jak se Honza málem stal králem* – příslovce vztažné; *kdy se to stalo* – příslovce vztažné; *aby se už...* – spojka podřadící; *že to...* – spojka podřadící; *jaký jsme...* – zájmeno vztažné; *proč k tomu...* – příslovce vztažné

V **cvičení 2** budeme usilovat o to, aby žáci užívali i běžnější tvary zájmena *jenž*, *jejíž* a nesklonných zájmen *jehož* a *jejichž*. Např.: *Procházeli jsme se pod korunami stromů, jejichž věkovité větve vrhaly dlouhé stíny. Polštáře*

mechu, které se zelenaly podél cesty, přímo sváděly k tomu, aby do nich člověk zapadl. Slíbil jsem svému kamarádovi, že mu pomůžu s úkolem, který jsme dostali z matematiky. Michal a Martin, jimž nikdy nechyběla odvaha, vykročili a pomalu postupovali proti proudu potoka, jehož břehy byly vroubeny mohutnými olšemi a vrbami. Právě do těchto míst, která doposud nebyla probádána, měl přítel namířeno a já jsem dobře věděl, že nic nezviklá jeho rozhodnutí. Byl jsem první, kdo usedl do lodky, na jejímž boku bylo bíle napsáno YUCON. Slunce ozářilo stráně, které byly porostlé mohutnými duby a buky. Táborák, který vesele praskal u našich nohou, znamenal v noci ostrůvek světla. Toto nečekané setkání, k němuž včera došlo, vzbudilo jeho vzpomínky na to, jak jako malý chlapec jezdíval na prázdniny k babičce. Zítra musíme na zahradě zřít záhony, které jsou až vzadu u plotu. Na skalnatém břehu, který se vypínal několik desítek metrů nad našimi hlavami, stála jediná chata. Rodina divokých kachen rozvážně brázdila hladinu zátoky, jež se leskla jako zrcadlo. Přijel na motocyklu a bláto, kterým byly pokryty všechny okolní cesty, měl až za ušima.

■ PŘÍVLASTEK TĚSNÝ A VOLNÝ

Pozornost zaměřujeme pouze na ty přívlasky volné a těsné, které stojí za podstatným jménem a které vznikly zhuštěním vedlejší věty přívlasktové; proto je jejich základem nejčastěji přídavné jméno slovesné.

Za přívlasek těsný je nutno pokládat ten přívlasek, jehož vypuštěním by vznikla nesmyslná věta (Není mnoho lidí *zajímajících se o renesanční hudbu* – Není mnoho lidí) nebo nepravdivá (První operou B. Smetany *napsanou na libreto E. Krásnohorské* je Hubička – První operou B. Smetany je Hubička) a takový typ přívlasku, jehož vypuštěním by věta ztratila informační hodnotu (Všechno, co mám dnes na sobě, jsou věci *koupené při jarním výprodeji* – Všechno, co mám dnes na sobě, jsou věci). Tyto přívlasky neodděluje čárkou. V ostatních případech záleží na pisateli, zda přívlaskovou konstrukci čárkami vydělí, nebo ne: Míjeli jsme řadu domů(,) *poškozených nedávným zemětřesením*.

Ve **cvičení 2** považujeme za volné tyto přívlasktové konstrukce: *Tato malá roklinka, zařezávající se do útesu, byla příkrá...; Helena, sledující nějaký film v televizi, nebyla příliš...; ... nějaké chleby(,) obložené šunkou a sýrem* (můžeme považovat i za těsný, jestliže přívlasktu přičítáme velkou informační hodnotu; obdobně i *... paseku(,) plnou krásných borůvek...*); *Měsíc, vypadající jako ... střepinka,...; ... rachot hromu, znějící...*

Ve **cvičení 3** nahrazujeme věty vedlejší přívlasktové přívlaskovými konstrukcemi: *Mozart, narozený v rakouském Salcburku, žil...; ... dítě, vedené citlivou rukou svého otce, komponoval...; ... umělcem, závislým jen na tom, co dokáže; Tento ideál ... lidi vzdělané a osvícené, uctívající...; V létech dospělosti, strávených v habsburské Vídni, prožíval krušný život...; ... průměrní skladatelé(,) přicházející s jeho dílem do styku(,) na něho nevražili; ... v operách, představujících...; ...skladby dodnes nepřekonané; Jeho tvorba,*

přijímaná ve Vídni chladně, vzbudila...; ... novou operu, považovanou...; ... Nosticově divadle, nesoucím dnes název Stavovské, mělo...; ... citlivá povaha, toužící vždy po plném životě, existenční...; ... je dílo, čítající 626 hudebních děl, ohromující.

Cvičení **Pro bystré hlavy** ukazuje, že o tom, zda přívlastek je volný nebo těsný, rozhoduje i situace. Jestliže všechny domy, o kterých hovoříme, jsou postaveny ve stráni, pak jde o přívlastek volný; jestliže domy jsou postaveny např. i v údolí, pak jde o přívlastek těsný (identifikujeme jím, které domy byly sluncem ozářeny a které nikoli).

Z výše uvedeného výkladu a cvičení vyplývá, že hranice mezi přívlastkem volným a těsným nejsou úplně ostré. Proto bychom měli především dbát na to, aby žáci neoddělovali čárkou ty konstrukce, o kterých jsme se zmínili na začátku tohoto oddílu. V ostatních případech je nutná určitá benevolence. Jestliže se rozhodneme prověřovat poznatky o přívlastku volném a těsném formou diktátu, musíme velmi pečlivě zvážít, zda příklady, které uvádíme, jsou zcela jasné a jednoznačné.

Pracovní sešit str. 49–52

Přívlastek shodný a neshodný

Schopnost poznat oba typy přívlastků prověřuje **cvičení 1**.

Přívlastky shodné: *každý, naše, charakteristické, spuštěnými, kadeřavé, čapího, staré, zkrácenými, vrcholové, rozevlátou, kompaktním, druhový*

Přívlastky neshodné: *přírody, smrku, větvemi, jedle, přírůsty, části, lípy, jehličnanů, listnáčů, stromu*

- Pokud budeme mít možnost, měli bychom ověřit, zda žáci obsahu textu skutečně rozumějí.
- 1. Vysvětlete význam přídavného jména *charakteristické*. (*charakteristický* – příznačný, výrazný, typický)
- 2. Co znamená slovní spojení *pyramida smrku*? (metaforické pojmenování – tvar jako jehlan)
- 3. Vysvětlete význam slov *kompaktní, ovál*. (*kompaktní* – celistvý, hustý; *ovál* – vejčitý tvar)
- 4. Řekněte, co je správně: Slovo *přeslen* je slovo spisovné/nespisovné. Je to termín/slovo zastaralé/slovo nářeční. Označuje soubor tří nebo více listů (větví) na stonku (kmeni) v jedné výši, nebo nástroj určený k předení? (*přeslen* – slovo spisovné, termín, označuje soubor listů; k předení slouží *přeslice* – vymřít po *přeslici*)
- 5. Které významy má slovo *architektura*? (stavitelské umění; způsob výstavby vnitřního uspořádání něčeho)
- 6. Vysvětlete význam termínu *druhový znak*. (znak, který je typický pro celý druh, nikoliv pro jednotlivce)

Ve **cvičení 2** jsou možné tyto náhrady:

a) záře slunce, zpěv ptáků, granule pro psy, úloha z matematiky, expert na počítače, vzkaz od kamaráda, doprava ve městech, figurky z porcelánu, vzduch na venkově, záhony květin

b) březové listy, železné svaly, sportovní areál, krocaní maso, horský hotel, koupelnová souprava, Moničin dárek, hokejový zápas, volejbalový míč, pražští obyvatelé

Cvičení 3 se vrací k tvoření přídavných jmen přivlastňovacích a k jejich užití ve větách.

Přívlastek postupně rozvíjející a několikanásobný

Ve cvičeních se věnujeme jak poznávání typů uvedených přívlastků a vytvození důsledků interpunkčních, tak užití daných prostředků.

Cvičení 1: *Byl chladný, jasný večer a nad hlavou jim svítil bledý, průzračný měsíc. Líbily se mi jedny sportovní boty. Měl medový, neupřímný hlas. Před každým z nás stál nádherný zmrzlinový pohár. V sále byla studená kamenná podlaha. Široké mramorové schodiště spojovalo přízemí s prvním patrem. Řekl to přiškrceným, ale zřetelným hlasem. Vynalézaví, neohrožení muži nebyvají historií vždy spravedlivě ocenění. Líbily se mi jeho černé oči i drobné(,) usměvavé vrásky kolem nich. Je to úzká, avšak hlubší řeka s velkými písečnými nánosy ve svém ústí.*

Ve **cvičeních 2 a 3** dbáme nejen na splnění zadaného úkolu, ale i na volbu vhodných jazykových prostředků.

Cvičení 2: Možná jsou např. tato doplnění: *Vzadu stojí sousedova malá vilka. Náš chundelatý pes začal zuřivě štěkat. Včera jsme viděli nový americký film. Sedí u velkého psacího stolu. Půjdu navštívit svou nejlepší kamarádku. O všem se dočtete v tomto zajímavém časopisu. Na obloze se objevily tmavé bouřkové mraky. Naše národní mužstvo vyhrálo důležitý mezinárodní zápas. Ti všichni lidé tu žijí v malých kamenných domcích.*

Cvičení 3: *Byla to dlouhá a únavná procházka. Měl husté(,) rozježené obočí. Oslovila nás vysokým, ale přesto příjemným hlasem. Strávili jsme týden v nádherné(,) nedotčené přírodě. Je to hluboká, zrádná řeka. Na dlouhém(,) hrbolatém nose mu seděly brýle. Cesta autobusem a vlakem trvala dlouho. Prožili jsme zajímavá, napínavá dobrodružství. Na stole stojí váza s tulipány a narciskami. Žofík je malý, ukřičený a roztomilý papoušek. Hluboké i mělké talíře jsou uloženy ve skřínce. Vezmi si s sebou modrou a červenou propisku.*

Přívlastek těsný a volný

Pracovní sešit doplňuje cvičení uvedená v učebnici a sleduje především cíle praktické. Ve **cvičení 1** jde o dosahy pro interpunkci. *Tento obraz, zakoupený nedávno Národní galerií, patří k vrcholným dílům z období rene-*

sance. Jděte ulicí vedoucí k parku. Jedle Douglasovy, pojmenované po skotském přírodovědci Douglasovi, byly dovezeny i do Čech. Nad hlavami se nám řítila těžká mračna, šedá jako starý cín. Náhle vkročil do světla linoucího se z pouliční lampy nějaký muž. Půjdeme se posadit na lavičku obrácenou proti sluníčku. Z boční paluby jsme s potápěčskou výstrojí sestoupili do našeho jediného starého člunu, přivázaného k zádi lodi. U dveří byla velká tlačeniště osob všeho druhu, úctyhodných i méně úctyhodných. Prohlíželi jsme si šperkovnici vykládanou drahokamy. Postel stojící v koutě byla rozestlaná. Musíme se vydat cestou vedoucí k Mečovu. Petr, zaskočený nečekanou otázkou, nevěděl, co odpovědět. Dům sousedící s naším je už více než rok opuštěný. Kosmologie je věda zabývající se vesmírem jako celkem a zkoumající jeho vznik, vývoj a uspořádání. Již ve starověku začali lidé hvězdy viditelné pouhým okem uspořádávat do skupin a říkat jim souhvězdí.

V transformačním **cvičení 2** se zabýváme především tím, aby žáci poznali, které členy mohou vyjádřit vedlejší větou přívlastkovou: *Míjel chaloupky, které ještě patřily k statku a lemovaly rozbahněnou cestu. S intenzivním tréninkem, který trval už několik měsíců, pochopitelně souvisí naše úsilí, abychom získali některé z medailí na letních olympijských hrách. Za dávných časů, kdy vládla pohanská knížata, měly oběti, které byly přinášeny pramenům a přírodním silám, jež se v nich skrývaly, zajistit dárce štěstí a úspěch. Při čtení novin jsem narazila na zprávu, jež přinášela důležité informace o představení, které se právě chystalo. První, čeho si na Marsu asi všimneme, je jeho červené zabarvení, které je způsobené sloučeninami železa, jež se nachází v prachu na povrchu planety.*

Doplňk

Při výkladu o doplňku vedeme žáky k poznání, že doplněk se – kromě doplňku vyjádřeného infinitivem – (alespoň částečně) shoduje se jménem, které rozvíjí (nestojí však s ním v kontaktním postavení) a zároveň se vztahuje i ke slovesu (můžeme se jím na doplněk zeptat: *Jak musela Zdenička přijet? Jak ráno vstala? Jak si nechala vlasy?* Apod.) Dále zdůrazníme, že doplněk je vyjádřen ohebnými slovními druhy (**cvičení 1**).

Cvůčení 2 se zaměřuje na to, že doplněk vyjadřuje často vlastnost, kterou má podstatné jméno jen za děje: kluci a děvčata byli bosí za chůze × bosé děti (to, že děti jsou bosé, není nijak omezeno; je to jejich stálá vlastnost; necítil jsem se osamělý, když jsem měl u sebe kočku × osamělost byla trvalá).

Cvůčení 3: Doplněk může být vyjádřen různými slovními druhy: přídavným jménem (*unavený, horký*), podstatným jménem (*vedoucím, jako o kamarádovi*), číslovkou (*jako třetí, první*), slovesem ve tvaru infinitivu (*přicházet*) nebo přičestí trpného (*kryt, potěšen*), zájmenem (*všichni*).

Cvůčení 4 se zabývá poznáváním doplňků; u rozvitých připomeneme, co je jejich základem (*vybavení /vším potřebným/, celý, utíkat /směrem k zastávce autobusů/, jako na prvního, oblečená /jen v plavkách/, schován /za keři/*,

za *spravedlivé, jako předškolák, sama, ráda*). Zároveň se můžeme zamyslet i nad tím, kterými prostředky je doplněk – u rozvitých jeho základ – vyjádřen (např.: *vybavení, schován* – sloveso, přičestí trpné; *celý, rád* – přídavné jméno).

Doplněk je nutno vysvětlovat i v souvislosti s dalšími větnými členy: od přívlastku se liší jednak svým významem (jak jsme již uvedli, nevyjadřuje stálou vlastnost podstatných jmen), jednak svým postavením, od jmenné části přísudku tím, že nestojí po slovesech sponových (tj. slovesech, která nemají vlastní věcný význam). Ve **cvičení 5** jsou doplňky: *uvařená /naměkko/, celé uplakané, za /svou nejlepší/ kamarádku, (jmenovali) ředitelem /závodu/, (vidím) rád, spokojený, jako herce*.

Cvičení 6 má kreativní charakter; učíme žáky, jak doplňkové konstrukce užít. Např.: *Viděl jsem ho mýt nádobí. Po sedmi hodinách výuky se cítím unavený. Z prázdnin jsem se vrátila spokojená. Americké akční filmy bych hodnotil jako zvlášť napínavé. Při psaní bych neměla sedět shrbená. Šaty bychom měli ukládat do skříně vykartáčované. Maminka se vrátila od kadeřníka hezky ostříhaná a učešaná. Jan Hus byl v Kostnici prohlášen za kacíře. Čeští stavové zvolili Jiřího z Poděbrad českým králem*.

Cvičení 7 upozorňuje na to, že koncovky u doplňků jsou shodné s podstatným jménem, ke kterému se doplněk vztahuje; proto musíme pozorovat i to, zda rozvíjí podstatné jméno v postavení podmětu, nebo předmětu.

Obě lvice se často vydávaly na lov samy. Radek a Martin chtěli sestavit model letadla sami, bez cizí pomoci. Naštěstí záchranáři Horské služby našli lyžaře živý a zdravý. Děti stály po dlouhou dobu u výběhu pro opice, zaujaty tím, jak malé opičky skotačily ve větvích stromů. Děvčata se určitě vrátila domů vyhladovělá. Rodiče si oddechli, rádi, že nemuseli nechat oba chlapce doma samy. Veronika a Markéta přišly domů před chvilkou zklamány, protože vstupenky na odpolední představení byly již vyprodány. Sledovali jsme film, zvědaví, jak to dopadne.

VEDLEJŠÍ VĚTA DOPLŇKOVÁ

Pro vedlejší věty doplňkové bývá sice jako spojovací výraz typické *jak*, avšak vedle toho mohou být uvozeny i dalšími prostředky (**cvičení 1**). Vedlejší věty doplňkové se zpravidla vztahují k podstatnému jménu v postavení předmětu, zřídka v postavení podmětu: *K smrti utrmácení... Vrátil se po deseti letech...*

Na to, že *jak* může uvozovat různé typy vět vedlejších, se zaměřuje **cvičení 2**: *jak to mohl dokázat* – Vv předmětná; *jak byla ...* – Vv příslovečná časová; *jak vyměňuje ...* – Vv doplňková; *jak musíš ...* – Vv podmětná; *jak ve spěchu ...* – Vv doplňková; *jak je to ...* – Vv příslovečná způsobová; *jak skáče ...* – Vv doplňková; *jak se mu daří* – Vv předmětná

Cvičení 3 má opět kreativní charakter a upozorňuje i na to, že věty vedlejší doplňkové závisejí často na větách, v nichž je přísudek vyjádřen slovesem smyslového vnímání. Např.:

Viděl jsem Marka, jak ujížděl na kole směrem k náměstí. Spatřil jsem nějakého houbaře, jak čistí krásné hříby. Zaslechl jsem maminku, jak někomu telefonuje. Uviděli jsme Petra, jak se bavil s kamarády před školou. Pozorovala jsem psa, jak se líně protahuje. Najednou jsem ucítil něco, jak mě šimrá na noze. Vyslechla jsem dvě dívky, jak si stěžují na spoustu domácích úkolů. Sledoval jsem mechanika, jak spravuje stěrače u našeho auta.

Pracovní sešit str. 53

Cvičení 1 se zaměřuje na poznávání doplňku. Žáci by měli jako doplněk označit tyto výrazy: (*hluboce*) *zamyšlen, přicházet, za (dobrou) kamarádku, opřený (o hůl), jako náhradní, zpěněná, zvědavá, (zcela) nepřipraveného, jako panovník, stočená (do klubička), utíkat (na autobus), osamělá.*

Ve **cvičení 2** dané konstrukce tvoříme. Jako příkladové lze uvést tyto věty: *Připadala jsem si neupravená. Celá třída ho považovala za výborného učitele. V té velké společnosti jsem se cítila nesvá. Jirkova práce byla hodnocena jako nejlepší. Poté co si vyslechl jejich vysvětlení, vrátil se domů klidný. Našeho souseda zvolili starostou obce. Před chvílí jsem ho viděl stát na rohu. Utíkali jsme pryč celí zchvácení. Slyšela jsem ho vyprávět neuvěřitelné historky. Pozorovali jsme kouř stoupat vzhůru k obloze.*

Cvičení 3 je velmi náročné. Žáci mají za úkol nejprve doplnit větu vedlejší a pak stylizovat větu hlavní tak, aby věta vedlejší měla doplňkovou platnost. Chceme tak upevnit znalost toho, že věty vedlejší stojí ve velké většině případů po větách, v nichž sloveso v přísudku má význam smyslového vnímání: *Zahlédl jsem Elišku a Pavla, jak se o něčem vzrušeně dohadují. Zaslechli jsme ho, jak právě přicházel k domovním dveřím. Sledovali oba přátele, jak se báječně při hře doplňují. S obavami jsme se dívali na bouřkové mraky, jak se k nám rychle blíží. Pozorovali jsme veverku, jak skáče ze stromu na strom. Jen koutkem oka jsem zahlédla Michala, jak rychle mizí v dálce. S úžasem jsme se dívali na Martina, jak prchá tak rychle, že se za ním div nepráší. Zaslechli jsme tatínka, jak si potichu pobrukuje nějakou písničku.*

Větné členy několikanásobné

Učivo shrnuje a rozšiřuje poznatky, které žáci získali během předešlé výuky.

Cvičení 1 ukazuje, že několikanásobný může být kterýkoliv větný člen.

Na stejnou problematiku se zaměřuje i **cvičení 2**:

společník a přítel – podmět; *chundelatý, zvědavý a bezradný* – přívlastek; *Hafal a já* – podmět; *s (každým) klukem nebo psem* – předmět; *inteligentní a zodpovědný* – přívlastek; *dům i zahradu* – předmět; *obrovský a (na pohled) strašlivý* – jmenná část přísudku; *krásy a elegance* – přívlastek; *(svou usouzenou) tvář a (smutné) oči* – předmět; *v lítosti i v hněvu* – příslovecné určení způsobu; *příjemného, slunečného* – přívlastek; *Hafal a já*

– podmět; *louky, háje a (klikatící se) potok* – podmět; *kolem sadu a vinice* – příslovečné určení místa; *fialky a sasanky* – podmět; *strašidelný a děsivý* – doplněk

Cvičení 3 se zaměřuje sice na pravopis, avšak můžeme na něm doložit i to, proč tyto několikanásobné větné členy působí komicky. Komičnost může být dána špatně voleným výrazem (slovo *otrávené* na rozdíl od *jedovaté* předpokládá původce, někoho, kdo houby otrávil). Jinde se zanedbává vztah ke členu, s nímž několikanásobný větný člen tvoří skladební dvojici (nelze zhotovovat zlomeniny a radosti; učení a zkoušení mohou být pohromou, nikoliv však živelní). Slovo *čočka* je mnohovýznamové a může označovat jak semeno, tak např. ve fyzice průhledné těleso omezené dvěma kulovými plochami, sloužící k zobrazování předmětů; každý z těchto předmětů plní jiný účel, a proto nemůžeme slovo *čočka* užít ve stejném kontextu v obojím významu a účely připisované různým předmětům vyjádřit několikanásobným větným členem. Složky několikanásobného větného členu by měly patřit do jedné významové řady (tak tomu není v př. *houby, lesní plodiny a odpadky*). Američtina jako národní jazyk neexistuje. V poslední větě vyplývá komika z protikladu mezi *pohyblivý a stojící* a z toho, že *pohyblivé schodiště* považujeme za víceslovné pojmenování, zatímco *stojící výťah* jím není. Cvičení tedy upozorňuje i na nutnost promyšlené volby pojmenování a zároveň vede k opakování látky o významu slov.

Pracovní sešit str. 54

Cvičení 1 se zaměřuje na psaní interpunkčních znamének. 1. *Loňské soutěže se zúčastnili Poláci, Němci, Rakušané a Češi.* 2. *Když se vrátil, vypadal unavený, vyčerpaný, ale spokojený.* 3. *Stál přede dveřmi a dlouho a tiše se smál.* 4. *Není čas na hněvivé výčitky ani na úvahy o velkých plánech budoucích změn.* 5. *Nalil jsem jemu i sobě další šálek čaje.* 6. *Tuto nemoc nemá na svědomí žádný virus, ale současný životní styl.* 7. *Príznaky alergické rýmy se u lidí objevují především při teplotních výkyvech, při vdechování cigaretového dýmu a silných vůní.* 8. *Do temných strží se nedalo seskočit ani sešplhat.* 9. *V tu chvíli odlétala letadla nejen do Paříže, ale i do Londýna a Říma.* 10. *Mohutný výron plynu ze dna severního Atlantiku byl zřejmě příčinou výrazného oteplení planety a vyhynutí některých živočichů a rostlin.*

Z jednotlivých vět je nutno vypsát tyto členy: *Poláci, Němci, Rakušané a Češi* – několikanásobný podmět, poměr slučovací; *unavený, vyčerpaný, ale spokojený* – několikanásobný doplněk, mezi složkami je poměr slučovací a odporovací; *dlouho a tiše* – několikanásobné příslovečné určení způsobu, poměr slučovací; *na výčitky ani na úvahy* – několikanásobný přívlastek, poměr slučovací; *jemu i sobě* – několikanásobný předmět, poměr slučovací; *(žádný) virus, ale (současný životní) styl* – několikanásobný podmět, poměr slučovací; *při (teplotních) výkyvech, při vdechování (cigaretového dýmu*

a silných vůní) – několikanásobné příslovečné určení podmínky, poměr slučovací, *dýmu a vůní* – několikanásobný přívlastek, poměr slučovací; *seskočit ani sešplhat* – několikanásobný podmět, poměr slučovací; *nejen do Paříže, ale i do Londýna a Říma* – několikanásobné příslovečné určení místa, poměr stupňovací a slučovací; *oteplení a vyhynutí* – několikanásobný přívlastek, poměr slučovací.

Ve **cvičení 2** jsme se pokusili zabudovat učivo o několikanásobných větných členech do kvízu a mimo jiné i posílit mezipředmětové vztahy:

Česká republika sousedí s Německem, Polskem, Slovenskem a Rakouskem.

Jako významná města na Moravě lze např. uvést *Ostravu, Opavu, Olomouc, Kroměříž, Uherský Brod, Přerov* a další.

V severních Čechách jsou vedle Jizerských hor patrně nejznámější *Krkonoše a Krušné hory*, popř. *Lužické hory*.

Největšími řekami na jižní Moravě jsou vedle Moravy např. *Dyje* nebo *Svratka*.

Otcem Karla IV. byl *Jan Lucemburský*.

Pokud jde o Jana Žižku, lze uvést různé bitvy: *na Vítkově, u Kutné Hory, Německého Brodu, u Malešova* apod.

V dalším bodě připomeneme jméno *Václava Havla*.

Součástí Parlamentu ČR je *Poslanecká sněmovna*.

Vedle lva máme ve státním znaku ještě moravskou a slezskou *orlici*.

V souvislosti s J. Seifertem lze připomenout, že tento básník se stal nositelem Nobelovy ceny.

Kvíz se může stát podnětem k tomu, aby žáci sami připravovali podobné jazykové hry zaměřené na propojování jazykového učiva s ostatními předměty.

Opakování o stavbě větné

Do tohoto oddílu jsme zařadili cvičení, v nichž se souhrnně vracíme k syntaktickému učivu probranému v předešlých kapitolách. Je uvozen tabulkou, která v hlavních rysech postihuje postup uplatňovaný při rozboru věty. Doporučujeme, aby si žáci osvojili zásadu vycházet při analýze vždy od přísudku (existují věty bez podmětu, tzv. jednočlenné, větné ekvivalenty jsou založeny na neurčitých slovesných tvarech nebo na jiných slovních druzích než na slovese).

Při určování rozvíjejících větných členů věnujeme nejprve pozornost těm, které rozvíjejí sloveso v přísudku.

Zjišťujeme, zda v analyzované větě je zastoupen předmět/předměty. (Jestliže předmět rozvíjí sloveso nebo přídavné jméno v přísudku, patří spolu s podmětem vždy do základové struktury věty. Např. ve větě *Maminka mi dnes ráno přikázala uklidit* tvoří základovou strukturu věty *maminka mi přikázala uklidit*.) Některá příslovečná určení do základové struktury věty pat-

řit mohou (*Kvůli hrozící bouři směřovaly všechny lodě rychle k přístavu – lodě směřovaly k přístavu, jiná nemusí (kvůli hrozící bouři, rychle)*). Poté vyhledáváme přívlastky (členy základové struktury věty nejsou nikdy) a doplňky (na rozdíl od přívlastku nestojí bezprostředně před podstatným jménem a některé – tzv. přísudková doplnění – členy základové větné struktury jsou: *Marek mě vydával za svého mladšího bratra – Marek mě vydával za bratra*).

Teprve pak věnujeme pozornost dalším větným členům, které rozvíjejí buďto členy základové struktury věty, nebo výrazy v pozici přívlastků.

Poznámka: *maminka přikázala, lodě směřovaly, Marek vydával* jsou pouze skladební dvojice (podmět a přísudek), nikoliv věty. Proto neužíváme pojem věta holá, ale základní skladební dvojice.

Cvičení 1 a 2 jsou kreativní.

Ve **cvičení 3** se zaměřujeme na poznání větných členů.

Večer (přisl. urč. času) *se už brzy stmívá. Rád vzpomínám na poslední večer* (předmět) *u táboráku. Už se blíží večer* (podmět). *Ostrava večer* (přívlastek neshodný) *se mi vždycky líbila před Vánocemi, kdy na ulicích zazářily tisíce světél. – Bratr je student* (jmenná část přísudku) *gymnázia. Už jako student* (doplňk) *se zajímal o výpočetní techniku. V soutěži zvítězil jeden student* (podmět) *průmyslové školy. Chovej se už jako student* (přisl. urč. způsobu)! – *Po splnění* (přisl. urč. času) *všech úkolů můžeš jít do kina. Splnění* (podmět) *všech povinností není jednoduché. To závisí na včasném splnění* (předmět) *všech zadaných úkolů. Udělám vše pro splnění* (přisl. urč. způsobu) *vašeho přání. Navzdory splnění* (přisl. urč. připustky) *všech úkolů ho maminka nepochválila. – Auto zahýbá do ulice* (přisl. urč. místa) *Palackého. Ulice* (podmět) *města se zaplnily davy lidí. Děšť svlažil ulice* (předmět) *města. Domy naší ulice* (přívlastek neshodný) *svítí novými fasádami. Průmyslová je velmi dlouhá ulice* (jmenná část přísudku). – *Maminka je pokladní* (jmenná část přísudku) *v supermarketu. Pokladní* (podmět) *nám rychle spočítala útratu. Nerušte pokladní* (předmět) *žádosti o výměnu drobných. Práce pokladní* (přívlastek neshodný) *není snadná.*

Cvičení 4 je opět tvůrčí. Možná řešení jsou např.:

a) *Učebnice* (podmět) *fyziky leží na psacím stole. To jsi vyčetl z učebnice* (přisl. urč. místa)? *Tě učebnici* (předmět) *nerozumím. Tuto knihu pokládám za dobrou učebnici* (doplňk). *Jdi pro učebnici* (přisl. urč. účelu). *Nezlob se už kvůli té učebnici* (přisl. urč. příčiny). *Obě knihy jsou učebnice* (jmenná část přísudku) *pro 6. ročník ZŠ.*

b) *Nevíš, kde je moje učebnice* (podmět)? *To jsou špatné učebnice* (jmenná část přísudku). *Bez učebnice* (přisl. urč. podmínky) *nemůžu jít na hodinu. Na stránkách učebnice* (přívlastek neshodný) *bylo mnoho obrázků. Musím si koupit nové učebnice* (předmět). *Na učebnice* (přisl. urč. místa) *si položil sešity. Mluvil jako učebnice* (přisl. urč. způsobu). *Tato příručka je jako učebnice* (doplňk) *pro žáky 7. třídy příliš náročná.*

Obdobně i ve **cvičení 5** můžeme např. vytvořit tyto věty: *Dobrá kamarádka* (podmět) *nikdy nezradí*. *Jana je moje kamarádka* (jmenná část přísudku). *Potkala jsem svou kamarádku* (předmět). *Jdu ke kamarádce* (přísl. urč. místa). *Pokládala jsem tě za svou kamarádku* (doplněk).

Ve **cvičení 6** určujeme, jakou platnost větného členu mají zájmena ve větách. Připomeneme, že i tázací (*kdo* – podmět) a vztážná zájmena (*co* – podmět; *kterým* – přívlastek, *jací* – jmenná část přísudku, *s nimiž* – předmět) jsou větnými členy. Zbylá zájmena: *mi* – předmět ve 3. p., *nás* – předmět ve 4. p.; *ničemu* – předmět ve 3. p.; *všem* – předmět ve 3. p.; *ti* – přívlastek; *každěmu* – předmět ve 3. p.; *ty* – podmět; *mu* – předmět ve 3. p.; *svůj* – přívlastek; *sama* – doplněk. Můžeme se vrátit i k tvaroslovnému učivu a zopakovat, jaký je druh uvedených zájmen, uvést jejich tvar v 1. p. (*mi* – já, osobní; *nás* – my, osobní; *ničemu* – nic, záporné; *všem* – všichni, neurčité; *s nimiž* – jenž /1. p. mn. č. již/, vztážné; *mu* – on, osobní) a vysvětlit, jak je skloňujeme.

Cvičení 7 se zaměřuje na různé větněčlenské funkce výrazů ve stejném tvaru (*lesem* – přívlastek neshodný, *motykou* – přísl. urč. prostředku, *vítězem* – jmenná část přísudku, *kohoutkem* – předmět, *redaktorem* – doplněk).

Z metodického hlediska je důležité zejména **cvičení 8**. Vzhledem k tomu, že za věty vedlejší považujeme ty, které mají funkci větného členu, je důležité, aby žáci uměli obojích prostředků využívat a adekvátně je zaměňovat; náhrada jednoho prostředku druhým vede zároveň k tomu, že si lépe uvědomí jejich povahu jako větného členu.

O prázdninách jsme se..., jestliže bylo hezké počasí – přísl. podmínková; *Ti, kdo navštívili zoologickou zahradu,...* – podmětná; *... je určen těm, kdo se zajímají o karate* – předmětná; *Protože byl dlouhodobě nemocný,...* – přísl. příčinná; *... týden, který jsme strávili u moře* – přívlastková; *... slyšel, jak hraje na housle* – doplňková; *... když jsme byli na školním výletě* – přísl. časová; *Nejsem takový, abych na někoho žaloval* – přísudková; *... až tam, kde začíná úpatí hor* – přísl. místní; *... jako by byl zkušený lékař* – přísl. způsobová; *... samoobsluhy, abych koupil něco k večeři* – přísl. účelová; *... konat, i když bude špatné počasí* – přísl. přípustková

Cvičení 9 lze probírat po částech. Z obtížnějších případů: *... chodili k němu na poradu*. Právě náhrada větou – *aby se poradili* – umožní žákům snadněji rozpoznat, že jde o přísl. urč. účelu; *... zvolili ho králem* – doplněk; *... nazvali je Gordion* – přísl. urč. způsobu; *... na selském voze, ... přivázal uzlem* – přísl. urč. prostředku; *jako mladý zemřel na horkou nemoc* – doplněk, přísl. urč. příčiny (*protože dostal horkou nemoc*); *... snaha ovládnout svět* – přívlastek, předmět.

V textu jsou věty podmětné (*Kdo uzel rozváže, ...; ... že snaha ovládnout svět je nesmyslná*).

Základní údaje o Alexandru Velikém: Alexandr Veliký (356–323 př. n. l.), makedonský vládce a významný vojevůdce. Dobyl Perskou říši (331 př. n. l.), uskutečnil invazi do Indie (326 př. n. l.) a dosáhl řecké nadvlády nad starověkým světem.

► Na tomto cvičení můžeme také souhrnně zopakovat i učivo tvaroslovné a učivo o významu a tvoření slov.

1. Uveďte podstatné jméno *lidem*, (*po*) *létech* v jednotném. čísle. Řekněte, jak tato slova skloňujeme (*člověk*, *rok/léto*; *lidé* – 1., 4., 5. p. jako podst. jm. r. muž. živ., v ostatních pádech podle vzoru *kost*; *léta* – r. stř., *město*).
2. a) Vyhledejte přídavná jména v posledních dvou větách a uveďte je ve 2. a 3. stupni. (*nesmyslná* – *nesmyslnější* – *nejnesmyslnější*; *moudrý* – *moudřejší* – *nejmoudřejší*)
b) Uveďte k nim přídavná jména opačného významu. (*smysluplný*, *hloupý*)
3. Vyhledejte zájmeno a) přivlastňovací (*svým*), b) vztažné (*kdo*).
4. Jak skloňujeme číslovku *tisíc*? (podle vzoru *stroj*)
5. Vyhledejte všechna neohebná slova a určete je. (příslovce: *velice*, *nakonec*, *pak*, *potom*, *vedví*, *pomalů*; předložky: *k*, *na*, *do*, *o*, *v*, *po*; spojky: *zato*, *a*, *ale*, *a tak*, *však*, *protože*, *že*, *jako*, *když*; částice: *i*, citoslovce: *inu*)
6. Určete, které bližší okolnosti dějů vyjadřují příslovce v textu. (míru: *velice*; čas: *nakonec*, *pak*, *potom*; způsob: *vedví*, *pomalů*)
7. S kterými pády se mohou pojit předložky v textu? Doložte na příkladech. (*k*: *k Petrovi* – 3. p.; *do*: *do města* – 2. p.; *na*: *na kopci* – 6. p., *na kopeček* – 4. p.; *o*: *o Michalu* – 4. p., *o Michale* – 6. p.; *v*: *v lese* – 6. p., */převtětil se/ v žábu* – 4. p.; *po*: *po kolena* – 4. p.; *po roce* – 6. p.)
8. Obsah věty *Nakonec ho zvolili králem. Město nazvali Gordion. Vůz přivázal uzlem o tisíce smyčkách. Rozetnul uzel vedví. Dobyl velký kus zeměkoule* vyjádřete větami se slovesy v rodě trpném. (*Nakonec byl zvolen králem. Město bylo nazváno Gordion. Vůz byl přivázán uzlem o tisíce smyčkách. Uzel byl rozetnut vedví. Byl dobyt velký kus zeměkoule*.)
9. Slova *uzel*, *smyčka*, *kus* jsou mnohoznačná. Dokažte toto tvrzení na příkladech. (*Udělal si uzel na kapesníku. Honza si vzal uzel s buchtami a vydal se do světa. Česala si vlasy do uzlu. Česká Třebová je důležitý železniční uzel. Loď pluje rychlostí patnácti uzlů. – Na konci provazu udělej smyčku. U našeho domu je tramvajová smyčka. – Dej mi kus chleba. To dítě v jednom kuse zlobí. Několik kusů nábytku jsme složili na půdu. Ten kluk dělá psi kusy. Kapela zahrála několik kusů od F. Kmocha*.)
10. Která ze slov *zvolit*, *kamenný*, *vedví*, *věštba*, *potom*, *vjel*, *zeměkoule* jsou odvozená pomocí a) předpon, b) přípon a která slova jsou složená? (předponami: *zvolit*, *vjel*; příponami: *kamenný*, *věštba*; složená slova: *zeměkoule* a příslovečné spřežky *vedví*, *potom*)

Tvoření vět

V kapitole věnované tvoření vět se opíráme o poznatky valenční syntaxe. Jde nám především o to, aby žáci byli s to pochopit funkci určitého slovesného tvaru jakožto základu věty. Slovesa (popř. podstatná a přídavná jména odvozená ze sloves) mají schopnost vázat na sebe jistý počet syntaktických pozic, pro které je typická určitá forma. Tak vzniká základová struktura věty.

Změny ve valenčních pozicích způsobují, že se zpravidla mění i význam slovesa, jak to dokládá **cvičení 1**: *schylovala se k dítěti* (podmět nevyjádřený) – skláněla se × *schyluje se* (bez podmětu) – blíží se; *na tom nesejde* (bez podm.) – nezáleží × *nesejdeme* (podm. nevyjádř.) – nesestoupíme; *škrábe mě* (bez podm.) – bolí × *škrábe jako* (podm. nevyjádř.) – píše (nečitelně); *o to běží* (bez podm.) – o to se jedná × *běžíme* (podm. nevyjádř.) – utíkáme; *luplo* (bez podm.) – zapraskalo × *lupl* (podm. nevyjádř.) – luskl; *prší listí* (podm. listí) – padá × *prší* (bez podm.) – padá déšť; *uhodilo* (bez podm.) – blesk udeřil × *uhodil* (podm. on) – praštil; *přeskočil* (podm. Petr) – přehoupl se přes × *přeskočilo* (bez podm.) – zbláznil se.

Věty bez podmětu (jednočlenné) velmi často užíváme tehdy, jestliže chceme vyjádřit, jaký je stav okolního prostředí, popsat atmosférické jevy a procesy – **cvičení 2**.

V cvičení **Pro bystré hlavy** můžeme např. vytvořit tyto věty: *Voněla k různým. V kuchyni vonělo po koláčích.* – *Spal jsi dobře? Spi se ti dobře?* – *Kniha leží na psacím stole. Na té posteli se leží špatně.* – *Slunce pálí. Pálí mě v očích.* – *Děti seděly na zemi. Sedělo se na zemi.* – *Škrábe se na noze. Škrábe mě v krku.* – *Nervózně cukal hlavou. V ráně mi cuká.*

Cvičení 3: *Fuj! Honem! Ticho! Nastoupit! Jet tak v létě k moři! Pst! Hop! Markétko, ham! Na! Ano. Pozor!*

Ve **cvičení 4** poznáváme slovesa předmětová (předmět je vždy členem základové struktury věty). Jsou to: *rozeznávat* + 4. p., *vykonávat* + 4. p., *slibovat* + 3. p. + 4. p., *ohlušit* + 4. p., *vymazat* + 4. p., *usilovat* + o + 4. p., *obejít se* + bez + 2. p., *rozveselit* + 4. p., *seznámit* + 4. p. + s + 7. p., *dopustit se* + 2. p.

Rozdíly ve významu sloves v souvislosti se změnami ve valenci sleduje **cvičení 5** (rozdíly v počtu a ve tvaru předmětů):

odvrátili + 4. p. (*odvrátili nebezpečí* = zamezili) × *odvrátil* + 4. p. + *od* + 2. p. (*odvrátil pozornost od sebe* = odvedl)

četl jsem + 4. p. (*četl jsem knížku* = vnímal jsem zrakem něco napsaného) × *dědeček četl* + 3. p. + 4. p. (*dědeček nám četl pohádky* = předčítal)

představuje + 4. p. (*představuje hrdiny* = hraje) × *představujeme* + 3. p. + 4. p. (*představujeme starším /mladší/ osoby* = seznamujeme)

povolily + 3. p. (*povolily mi* = neovládl jsem se) × *povolíme* + 4. p. (*povolíme sukni* = rozšíříme)

poukážeme + 3. p. + 4. p. (*poukážeme vám peníze* = pošleme) × *poukázal* + na + 4. p. (*poukázal na nedostatky* = upozornil)

připadá + na + 4. p. (*připadá na mně* = dostává se) × *připadá* + 3. p. (*připadá mi* = zdá se)

zdá se + 3. p. (*zdá se mi* = domnívám se) × *zdá se* + 3. p. + *o* + 6. p. (*zdá se mi o prázdninách* = sním)

nepřišel by + na + 4. p. (*nepřišel by na to* = nevyřešil by) × *přišla* + 3. p. (*přišla mi* = došla)

nevidím + *do* + 2. p. (*nevidím do něho* = důkladně neznám) × *vidím* + 4. p. (*vidím ho* = vnímám zrakem)

Jak jsme už uvedli, předměty jsou vždy členy základové struktury věty, a to zpravidla nutnými (obligatorními); kdybychom je nevyjádřili, vznikla by věta mluvnicky nesprávná, např. v **cvičení 6**: **V neděli navštívíme. *Paní doktorka mi doporučila. *Paní doktorka doporučila pohyb. *... táhne mi. *Přestaň konečně ronit, vždyť jsem neudělal. *Sesbírej rychle... Jen málokdy mohou být z věty vypuštěny (zpravidla tehdy, jestliže děj se může týkat „čehokoliv“, jakéhokoliv objektu – Já jím rád. ... dnes vůbec nežere; jestliže se zaměřujeme především na děj – Moje teta už několik let učí na základní škole; když je význam předmětu s dějem pevně spjat – Zavři, táhne).*

Předměty ve větách: *všechno; bratrance; mi, pohyb; dveře, mi; nic; slzy, nic; prádlo; matematiku, zeměpis*

V **cvičení 7** uvádíme příklady z žákovských prací, kdy je předmět vynechán nenáležitě.

..., že přinesl (že ji přinesl); ... měla jsem hned špinavé (... měla jsem je hned špinavé); ... ale psi nerozumí (... ale psi lidem/nám nerozumí); ... a vyhnala (a vyhnala ji); ... a vyfotografovala (... a vyfotografovala jsem ho); ... maminka koupí (... maminka mi to koupí); ... za chvíli pustil (... za chvíli mě pustil); ... mně na půdu dovolila (... mně na půdu jít dovolila)

V cvičení **Pro bystré hlavy** zaměříme pozornost na to, aby žáci rozpoznali, kdy je předmět užít v chybném tvaru, a nahradili ho tvarem správným.

prohřešit se proti + 3. p. – prohřešit se proti jednomu ze základních pravidel

nevynout se + 3. p. – nevynout se osobním chybám, faulům

zamyslit se nad + 7. p. – zamyslit se nad druhou stránkou věci

vyjádřili odpor k + 3. p. – vyjádřit odpor ke kácení stromů

Cvičení 8: Také příslovečná určení mohou, avšak také nemusejí být nutnými členy základové struktury věty. Obligatorně (nutně) musí být příslovečné určení vyjádřeno u těchto sloves: *směřovat, vážit, ocitnout se, zavést, vypadat, trvat, chovat se, vsunout, tvářit se.*

Cvičení 9: Jedno sloveso může být v různém významu předmětové i bezpředmětové:

žeň + Pu místa (utíkej) × ženou + 4. p. (pobízet k pohybu jistým směrem)

jdeme + Pu místa (odcházíme) × jde + o + 4. p. (jedná se o)

přišel jsem + o + 4. p. (ztratit) × přišel jsem + na + 4. p. (objevil jsem) × přišel + Pu místa (vrátil jsem se)

prošla + 3. p. (být beztestný) × projdeme + 7. p. (navštívíme)

dojdu + Pu místa (chůzí se vypravit a něco přinést) × došlo + na + 4. p. (má předpověď se splnila)

dopadli jste + 4. p. (chytili jste) × dopadl + Pu způsobu (skončil) × dopadl + Pu místa (spadl)

dostalo se + 3. p. + 2. p. (získal) × dostal jsem se + Pu místa (vnikl)

sešli jsme + Pu místa (sestoupili jsme) × sešlo + z + 2. p. (nekonal se)

V **cvičení 10** jednak vyhledáváme doplňky, jednak se zamýšlíme nad tím, kdy jejich vypuštěním by věta nebyla správně utvořena: **To dopoledne mi*

připadalo. *Nejtěžší je posoudit. *Moje slohová práce byla ohodnocena (ve významu oceněna, nikoliv oklasifikována). *Zahrada i dům vypadaly.

Cvičení 11 uvádí příklady z dětských prací. Jde o případy, kdy je zvoleno nenáležité sloveso, nekompatibilní s valenčními členy a jejich významy (*Pejskovi ... jsou nohy sotva vidět... Na severní straně je rozlehlé ... Vystupují nahoru... .. tiše šumí les a bublá... .. vane ke mně... Televize přenáší (zajišťuje přenos)... .. a vykopával žízaly. Případy a vyšetřováním samým, ..., jsem byla vždy okouzlena.*

STAVBA TEXTOVÁ

Základní vlastností textu je soudržnost; tu zajišťují především tzv. tematické posloupnosti, užití specifických prostředků (tzv. konektorů) a výběr lexikálních prostředků. Na procvičování lexikálních prostředků zajišťujících soudržnost (kohezi) textu se zaměříme v učebnici pro 7. ročník, tematickým posloupnostem a konektorům se budeme věnovat v ročnících vyšších.

V jazykových projevech se vyjadřujeme o různých skutečnostech („situacích“), pojmenováváme jejich jednotlivé složky (objekty, jejich časové a prostorové vztahy, vlastnosti apod.), které nazýváme **předměty řeči**. Předmětem řeči může být tedy cokoli, čeho se jazykový projev týká a co se v něm pojmenovává. Je tedy důležité, aby mluvčí (pisatel) volil taková pojmenování, která by adresátovi umožňovala identifikovat zejména ty předměty řeči, které stojí v postavení tématu (východiska) výpovědi jako totožné, nebo různé.

Základním prostředkem pro identifikaci toho, že předmět řeči se nemění, je opakování týchž slov, popř. slov příbuzných (s týmž významem, avšak s jinou slovnědruhovou platností); této problematiky se týká **cvičení 1**: *Lov se nám...; Naše nervozita...; Tuto hru...; Pláčem...; Hranice...; Jeho veselost...; Ihned ohlásila tento nález...; Odjezd autobusu...; Jeho nadšení...*

► Cvičení zároveň umožňuje opakování základních poznatků o tvoření slov. Např.:

1. Řekněte, od kterých základových slov jsou vyznačené výrazy utvořeny.
2. Jak jsou utvořena slova *hranice* a *nadšení*? (*hran/ice* příponou a koncovkou, *nadšen/i* – koncovkou)
3. Ke každému ze slov *lov* a *odjezd* uveďte pět příbuzných slov. (Např.: *lovec, úlovek, zalovit si, lovecký, lovení; jízda, jezdec, jezdecký, jezdecky, odjíždějící*)

Častým jevem v pracích mladších žáků je nadměrné opakování slov. Proto je důležité vést je k poznání, že v textu bývají pojmenování často nahražována zájmeny nebo (zájmennými) příslovci, popř. že dochází k elipse. Procvičení těchto dovedností sleduje **cvičení 2**.

a) Naše Galaxie je jen jednou z miliard galaxií, majících různý tvar a velikost. Nevíme, jak je vesmír veliký, ale víme, že se galaxie od sebe vzdalují velkými rychlostmi.

b) Slunce je od Země vzdáleno přibližně 150 milionů kilometrů. V porovnání s některými jinými hvězdami je malé, ale proti naší planetě je obrovské. Jeho průměr měří zhruba 1 400 000 kilometrů, je tedy asi 109krát větší než průměr Země.

c) Měsíc je naším nejbližším sousedem ve vesmíru. Je to první vesmírný objekt, který navštívili lidé. Kolem Země obíhá přibližně ve vzdálenosti 384 400 kilometrů.

d) Měsíc je velmi nehostinné místo. Ve dne dosahuje teplota na jeho povrchu 100 °C, zatímco v noci klesá až na -155 °C. Den i noc jsou tam stejně dlouhé – zhruba 14 pozemských dní.

e) Země vznikla přibližně před 4,6 miliardy let a byla na počátku pravděpodobně velmi žhavá. Její vznik je spjat s existencí mračna mezihvězdného prachu a plynu, které se počalo smršťovat.

f) Ke sluneční soustavě patří dále asteroidy čili planety. Jsou to velké kusy hornin, které také obíhají kolem Slunce. Ares, největší známá planeta, byl objeven v roce 1801. Jeho průměr měří 1000 kilometrů. Jiné planety v průměru jen několik stovek metrů.

Nauku o významu slov a využití lexikálních prostředků při výstavbě textu propojuje **cvičení 3 a 4**. Zaměřují se na to, že při návaznosti výpovědí na sebe využíváme často slova významově nadřazená a podřazená.

Tyto vztahy mezi slovy mají žáci za úkol rozeznávat ve **cvičení 3**.

zelenina – celer (podřaz.), velryba – savec (nadřaz.), auto – škodovka (podřaz.), budova – škola (podřaz.), psací stůl se židlí a válenda – nábytek (nadřaz.), fregata – loď (nadřaz.), pšenice a ječmen – obiloviny (nadřaz.)

Cvičení můžeme využít i jako kreativní, jestliže připojíme úkol, aby při návaznosti typu slovo významově nadřazené – významově podřazené připojili ještě jednu větu, v níž bude slovo významově souřadné, např.: *Celer jsme nasázeli až dozadu k plotu, mrkev a petržel je hned zraje. – Škodovka úplně vzadu v rohu je už bez dveří i kol, ale trabant stojící vedle ní je celý nablýskaný, jako by ho vyrobili včera. – Škola je hned na návsí. Poštu a budovu místního úřadu naleznete u hlavní silnice.*

Ve **cvičení 4** užíváme při propojování vět slova významově nadřazená: *tyto nádherné šelmy – tato nemoc – květiny – všechny houby – na všechny tyto předměty – tuto hru – tato stavba – na tento hudební nástroj – všechna vozidla*

Při navazování vět na sebe můžeme také využít jména vlastní a obecná.

Cvičení 5: *Je to zlý pes, který především nemá rád cyklisty. – Tato nejvyšší hora Ještědského hřbetu měří 1012 m. – Tento můj nejlepší kamarád bydlí ve stejné vesnici jako babička. – Tohoto spisovatele měli rádi už i mí rodiče. – Tento královský hrad se tyčí nad řekou Berouňkou. – Tento detektivní román od A. C. Doylea mě upoutal svou tajuplností. – Toto město je známé po*

celém světě tím, že zde žila řada významných hudebních skladatelů, např. W. A. Mozart nebo L. van Beethoven. – Tuto planetu poznáte podle charakteristického prstence. – Tuto zemi bych chtěl také jednou navštívit.

Cvičení 6: *Výstup na samý vrchol Sněžky byl obtížný, protože foukal silný vítr. – Macek se rád honí za papírky uvázanými na šňůrce nebo za kuličkami ze staniolu. – Čtyři vraždy stačí, drahoušku je stará veselohra, ale já se při ní vždycky pořádně nasměju. – Kyšice jsou od nás asi 15 km daleko, a tak je někdy jezdím navštívit na kole. – Buchlov byl teď v létě zcela ukrytý mezi stromy.*

Na užití synonymních výrazů ve větách se zaměřuje **cvičení 7**.

Z **cvičení 8** si nejprve vypíšeme pojmenování jednotlivých zvířat a pak sledujeme, jaký je vztah vůči prvnímu uvedenému výrazu:

1. *kočka* (obecné jméno) – *Minda* (vlastní jméno) – */pach/ kočky* (obecné jméno) – *kočičí máma* (synonymum) – */stará/ kočka* (obecné jméno)

2. *skunk* (obecné jméno) – *máma* (synonymum) – *samice* (synonymum) – *skunk* (obecné jméno) – */stará/ zlodějka* (obrazné pojmenování) – *skunka* (obecné jméno) – */páchnoucí/ ničemnice* (obrazné pojmenování) – *na /černého/ vraha* (obrazné pojmenování) – *smradloch* (obrazné pojmenování) – *skunk* (obecné jméno)

3. */malí/ skunkové* (obecné jméno) – *mláďata* (slovo významem nadřazené) – *potomci* (slovo významem nadřazené)

4. *koťátko* (obecné pojmenování, citově zabarvené) – */drobné/ stvoření* (slovo významem nadřazené) – *kotě* (obecné pojmenování, synonymní s *koťátko*, bez citového zabarvení) – *kočička* (synonymum, citově zabarvení).

► Na tomto cvičení lze všestranně zopakovat mluvnické učivo probírané v 7. ročníku. Např.:

1. Odůvodněte užití koncovek v příkladu *se zelenýma očima*. (Shoda s podstatným jménem ve tvaru dvojného čísla.)

Která další podstatná jména by měla v 7. pádě obdobnou koncovku? Uveďte příklady ve větách. (*Měl špínu za ušima. Mával oběma rukama. Kuň kopal zadníma nohama.*)

2. a) Vyhledejte přídavná jména a rozlište, která jsou tvrdá a která měkká. (tvrdá – *velká, vyvrácená, dutá, zelenýma, obyčejná, malý, nesouvislém, pronikavé, malým, šedivým, drobné, stará, novou, šedého, černého, stará*; měkká: *kočičí, páchnoucí, silnější* – ve tvaru 1. stupně – *silný* – se toto přídavné jméno skloňuje tvrdě)

b) Která přídavná jména jsou odvozena ze sloves? (*vyvrácená, nesouvislém, pronikavé, páchnoucí*)

c) Jak stupňujeme přídavné jméno *velký, malý, starý*? (*větší – největší; menší – nejmenší; starší – nejstarší*)

d) Místo podstatného jména ve 2. p. užití přídavné jméno přivlastňovací: *Koťata naší Mindy jsou trojbarevná. (Mindina koťata jsou trojbarevná.)*

3. Kterým slovním druhem jsou výrazy vyznačené v těchto větách?
Z otvoru vykukovala hlava se (předložka) zelenýma očima. Kotě se (zájmeno zvrtné) rázně bránilo. Odešel stranou (příslovce). Kterou stranou (podstatné jméno) půjdeme? Koukal jí (zájmeno osobní) jen ocas. Petr jí (sloveso) rád ovocné knedlíky. Máš drobné (podstatné jméno / zpodstatnělé přídavné jméno)? Drobné (přídavné jméno) stvoření se bránilo. Nakonec (příslovce) ho kotě drápl do oka. Došli jsme na konec (předložka a podstatné jméno) lesa.
4. a) Přečtěte nahlas tyto věty: *Mám 3 (tři) páry bot. Za léto jsem roztrhal 3 (troje) tenisky. Otevřete knihu a vyhledejte stranu 3 (tři). Výučování máme dnes až do 3 (tři, popř. hovor. do třech). Tato úloha má 3 (tři) možná řešení. Tato úloha má 3 (troje/troji) možné řešení. Už jsem mu dnes 3x (tříkrát) telefonoval, ale nezastihl jsem ho. Cvičení na 3. (třetí) straně je obtížné.*
 b) Určete druh číslovek ve větách uvedených v odst. a). (*tři* – základní, *troje* – druhová, *tři* – základní, *tři* – základní, *tři* – základní, *troje/troji* – druhová, *tříkrát* – násobná, *třetí* – řadová)
5. Rozhodněte, zda sloveso v uvedených větách je v rodě činném, nebo trpném:
1. Kočka se usadila na sluníčku. 2. Hlavice motoru se usadí a přitáhne šrouby. 3. Koťátko se drželo drápky. 4. Podívej, takhle se správně drží tenisová raketa. 5. Jak se vrhá diskem? 6. Kočičí máma se vrhla na černého vraha. (Sloveso ve tvaru trpného rodu je v druhé, čtvrté a páté větě.)
6. V souvětí *Samice ucítila pach kočky a vlezla do otvoru v kmeni, až jí koukal jen ocas* vyhledejte neohebné slovní druhy a určete je. (*a, až* – spojky, *do, v* – předložky, *jen* – částice)
7. Jaké bližší okolnosti vyjadřují příslovce *pak* /odběhla/, /přikolébal se/ rozvážně, /odběhla/ stranou, trochu /uvolnila sevření/, /dala/ tak /kočičce příležitost/, /vrhl se/ pozpátku, /odkolébal se/ pryč?
(pak – příslovce času, rozvážně, tak, pozpátku – příslovce způsobu, stranou, pryč – příslovce místa, trochu – příslovce míry)
8. Určete, s kterými pády se pojí předložky *na, z, po* a užit je ve větách.
(na + 4. p. – Vzpomínáme na prázdniny; na + 6. p. – Na stole byly rozházené sešity; z + 2. p. – Právě vycházejí z domu; po + 4. p. – Voda mi sahala po kolena; po + 6. p. – Stýská se mi po nich.)
9. a) Rozlište, která slova jsou jednoznačná a která mnohoznačná: *kmen, lípa, hlava, pach, drobný, jít, přikolébat se.* (jednoznačná – *lípa, pach, přikolébat se*; mnohoznačná – *kmen, hlava, drobný, jít*)
 b) Slova mnohoznačná užit je ve větách v různých významech.
(Sedli jsme si na padlý kmen. Na našem území žily různé slovanské kmeny. Zařaďte tyto živočichy do tříd a kmenů. Vyhledejte kmen slova. Pokynul mi hlavou. Všechno to dokázala vyjmenovat z hlavy. Jde ti o hlavu! Hlavou našeho státu je prezident. V trávě rosl hřib s mohutnou hlavou. Mám v ruce druhou hlavu stanov.)

Má drobnou postavu. To jsou jen drobné starosti.

Jde do školy. Po prázdninách jde na gymnázium. Teď musí jít všechno stranou. Jde ti to dobře.

10. Vyhledejte v textu příklady slov s citovým zabarvením lichotivým a hanlivým. (Např. zabarvení lichotivé: *mindá, sluníčko, tlapky, kožíšek, kočička*; zabarvení hanlivé: *smrad'och*)
11. Jak jsou utvořena slova *většina, najednou, zachřestit, nesouvislý*? (příponou + koncovkou: *větš/ina* od příd. jm. *větší*; předponou: *za/chřestit, ne/souvislý*; skládáním – příslovečná spřežka: *na/jednou*).
12. Ve větách *Jako většina takových stromů byla dutá. Oči by nestačily sledovat mihání jejích tlapek* určete přísudek. (*byla dutá, nestačily by*)
13. Vyhledejte příslovečná určení způsobu srovnáním. (*vrhla se skokem jelena a s odvahou lva*)
14. Vyhledejte v textu infinitivy a řekněte, jakou mají platnost jako větný člen. (*příležitost zakvičet* – přívlastek, *by nestačily sledovat* – předmět)
15. Vyznačené výrazy nahraďte větami vedlejšími a určete je.
Na břehu potoka ležela lípa, vyvrácená z kořenů. Minda se usadila na sluníčku. Oči by nestačily sledovat mihání jejích tlapek.
(..., která byla vyvrácená z kořenů – přívlastková; ... tam, kam dopadaly sluneční paprsky – příslovečná místní; ..., jak se její tlapky rychle mihaly – předmětná)

Také na závěr této kapitoly je připojeno několik otázek, které mají vést žáky jak ke kritickému hodnocení vlastních vědomostí a dovedností, tak nenásilnou formou pěstovat některé kompetence (postoj k mateřskému jazyku jako k určité kulturní hodnotě, schopnost samostatného uvažování, řešení úkolů a vyhledávání informací, tolerance k jiným kulturám a jazykům).

Ověřte si, jak jste zvládli látku v této kapitole

1. Každá věta obsahuje přísudek.
2. Např.: *V kolik hodin se vrátíš domů? Co dnes dávají v kině? Schyluje se k bouři.*
3. V řadě jazyků je nutno podmět vždy vyjádřit; jeho vypuštění v češtině umožňuje především to, že od každého slovesa je možno utvořit velké množství tvarů a že některé určité slovesné tvary mohou vyjádřit i jmenový rod.
4. Vedeme žáky k přesnému a výstižnému formulování zákonitostí. Svě formulace by měly vždy porovnat s popisem podaným v Pravidlech českého pravopisu.
5. Lze rozlišit slovesa předmětová a bezpředmětová; bezpředmětová slovesa např. jsou: *jít, sedět, spát, zívat, nudit se, smát se, probudit se, vstávat* apod.
6. Pojmem řízenost vyjadřujeme, že nadřazené slovo vyžaduje podřazené

slovo ve zcela určitém tvaru. Příslovečná určení vyjadřují různé okolnosti děje.

7. Vzhledem k tomu, že v angličtině je velmi chudý pádový systém, se vět-něčlenské funkce vyjadřují slovosledem; podmět vždy musí předcházet předmět.
8. Žáci se naučili rozlišovat tato příslovečná určení: místa – (*Bydlíme na venkově*), času – (*Ted' nemám čas*), způsobu – (*Tvářil se překvapeně*), míry – (*Váží to tunu*), prostředku – (*Napiš to propiskou*), původce děje – (*Byl zadržen policií*), zřetele – (*Náš kraj je chudý na nerostné suroviny*), příčiny – (*Kvůli nemoci je zavřeno*), účelu – (*Jdu si pro potvrzení*), podmínky – (*Za syrova jsou tyto houby mírně jedovaté*), přípustky – (*Přes všechny jeho klukovské lumpárny ho měla ráda*).
9. Jestliže užijeme tvar přídavného jména *rozčilený*, vyjadřujeme, že takový byl psychický stav dané osoby. Při užití příslovce *rozčileně* může jít jen o způsob přecházení. Režisér může přikázat herci: *Přecházej rozčileně po jevišti!*, ale nemůže říct **Přecházej rozčilený!*
10. Přívlástek postupně rozvíjející postupně blíže určuje, vymezuje význam podstatného jména; přívlástek několikanásobný uvádí různé vlastnosti, které jsou navzájem z hlediska významu souřadné.

SLOH A KOMUNIKACE

Výklady a cvičení, které se týkají slohu a komunikace, v učebnici pro sedmý ročník ZŠ bezprostředně navazují na odpovídající partie z předchozí učebnice. Prohloubeněji se zde probírá problematika vyprávění a popisu, dále je jako typ věcného textu důležitého pro praxi zařazen životopis. Pokračuje také procvičování práce s informacemi (vedle jazykových informací jde i o informace zprostředkované grafy).

Obecné zásady výuky slohu a komunikace byly shrnuty v metodické příručce k učebnici pro šestý ročník.

Vypravování

Výuka slohu opět začíná vypravováním. V sedmém ročníku klademe důraz na zvládnutí výstavby vypravování, na to, aby si žáci prostřednictvím uvedených textových ukázek uvědomili, jak je možno vyprávět živě a názorně, např. s využitím přímých řečí, či jak lze ve vyprávění budovat dějové napětí.

Cvičení 1: Úvodní ukázka je úryvkem z prozaického textu určeného mladým čtenářům, resp. především čtenářkám (rozsáhlá povídka Ivy Hercíkové *Pět holek na krku* – uveřejněná v roce 1966 – bývá charakterizována jako moderní, psychologizující próza pro dívky). Ukázka dokládá, jak může vypadat propracované umělecké vypravování, které v bohaté míře využívá dialogy mezi postavami a zaznamenává jejich myšlenky a úvahy.

a) Klademe důraz na pečlivé čtení podle rolí, které ukáže, jak důležité (individualizující, konkretizující) jsou v daném vyprávění přímé řeči a jak přispívají k jeho názornosti a čtivosti.

b) Je možno s žáky stručně shrnout základní rysy přímé řeči a uvozovacích vět (viz učebnici pro šestý ročník). Slovesa a případně i další výrazy z uvozovacích vět (*zeptala se jí matka znepokojeně; pípala; hlásila; povzdechla si; povykoval; dodala obezřetně; přerušil její úvahy; zeptala se výbojně; zasmál se*) poukazují na zvukový ráz řeči (síla hlasu, ráznost vyjádření, doprovodné zvuky), ale také na pocity, postoje a reálný či předstíraný stav postavy (znepokojení, únava, ulehčení, veselost a snaha povzbudit atd.). U přímých řečí, které nejsou spojeny s uvozovacími větami, mohou žáci navrhnout různé formulace a sledovat, jaké významy se tím do vyprávění vnášejí. Např.: „*Jsi celá rozpálená,“ řekla starostlivě / vyhrkla vyděšeně / prohlásila rázně.*

c) Žáci vyhledají příslušné odstavce v ukázce (jedenáctý, dvanáctý, čtrnáctý, šestnáctý, dvacátý čtvrtý odstavec). Měli by pokud možno sami uvést, jaké úpravy je nutno udělat (změna slovesné osoby, případně času, změna osobních zájmen).

d) Žáci mohou pracovat v několika skupinách. Vzniklé verze rozhovoru porovnáme.

e) Žáci formulují ústně, případně i písemně stručný popis. Lze poukázat na takové rysy, jako je bledost, zjevná únava, nervozita, stísněnost.

f) Dramatická scénka představující Natašin rozhovor s matkou může mít různé varianty, žáci mohou využít svou fantazii i zkušenosti z vlastního života. Totéž platí pro předvádění dalších ranních rozhovorů s rodiči. Je ovšem třeba dbát na to, aby scénky nezískaly posměšný a urážlivý ráz.

g) Příklad podoby scénáře lze nalézt v učebnici pro šestý ročník (vypravování, cvičení 8). Žáci mohou scénář připravit jako písemný úkol. V následující hodině pak shrneme rozdíly mezi jednotlivými řešeními a společně se žáky tato řešení zhodnotíme.

Cvičení 2: Text ukazuje základní fáze výstavby vypravování, které má dějem upoutat pozornost čtenářů. Zároveň je dokladem široké slovní zásoby a tvořivého využívání jazykových prostředků.

a) Vypravování lze členit takto:

- Úvod – první odstavec (Enšpígl usíná v jednom z úlů).
- Zápletka – druhý až pátý odstavec (zloději si vybírají úl, odnášejí ten, v němž spí Enšpígl).
- Zauzlení – šestý až desátý odstavec (Enšpígl způsobuje konflikt mezi zloději).
- Vyvrcholení – jedenáctý a dvanáctý odstavec (Enšpígl vyvolává další, mnohem silnější konflikt mezi zloději).
- Rozuzlení – třináctý až patnáctý odstavec (zloději jsou zneškodněni, Enšpígl znovu usíná).

Vzhledem k charakteru textu je vhodnější, aby žáci napsali větnou osnovu.

b) *Hodný kus cesty* – „značný, velký, nemalý, notný, pořádný“; *hezkou chvílku* – „značnou, pěknou, slušnou“. Upozorníme na to, že vyjádření jsou citově zabarvená. Úkol lze také využít k upozornění na slovníky češtiny a k práci žáků s nimi.

c) Poukazuje se na namáhavost činnosti zlodějů (*temné, funicí a hekající postavy*), současně se projevuje posměšnost (*černí funilové*) a záporné hodnocení (*darebák*). Na charakteristice zlodějů se podílejí také přirovnání (*jako dva vztekli psi, jako oškubaní kohouti*).

d) Přirovnání běžná – *spal jako dudek; seděl jako myška*; přirovnání méně obvyklá a neobvyklá – *kymácel se jako koráb na moři; vyrval mu chomáč vlasů, jako by trhal pampelišky; rvali se jako dva vztekli psi; tloukli do sebe jako hluchý do vrat; rozešli se jako oškubaní kohouti*.

Běžná obrazná vyjádření – *že ho nohy sotva nesly; začaly se mu klížit oči; ztratil se z očí; co čert nechtěl; to dá rozum; lámat si hlavu; musel bych mít čtyři ruce; až se mu zajiskřilo v očích; váleli sudy*; méně obvyklé vyjádření – *nepřeskočilo ti v hlavě kolečko?*

Běžné citově zabarvené výrazy – *uvelebil se; chvíličku; nežvaň; kodrcali se; potichoučku; žbluňkli; vyhrabali se*; neobvyklý výraz – *funilové*.

Je pochopitelně možné, že některé formulace a výrazy, jež jsou zde označeny jako běžné, budou pro žáky málo obvyklé, nebo dokonce neznámé. Lze poukázat na to, že jazyk se neustále vyvíjí a to, co bylo pro starší generace běžné a „normální“, může být současnými mladými mluvčími bráno jako zvláštní či těžko srozumitelné.

e) Z porovnání původní a upravené verze závěru vypravování by měli žáci vyvodit, že původní verze je názornější, živější, konkrétnější, působivější, výrazově pestřejší, že zřetelněji vyjadřuje hodnocení.

f) *spí jako dudek – jako zabítý; jako když ho do vody hodí; tvrdě; hluboce přeskočilo mu kolečko v hlavě – přeskočilo mu; má o kolečko víc; nemá všech pět pohromadě; pomátl se apod.*

uhodil se, až se mu zajiskřilo v očích – až se mu dělaly mžitky před očima; tak, že viděl všechny svaté; tak, že slyšel anděličky zpívat; velmi silně

g) Doplnkový úkol. Žákům můžeme nabídnout k převyprávění různé texty ze sbírek povídek a pověstí (např. Jiří Kolář – Josef Hiršal, *Kocourkov*, Praha 1959, 1993; tíž, *Enšpígl*, Praha 1962, 1992; tíž, *Baron Prášil*, Praha 1965, 1970; tíž, *Paleček krále Jiřího*, Brno 1992; *Bedřich Václavek* [ed.], *Historie utěšené a kratochvilné*, Praha 1941, 1950; Alois Jirásek, *Staré pověsti české*, různá vydání). Je třeba dbát na to, aby žáci při vypravování dodržovali pořadí jeho fází, a upozorňovat je na nedostatky.

Cvičení 3: Upravený úryvek z populární detektivní povídky (anglický originál byl uveřejněn v roce 1892). Hlavním cílem je ukázat, jak texty ve čtenáři vyvolávají a udržují pocit napětí.

a) Žáci by měli na základě pozorné četby postihnout, jak se s motivem strakatého pásu pracuje. Důležitost tohoto motivu vyplývá už z toho, že povídka byla podle něho nazvána. V textu pak pás vystupuje jako tajemný a záhadný předmět. V závěru prózy se píše o „podivném žlutém pásu“, Holmes upozorňuje na příšeru, popisuje se „nepatrná hlava a vydutý krk“ (náznaky, že jde o hada) a konečně Holmes potvrzuje, že smrt doktora Roylotta způsobil nebezpečný indický had.

b) Na to, jak měl být útok proveden, poukazují předměty, které si „vševědoucí“ Holmes přinesl, čekání ve tmě, záblesk světla, šelestivé zvuky, hvízdnutí. Závažnost těchto prvků ovšem plně rozpoznáme až zpětně, na základě znalosti rozuzlení děje.

c) Základem tajuplnosti příběhu je to, že čtenář nezná informace, jimiž Holmes evidentně disponuje. Předměty, které přinesl, i úkony, které provádí, proto vzbuzují zvědavost a mohou vyvolávat různé domněnky. Závěrečný odstavec pak vysvětluje to, co bylo předtím jen naznačeno, a odhaluje motivaci pachatelova i Holmesova jednání.

d) Zrakové a sluchové vjemy se kontrastně střídají, vyvolávají u čtenáře překvapení, očekávání, obavy o hrdiny příběhu, vtahují jej do děje.

e) Vyvrcholení – „je po všem“, objevení mrtvého dr. Roylotta; rozuzlení – vysvětlení pozadí případu, které podává Holmes ve vlaku do Londýna.

f) Žáci si připraví krátké vypravování. Mohou si ho napsat a pak přečíst,

nebo na základě bodů osnovy improvizují mluvený projev. Společně se žáky ve třídě zhodnotíme působivost příběhů a míru napínavosti ve výstavbě vypravování.

Cvičení 4: Příklad žakovského vypravování, které je možno využít k ukázání vyjadřovacích nedostatků a k různým úpravám.

a) Žáci by měli být vedeni k tomu, aby své soudy o textu pečlivě odůvodňovali a doplňovali konkrétními příklady.

Lze poukázat na nepřilíš zpracovaný jazyk a sklon k vyjadřovacím klišé. Vypravování působí jako záznam osobního zážitku, děj ale není nijak originální a jeho vyústění je předvídatelné. Na začátek textu je umístěna dost rozvláčná úvaha, v závěru je věta o ponaučení vložena doprostřed pasáže věnované rozuzlení děje, spíše by měla být přesunuta na úplný konec textu.

b) *sněhová nadílka – množství sněhu apod.; prázdniny byly v plném proudu – bylo to v době prázdnin / během prázdnin / uprostřed prázdnin apod.*

c) *hupsla jsem; v teploučké posteli; našťavaná – zdůraznění osobního zážitku, vlastních pocitů*

d) Někdy je možno nahradit podstatné jméno zájmenem, v určitých případech lze místo *sníh* použít např. výrazy *bílé vločky* nebo *závěje*, místo *rybník* výrazy *voda* nebo *vodní nádrž*.

e) Možno realizovat jako ústní nebo písemný úkol. Klademe důraz na celkovou výstavbu vypravování.

Cvičení 5: Žáci doplní osnovu o další body a na tomto základě si připraví vypravování. Mohou volit více či méně dramatické a napínavé varianty vývoje děje (děšť se nakonec uklidnil – bylo nutné tábor evakuovat, apod.).

Popis

Také problematika popisu navazuje na výuku v šestém ročníku. Důraz je nyní kladen na speciálnější typy popisu a na přesnost a výstižnost formulací.

■ NÁVODY A POPISY PRACOVNÍHO POSTUPU

S popisem pracovního postupu se žáci seznámili v šestém ročníku. Zde uváděná cvičení upevňují a doplňují už získané poznatky.

Cvičení 1. a): Osnova může mít např. tuto podobu:

1. Základní údaje o hře
2. Podoba hřiště
3. Průběh utkání
4. Používání míče, pohyb s ním
5. Hod na koš
6. Přestupky a chyby

b) Žáci by měli dospět k závěru, že grafické zachycení podoby hřiště je přesnější, názornější a lépe pochopitelné než slovní popis. Údaje o tvaru a rozměrech některých částí hřiště v otištěném popisu nenacházíme. Naproti

tomu představu o tom, jak vypadají koše, si můžeme udělat pouze na základě slovesného vyjádření.

c) *tečovat* – „dotknout se letícího míče“; *driblovat* – „pohybovat se s míčem tak, že míč je odrážen od podlahy“

d) Žáci v textu vyhledají podstatná a přídavná jména odvozená od sloves a alespoň některá z nich nahradí vyjádřením s určitým slovesným tvarem (*po překročení púlicí čáry – jestliže útočící družstvo překročí púlicí čáru; akce útočícího družstva – akce družstva, které útočí* apod.). Porovnávání obou verzí textu by mělo vést k závěru, že při používání podstatných a přídavných jmen slovesných je vyjádření sevřenější a úspornější a také zřetelně rozlišuje děje hlavní (označované určitými slovesnými tvary) a děje doplňkové či průvodní; zároveň je ovšem četba náročnější a vyžaduje větší pozornost.

e) Úkol vhodný hlavně pro žáky s výraznějším zájmem o některý druh sportu. Žáci mohou vycházet jak z vlastních znalostí, tak z pravidel publikovaných tiskem nebo na internetu (zde je třeba výchozí texty zkracovat a vybírat nejdůležitější body).

Cvičení 2. a): Pokud známe základy zacházení s počítačem, měli bychom být schopni hru zahrát.

b) Pochopitelně by chyběly údaje o práci s myší. Byla by rozlišena varianta, v níž je nutné brát protivníkovy kameny (tzv. žravá dáma), a varianta, v níž to nutné není a záleží na úvaze hráče. Bylo by uvedeno, že je nutno dámě speciálně vyznačit (dva kameny na sobě). V tradiční, nepočítačové dámě může také tato figura přeskakovat větší počet polí.

c), d) Doplňkové úkoly, které lze využít pro odlehčení výuky. Zajímavé může být porovnání několika verzí návodu k téže hře.

Cvičení 3: Toto cvičení má u žáků jednak pěstovat schopnost povšimnout si shod a rozdílů mezi texty, jednak přispět k tomu, aby si uvědomili měnící se zvyklosti v jazykovém vyjadřování i v chování. Zároveň pochopitelně poukazuje na potřebu dodržování norem stanovujících přijatelné způsoby chování.

a) Rozdílná jsou např. pravidla, která popisují, jak jíst polévku. Všechny úryvky upozorňují mj. na to, že je zakázáno dávat při jídle nůž do úst (druhý text to ovšem neříká výslovně).

b) První text obsahuje pokyny týkající se svlékání rukaviček, nevhodného vázání ubrousku kolem krku či vytírání talíře, které dnes už nejsou aktuální. Zakazuje také naklánění talíře, které pozdější návody připsouštějí.

c) V textu z roku 1914 nacházíme četné prostředky, jež jsou dnes knižní či zastaralé a místo nichž obvykle používáme jiná vyjádření: *dlužno – je třeba; tudíž – tedy; aniž zastrčí se – a také se nezastrčí; šat – šaty; zůstaniz – ať zůstane; neopírej se – nemá se opírat; není slušno – není vhodné; odřezujeme – odřezáváme; toliko – pouze, jen; nepodávejme jídel – nepodávejme jídla; zlozvyk – je to zlozvyk; byť i – třeba i* aj. Objevují se také infinitivy na *-ti* (*seděti, spočívati*), přechodník (*majíce*), shodné přívlastky za podstatným jménem (*v ruce pravé*). Příklonka *se* je někdy dále než na druhém místě ve větě (*ubrousek neváže se*).

d) Prohřešky proti slušnému chování na obrázku: nůž v ústech, vylévání polévky z nakloněného talíře, rozmáchlá gesta s příborem, chybná pozice nože a vidličky na prázdném talíři, sezení s oběma lokty na stole.

e) Úkol vhodný k ústnímu vyjádření, který se může stát i zdrojem diskuse mezi žáky. Žáci se mohou opírat o vlastní zkušenosti a názory i o různá zpracování pravidel chování (např. o pokyny vyvěšené v dopravních prostředcích).

Cvičení 4. a): Vysvětlení podává závěr prvního odstavce (*protože vnější tlak vzduchu...*) a předposlední věta třetího odstavce (*malé dírký řídké síťoviny...*)

b) Např.: *Jestliže papír [...] propíchnete, voda dírkami nevyteče. Když opatrně odtáhnete dlaň i papír, voda nevyteče.*

c) Úkol lze zpracovat ústně i písemně. Žáci mohou jako východisko používat učebnice a příručky.

Cvičení 5: Žáci si vyberou předmět popisu pracovního postupu podle svých zájmů. Pochopitelně je možno doplňovat i další témata. Při hodnocení klademe důraz na to, aby popis byl dostatečně přesný a názorný.

■ UMĚLECKÝ POPIS (LÍČENÍ)

Tzv. umělecký popis, který býval označován jako líčení (dnes je tento termín klasifikován jako nevhodný a nevýstižný), klade důraz na subjektivní přístup k popisovanému předmětu a na vyjádření emocionálního vztahu k němu. Cílem výuky uměleckého popisu je především to, aby se žáci seznámili s prostředky, které se k vyjádření subjektivity a emocionality v popisu používají v literárních textech. Vlastní texty zde žáci vytvářejí jen v omezené míře, neměli by být nuceni k násilné a strojené lyrizaci.

Cvičení 1. a): Porovnáváním by žáci měli dospět k závěru, že oba texty obsahují odborná zeměpisná pojmenování a místní vlastní jména. Druhá ukázka (úvod k známé próze Eduarda Štorcha *Lovci mamutů*, 1937) obsahuje navíc jazykové prostředky, které jsou v zásadě uvedeny v úkolu c). Vedle věcných informací obsahuje druhý text složky, které mají vyjádřit kladné hodnocení a vyvolat citový vztah ke krajině.

b) Žáci si vyznačí vyjádření, která se opakují, a mohou navrhnout, jak dané významy vyjádřit jiným způsobem (*pramení – má pramen / má počátek*, atd.).

c) Žáci si vypíší jazykové prostředky z textu a porovnají výsledky, ke kterým dospěli. Následující seznam ukazuje možné roztřídění, vzájemné hranice ovšem nejsou ostré:

- citový vztah ke krajině: *divuplný krás;*
- hodnocení: *krásná země;*
- velikost a mohutnost jevů: *duní krápníkové jeskyně; zejí hluboké propasti; mohutný proud; veliký oblouk; mocná Dyje; mocná vrstva; obrovské tábořiště;*

- názorná představa: *křivotoká Dyje*; *vystupuje srážně*;
- lidské rysy krajiny: *miluje slunce*; *kras to nepřipustil*;
- přírodní jevy jako děje: *nachyluje se (ke slunci)*; *zvedá se*; *ubíhají*; *sbírá všecku vodu*; *dává svou vodu*; *sbíhají se*; *vystupuje srážně*.

d) Např. *v jeden mohutný proud* – dnes obvykle *do jednoho mohutného proudu*; postavení shodných přívlastků: *v krajině bažinaté*; *vápencové vrchy Pavlovské*.

Cvičení 2: Příklad uměleckého popisu z novější prózy určené mladým čtenářům (Iva Hercíková, *Pět holek na krku* – srov. už úvodní ukázkou k odřídlu Vypravování).

a) Názornost popisu podporují přídavná jména jako *čtverhranný*, *vroubený (podloubím)*, *uzounký*, příslovce *bachratě*, *kymácivě*, sloveso *čnit*.

b) Dějové prvky: příklad toho, k čemu je vhodné podloubí; pasáž o jízdě tramvaje.

c) Je zřejmé, že vztah k popisovanému náměstí je spíše zdrženlivý a distancovaný, zdůrazňuje se stáří, omšelost, divnost, vazba na minulost, nepřímo i určitá strnulost, nepřítazlivost místa.

d) Úkol může být zpracován ústně i písemně. Lze realizovat tak, že žáci ve třídě budou odhadovat, k čemu se popis vztahuje, a soutěžit, kdo výstižností popisu dříve podníti správnou odpověď.

Cvičení 3: Příklad kultivovaného a propracovaného popisu vybraného z díla významného českého spisovatele (Ladislav Fuks, *Mí černovlasí bratři*, 1964).

a) Žáci si vyznačí pojmenování barev a mohou pozorovat, jak důraz na tato pojmenování přispívá k názornosti popisu. Lze upozornit na výrazy jako *duhový* nebo *blankytně*. Odpověď na kladenou otázku (*léto*) je spíše jen doplňkem; podstatné je, aby si žáci povšimli důležitosti výrazů označujících barvy v uměleckém popisu.

b) Žáci se mohou pokusit popsat např. podobu záhonů nebo rybníka v jiné roční době. Stačí popis relativně stručný, žáci by se neměli snažit napodobovat specifčnost uměleckého vyjádření.

c) Vedeme žáky k tomu, aby v textu odhalili konkrétní údaje o podobě parku (alež, patrně široká, která vede ke kruhovitému trávníku a záhonům; uprostřed kruhu stojí socha; v blízkosti je rybník a o kousek dále kiosek – přesné údaje o jejich umístění ale popis neposkytuje). Náčrtek plánu parku je fakultativním úkolem, ke kterému přistoupíme, vzbudí-li problematika zájem žáků.

d), e) Můžeme zadat jako domácí písemný úkol a vybrat pak několik zdařilých popisů k přečtení ve třídě.

Cvičení 4: Ukázky žákovských popisů, které vystupují jako předmět hodnocení a úprav.

a) Žáci by měli na základě pozorné četby vyjádřit své hodnocení. Jistě bude určitou roli hrát subjektivní dojem, ale současně je třeba vést je k tomu, aby své soudy odůvodňovali.

V prvním textu pisatelka až příliš rozvíjí metaforu chaloupky jako živé bytosti, má sklon k užívání konvenčních obrazných obrátů, které mají vyjádření poetizovat (*mrazivá náruč mlhy* apod.). Druhá ukázka propracovává popis do konkrétních detailů, ale opět je tu přítomna až nadměrná snaha o poetizaci a lyrizaci a o představení citové vzrušenosti.

b) V prvním textu se opakuje např. slovo *místo*; objevují se tu prostředky s knižním zabarvením (*nachází se, neboť*), v jejichž sousedství stojí hovorové vztahně *co*. Nepříliš obratné je vyjádření, podle něhož je světnice *pokryta dřevěnými parketami* (pokryta je podlaha světnice). Dále: *mění se v lidskou bytost se všemi svými vzdechy* (místo *jejími*). V druhém textu se opakuje sloveso *být*, podstatná jména *les*, *strom*.

c) K citovým a poetizujícím formulacím patří mj.: *mrazivá náruč; stříbrný závoj; cítím se kouzelně; hoví si [...] mech; tak typickou pro les, tak čistou; jsem uchvácená; vítr mi hladí tvář*. Často je tu vhodnější a působivější vyjádření méně citové (*když chaloupku zahálí chladná mlha* apod.).

d) Lze využít zvláště tehdy, pokud v blízkosti školy stojí nějaká nová budova, která případně vyvolává protichůdná hodnocení. Postoje vyjádřené v popisech se mohou stát podnětem k diskusi ve třídě.

e) Popisují se vjemy zrakové (stromy, potůček, mech; barvy a tvar; červánky; důraz na měnící se intenzitu světla), sluchové (šumění, tajemné zvuky, ztichnutí lesa), čichové (typická vůně lesa), hmatové (měkký dopad, dotek kůry, působení větru). Popis vjemů na rušné křižovatce může být založen kontrastně (mnoho vozidel, neustálý pohyb, hluk, zápach atd.).

Cvičení 5: Žáci si vyberou některou z možností. Vybídeme je, aby se pokusili o názorný popis a o vyjádření vlastních postojů, dojmů a pocitů, ale aby se nesnažili vyjadřovat se „umělecky“ a „lyricky“.

■ POPIS OSOBY A CHARAKTERISTIKA

Vycházíme od vnějšího popisu osoby (jejího vzhledu, chování), který byl probírán už v šestém ročníku. Na něj pak navazuje charakteristika, která je náročnější vzhledem k tomu, že na základě vnějších rysů a projevů určitého člověka je nutno usuzovat, jaké má vlastnosti a postoje. K charakteristice se žáci ještě vrátí v osmém ročníku, zde jde zatím o uvedení do problematiky.

Cvičení 1: Kontrast mezi policejními popisy a popisy v literatuře by měl ukázat rozpětí možností, které se tu objevují.

a) Policejní popisy kladou důraz na přehlednost (heslovitý výčet) a věcnost, stručně se uvádí to, co slouží k poznání dané osoby. Naproti tomu literární popisy usilují o názornost, vypočítávají i detaily a obsahují prvky hodnocení.

b), c) Spíše hříčka, která umožňuje vymýšlet různé formulace. Lze využít pro odlehčení výuky.

Cvičení 2: Úryvek z povídkové knihy Ladislava Fukse *Mí černovlasí bratři*, dějově zasazené do konce třicátých let 20. století (srov. výše oddíl *Umělecký popis*, cvičení 3).

a) Text nám poskytuje údaje o výšce popisované postavy, držení těla, úsměvu. Další údaje si musíme doplnit podle vlastní představy.

b) *Starší učený čáp* – může vyvolávat dojem moudrosti, klidu, vyrovnanosti, vlídnosti apod.

c) Vypravěč předpokládá vlídnost, vstřícnost, přívětivost. Můžeme doplnit, že vypravěčův dojem z prvního setkání s učitelem je mylný (učitel se projevuje jako fanatický antisemita, který psychicky týrá židovské žáky).

Cvičení 3: Úryvky z prózy Ivy Hercíkové *Pět holek na krku*, z níž pochází i úvodní text v oddíle *Vypravování* a text k cvičení 2 v oddíle *Umělecký popis*.

a) První ukázka uvádí především údaje o vzhledu Natašinych kamarádek, druhá ukázka se zaměřuje na vlastnosti a důvody jednání dívek. Vše je nahlíženo ze subjektivního pohledu hlavní postavy prózy (Nataši), proto se nelze domnívat, že informace mají objektivní platnost.

b) Vlastnosti jsou uvedeny v druhé ukázce. Nataša své závěry vyvozuje z pozorování chování dívek a z úvah o motivaci tohoto chování.

c) Žáci by měli najít příslušnou pasáž v druhé ukázce: Falešnost spočívá v navazování a udržování přátelství kvůli výhodám.

d), e) Úkoly by měly být podnětem pro diskusi mezi žáky.

Cvičení 4: Žakovská práce, která má sloužit jako východisko k hodnocení a úpravám.

a) Nejprve můžeme společně zopakovat rozdíly mezi vnějším popisem, přímou charakteristikou a nepřímou charakteristikou. Na tomto základě by pak žáci měli rozlišit jednotlivé složky textu: text začíná mezerovitým vnějším popisem, pak se střídají prvky přímé a nepřímé charakteristiky.

b) V návaznosti na úkol **a)** by žáci měli na příkladech z textu doložit nesusoudost údajů uváděných v jednotlivých odstavcích: k popisu obličeje se volně připojuje stručná zmínka o oblíbeném oblečení; po pasáži o činnostech, jímž se Tereza věnuje (sport), následuje charakteristika morálních vlastností a způsobu chování; pak se opět přechází k oblíbeným činnostem; jejich výčet je přerušen poznámkou o ranním vstávání.

Po stanovení těchto problematických bodů mohou žáci připravit osnovu (např. sled: vnější vzhled, vlastnosti a způsoby chování, zájmy) a navrhnout úpravy textu. Pro vznik zdařilého popisu a charakteristiky by ovšem bylo třeba určitě prvky doplnit (a něco naopak vynechat). Můžeme úkol obohatit tím, že žáky vyzveme, aby podle vlastní fantazie přidali k textu další složky, které by popis s charakteristikou měly obsahovat (např. podrobnější údaje o vzhledu, poukaz na další vlastnosti).

c) Čtvrtá věta třetího odstavce: *pro ní* – spisovně *pro ni*.

d) Např.: *Tereza má talent/nadání pro sport; nejúspěšnější je v plavání, ale ani další sporty jí nejsou cizí.*

Cvičení 5: a), b) c) Je možno realizovat jako ústní i jako písemný úkol. Vyzveme žáky, aby použili prvky vnějšího popisu a přímé i nepřímé charakteristiky.

Cvičení 6: a) Žáci se pokusí shrnout, které informace v jednotlivých odstavcích práce nacházíme.

1. Souhrnné údaje o literární postavě a zdůvodnění, proč se tato postava stala předmětem charakteristiky.
2. Vnější vzhled.
3. Sklony a záliby.
4. Charakteristika, zahrnující i pohled dalších postav.
5. Změny v Bilbově chování.

Popis vzhledu je – v porovnání s charakteristikou – velmi detailní. Zřetelným nedostatkem je sklon odbíhat od probíraného tématu a pak se k němu vracet a opakovat už jednou podané údaje (zaujetí autora postavou, lenost).

Osnova může v zásadě odpovídat výše uvedenému shrnutí obsahu práce, úpravy by měly odstranit zmíněné nedostatky.

b) Opakují se např. výrazy *zaujmout*, *nacházet se* (a podobné *vycházet*), *rád*, *být* (zvláště ve čtvrtém odstavci). Žáci by měli hledat možnosti synonymního vyjádření (*rád – dává přednost / s oblibou* apod.). Vedle toho by měli v textu najít formulace, které potřebují úpravu (*hrud' je většího vzrůstu; touha po dobrodružství [...] je díky jeho matce*), a navrhopvat vhodnější znění.

Také je třeba, aby si povšimli toho, že text kolísá mezi jazykovými prostředky spíše knižního rázu (*uši jsou stejné velikosti; nachází se*) a prostředky typickými pro běžné každodenní vyjadřování: *taky; fajfka; se všemi, co mají* (místo vhodnějšího *kdo/kteří*).

c), d) Úkol c) je možno zadat jako fakultativní domácí práci, ostatní žáci si připraví úkol d).

Cvičení 7: Můžeme vyjít od cvičení 6, které obsahuje různá přirovnání. Žáci pak doplňují další příklady, mohou soutěžit v tom, kdo jich uvede více. Je ovšem třeba dbát na to, aby žáci nesahali k přirovnáním vulgárním a urážlivým, nebo aby volně neutvářeli bizarní přirovnání, která nejsou ustálená.

Soubor uváděných příkladů lze obohatit na základě *Slovníku české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání* (Praha 1983, 2009). Žáci zde také mohou vhodná přirovnání hledat; hesla v tomto slovníku mají ovšem dost složitou výstavbu a obsahují řadu zkratk a značek.

Cvičení 8. a): Např.: *útlý – štíhlý, drobný, tenký; tělnatý – zavalitý, tlustý; líný – lenivý, zahálčivý, lenošivý; lakomý – lakotný, skoupý; pracovitý – přičinlivý, pilný; statečný – nebojácný, odvážný, udatný, smělý; obratný – zručný, šikovný, hbitý; nechápavý – nedůvtipný, hloupý, těžkopádný; usměvavý – radostný, veselý; lhostejný – nevšímavý, netečný; velkorysý – rozmáchlý, štedrý; silný – mocný, rozhodný; energický – rázný, rozhodný, průbojný, čínorodý; nerozvážený – lehkomyšlný, neuvážený, ukvapený; vysoký – velký, značný; klidný – mírný, pokojný, tichý, nečinný; smělý – statečný, nebojácný, odvážný, udatný; moudrý – rozumný, uvážlivý, prozíravý; vyhublý – vychrtlý, hubený; nepořádný – nedbalý, ledabylý*

b) Např.: *útlý – mohutný, robustní, hřmotný; tělnatý – štíhlý, drobný, tenký; líný – pilný, pracovitý; lakomý – štedrý; pracovitý – líný, lenivý, zahálči-*

vý; *statečný* – *bázlivý*, *ustrašený*, *zbabělý*; *obratný* – *nešikovný*; *nechápavý* – *bystrý*, *chytrý*; *usměvavý* – *zamračený*, *zachmuřený*; *lhostejný* – *pozorný*, *všímavý*, *starostlivý*; *velkorysý* – *úzkoprsý*, *omezený*, *malicherný*; *silný* – *slabý*, *poddajný*; *energický* – *nečinný*, *pasivní*; *nerozvážný* – *uvážlivý*, *opatrný*; *vysoký* – *nízký*, *malý*; *klidný* – *vzrušený*, *rozčilený*, *rušný*, *pohyblivý*; *smělý* – *bázlivý*, *bojácný*, *ustrašený*; *moudrý* – *nerozumný*, *pošetilý*; *vyhublý* – *tlustý*, *obtlouhlý*, *zavalitý*; *nepořádný* – *pořádkumilovný*, *spořádaný*

Žáci by si měli uvědomovat, že synonyma nejsou zaměnitelná ve všech kontextech. Proto je vhodné, aby k přídavným jménům doplňovali i odpovídající jména podstatná. Při práci je také možno využít různé jazykové příručky zahrnující údaje o synonymech a antonymech (např. *Slovník spisovné češtiny*, Praha 2006 aj.; Karel Pala a Jan Všianský, *Slovník českých synonym*, Praha 2000; *Slovník českých synonym a antonym*, Brno 2008).

Popis a charakteristiku je pak možno pojmout jako krátké ústní cvičení. Úkol lze realizovat i v podobě hry: žáci si „vylosují“ pět přídavných jmen a pokusí se sestavit smysluplný text, v němž se tyto výrazy budou vyskytovat.

Životopis

Cílem oddílu věnovaného životopisu je, aby se žáci seznámili s typem textu, který má důležité místo v praktické komunikaci, a aby sami dokázali životopis v jednoduché formě zpracovat. Nejprve s žáky důkladně probereme oba příkladové texty a údaje o jednotlivých složkách životopisu. Můžeme jim pro porovnání přinést také další ukázky životopisů.

Cvičení 1: Žáci napíší jednoduché texty na základě vzorů. Dbáme na to,
– aby texty zachovávaly obvyklou podobu životopisu;
– aby v nich nechyběly podstatné údaje;
– aby naopak neobsahovaly údaje nadbytečné a nedůležité.

Cvičení 2: Postupujeme obdobně jako u cvičení 1.

Cvičení 3: Fakultativní cvičení, v němž je možno propojit požadavky na životopis s fantazijními nápady žáků a rozvíjet jejich smysl pro humor.

Cvičení 4: Příklad životopisného textu obvyklého v encyklopediích a slovnících. Můžeme žákům předložit i ukázky životopisných hesel z dalších zdrojů (žáci se s nimi mohli seznámit už v oddíle *Práce s informacemi* v učebnici pro šestý ročník).

a) *autor* – „původce, tvůrce“; *instruktažní* – „návodný, poučující“; *publikace* – „tiskem uveřejněné dílo“; *absolvovat* – „vychodit, dokončit školu“; *propagační* – „sloužící k uvádění ve známost, k doporučování“; *redigovat* – „připravovat, upravovat texty pro uveřejnění“; *normalizace* – zde „období utužení komunistické vlády po roce 1968“; *publikovat* – „uveřejňovat, vydávat tiskem“; *skauting* – „hnutí zaměřené na výchovu mládeže v přírodě“

Je také zapotřebí ověřit si, zda žáci správně chápou adjektivum *zastavený* – zde „(časopis) postižený zákazem vycházet“.

b) Objevuje se vynechávání výrazu *rok* před letopočty, někdy je navíc

vypuštěna i předložka (např. *1935 nastoupil*). Zřetelný je sklon k jmennému vyjadřování, určité sloveso je někdy vynecháno. Je třeba zdůraznit, že jde o zvyklosti typické pro encyklopedie a slovníky, v nichž se musí šetřit místem; jinde nejsou tyto postupy obvyklé.

c) Žáci si životopis připraví doma. Samozřejmě budou vycházet z písemných pramenů a spojovat údaje z různých textů, neměli by ale tyto texty mechanicky opisovat, nýbrž snažit se vytvořit jednotně formulovaný životopis. Můžeme předem stanovit rozsah textů (např. 8 řádků pro stručný životopis, 20 řádků pro rozsáhlejší variantu).

Cvičení 5: Žáci si vyberou některou postavu z literárního díla (raději z kratšího textu) nebo z filmu či televizního pořadu. Měli by se snažit vycházet z údajů, které se objevují ve východiskovém díle, i když někdy může být nutné překlenout mezery v něm vlastní fantazií.

Práce s informacemi

Tento oddíl navazuje na úkoly, které byly obsaženy už v učebnici pro šestý ročník, a dále rozvíjí schopnosti žáků pracovat s informacemi a vyvozovat z nich závěry.

Cvičení 1. a): Např.: *Po období rozkvětu za vlády Karla IV. se České království propadlo do krize, kterou vyvolala morová epidemie v roce 1380. Mor způsobil prudký úbytek obyvatelstva a krizi celého hospodářství. Středověcí lidé chápali mor jako projev božího hněvu. Často viděli původce katastrofy v samotné církvi, kterou obviňovali, že se odvrátila od křesťanských ideálů. Ozývaly se hlasy volající po nápravě církve i celé společnosti.*

b) Např.: *morová epidemie, úbytek obyvatelstva, krize hospodářství, představa konce pozemského světa, kritika církve*

c) Např.: *Důsledky morových epidemií na přelomu čtrnáctého a patnáctého století; Morové rány a kritika církve v předhusitských Čechách*

d) Příznakem tzv. dýmějového moru byl zánět mizních uzlin v tříselech a podpaží nemocných. Vytékající hnis a krev způsobovaly poškození kůže doprovázené tmavými skvrnami.

e) Žáci mohou samostatně pracovat s tištěnými či internetovými materiály. Napsaná hesla pak porovnáme a zhodnotíme.

Cvičení 2. a): Jde zvláště o tyto výrazy: *Pacifik, pacifický* – „Tichomoří“, „tichomořský“; *univerzální* – „obecný, obecně užívaný“; *gramatický* – „mluvnický“; *fonetický* – „odpovídající výslovnosti“; *oficiální* – „úřední“; *disponující* – „mající pro využití, obsahující“.

b) Např.: *Na tichomořských ostrovech se užívá jednoduchý jazyk Pidgin English. Používá slova z angličtiny ve spojení s prvky mluvnice domácích jazyků. Pro dorozumívání mezi obyvateli západních zemí má sloužit obdobný nový jazyk nazvaný globish.*

c) Např.: *700 jazyků, většina z nich jen v mluvené podobě; jako oficiální jazyk se proto používá Pidgin English.*

d) Výraz *stroměček* poukazuje na to, že mluvnické tvoří určitý podklad, „kostru“ pro slovní vyjádření. Obrazné pojmenování je názornější než použití termínu, přitahuje pozornost.

e) Zde mohou žáci aktivizovat svou fantazii a smysl pro humor. Mohou soutěžit o to, komu se podaří najít nejhumornější, přitom ale podstatu věci vystihující vyjádření.

f) Klademe důraz na porovnání různých názorů a na to, aby představy o budoucí podobě mezilidského dorozumívání byly podloženy argumenty.

Cvičení 3: Příklad reklamního textu, který se snaží maskovat to, že má primárně přesvědčovací funkci (tyto texty bývají otiskovány v novinách a časopisech a na jejich ráz upozorňuje jen nenápadná poznámka *inzerce*).

a), b) Žáci si text pozorně přečtou a pokusí se najít formulace, které prozrazují, že jde o reklamní text: Neověřitelné upozornění, že přijde dlouhé horké léto; odvolání na to, co údajně dělá mnoho lidí; informace o slevách, a dokonce o možnosti získat zboží zadarmo (přitom ale chybí zmínka o tom, jaká je pravděpodobnost, že zákazník výraznější slevu získá); výzva k rychlému jednání, protože nabídka výhodného nákupu pomine, apod.

c) Je zřejmé, že informace o předpovědi počasí je podřízena snaze o ovlivnění případných zákazníků a nelze ji brát jako údaj podložený skutečným tvrzením meteorologů.

d) Žáci si vyberou různé reklamní texty a pokusí se o obdobný rozbor jako v případě ukázky. Můžeme také žákům vhodné podklady pro rozbor předložit.

Cvičení 4. a), b): Žáci by měli vycházet ze svých zájmů; snažíme se, aby články byly tematicky pestré. Klademe důraz na to, aby žáci skutečně odůvodnili, proč pokládají článek za důležitý, užitečný, resp. zajímavý.

Cvičení 5. a): Graf podává informace o změnách průměrné teploty na Zemi od doby před jedním milionem let do konce 21. století (zde jde pocho-pitelně o předpoklad). Stav na počátku 20. století je východiskem, k němuž se vztahují údaje o zvyšování a snižování teploty, jde ovšem vždy o údaje relativní – neuvádí se konkrétní číselné údaje o tom, jaká tato průměrná tep-lota na počátku 20. století byla (na různých místech Země se lišila).

b) Žáci by měli z grafu vyčíst, že v době ledové byla průměrná teplota o 4 stupně Celsia nižší než na počátku 20. století.

c) Např.: Jaká byla průměrná teplota před 1 000 lety? Co naznačuje název *malá doba ledová*? (Můžeme doplnit, že jde o ochlazení, které se projevovalo od 14. do 19. století a které vrcholilo v 17. století.)

d) Žáci by měli diskutovat na základě informací, které získali z médií, a na základě vlastních názorů. Vedeme je k tomu, aby uváděná stanoviska podkládali argumenty.

Cvičení 6. a): Uvedené otázky jsou vzorem pro formulaci otázek dalších.

b) Během 20. století dochází k výraznému zvyšování počtu obyvatel v mi-moevropských zemích a k masivnímu stěhování venkovského obyvatelstva do měst v těchto oblastech. Probereme se žáky důsledky tohoto procesu.

Doc. PhDr. EVA HOŠNOVÁ, CSc., doc. PhDr. IVANA BOZDĚCHOVÁ, CSc.,
prof. PhDr. PETR MAREŠ, CSc., PhDr. IVANA SVOBODOVÁ

Metodická příručka
ČESKÝ JAZYK 7
pro základní školy

Vydalo v Praze roku 2010

SPN – pedagogické nakladatelství, akciová společnost,
Bělehradská 47, 120 00 Praha 2

Odpovědná redaktorka Milada Buriánková

Grafická úprava a technická redakce Marcela Jirsová

Sazba Miloš Jirsa

Vytiskla Serifa, Praha 5

Počet stran 152

1. vydání

ISBN 978-80-7235-445-0

58211

Učebnice si můžete objednat na adrese:

SPN – pedagogické nakladatelství, akciová společnost,

Ostrovní 30, 110 00 Praha 1,

tel./fax 224 931 447

www.spn.cz

e-mail: spn@spn.cz

nebo

Expediční středisko FORTUNA, Čestlice 108, 251 70 Praha-východ,

tel. 272 680 975, 272 680 978, fax 272 680 976

Bezplatné faxové číslo 800 137 591

Učebnice si můžete koupit na adrese:

Centrum učebnic CZ, s. r. o., Ostrovní 30, 110 00 Praha 1

tel./fax 224 931 451

K vyučování literatury doporučujeme oblíbené a hojně využívané

čítanky Josefa Soukala,

kteřé vycházejí ve druhém, upraveném vydání.

Jejich autor do nich zapracoval připomínky pedagogů i vlastní zkušenosti, které získal při výuce.

Každá z čítanek je koncipována tak, aby v několika oddílech představila široké druhové, žánrové a tematické spektrum literárních textů. Tato skutečnost je zárukou, že čítanky uspokojí čtenářské potřeby každého žáka.

Ukázky zařazené do čítanek je možné rozdělit do několika základních okruhů – minulost, vztahy mezi lidmi, vztah lidí k přírodě, zejména zvířatům, dobrodružství, humor, fantazie. Ukázky jsou doplněny citáty, informacemi o autorech a otázkami a náměty k práci.

Doplňkem čítanek je příručka *Literární výchova pro 2. stupeň základní školy*. Obsahuje základní pojmy literární teorie (s příklady) a dále chronologický výklad literatury české i světové. Výklad je doplněn množstvím ukázek, které se nepřekrývají s ukázkami v čítankách, ale vhodně je doplňují.

Pro literární výchovu mají tedy školy k dispozici tyto učebnice:

Josef Soukal: Čítanka pro 6. ročník základní školy

Josef Soukal: Čítanka pro 7. ročník základní školy

Josef Soukal: Čítanka pro 8. ročník základní školy

Josef Soukal: Čítanka pro 9. ročník základní školy

Josef Soukal: Literární výchova pro 2. stupeň základní školy

Vydání nové metodické příručky se připravuje.

Učebnice si můžete objednat na e-mailové adrese spn@spn.cz nebo na telefonu 224 931 447.

K zopakování učiva z českého jazyka a k procvičení pravopisu doporučujeme tyto osvědčené příručky:

E. Hošnová, H. Hrdličková: Opakujeme si český jazyk II

Publikace obsahuje více než tři sta úkolů, které se zaměřují na důkladné procvičení veškerého učiva z českého jazyka probíraného na 2. stupni základní školy. Jednotlivé kapitoly se věnují zvukové stránce jazyka a pravopisu; stavbě slova, tvoření slov a jejich významu; nejobsažnější kapitoly se týkají tvarosloví a učiva o stavbě věty a souvětí. Symbol u každého cvičení upozorňuje na to, pro který ročník je cvičení určeno, takže se nemůže stát, aby byly na žáky kladeny nepřiměřené požadavky. Řešení úkolů jsou připojena v závěrečné části učebnice.

V. Styblík a kol.: Cvičení z pravopisu pro větší školáky

Oblíbená cvičebnice přináší stručný výklad pravopisných pravidel a velké množství cvičení zaměřených na obtížnější jevy českého pravopisu. Na konci je zařazen klíč, v němž si žáci mohou ověřit správnost svého řešení.

A. Šantrochová a kol.: Diktáty a cvičení z českého jazyka

Příručka má pomoci žákům zlepšit pravopisné dovednosti. Slouží k tomu množství cvičení na jednotlivé obtížnější pravopisné jevy a sto souvislých diktátů. Autoři se snažili, aby to byly texty přirozené, ne vykonstruované. Výsledky své práce si mohou žáci porovnat s klíčem, zařazeným na konci učebnice.

V. Styblík a kol.: Vyjmenovaná slova

Sbírka cvičení je zaměřena na všestranné procvičení pravopisného jevu, který působí mnoha žákům velké potíže. Obsahuje také cvičení na psaní *i/y* v cizích slovech. Cvičení jsou odstupňována podle obtížnosti. Na konci knihy je zařazen klíč, v němž je možno najít správné řešení všech cvičení.
